

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**1945-2016 DÖNEMİNDE ARAP BİRLİĞİ
VE ETKİNLİK MÜCADELESİ**

HALİL UĞUR AY

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

OCAK 2019

1945-2016 DÖNEMİNDE ARAP BİRLİĞİ VE ETKİNLİK MÜCADELESİ

Halil Uğur AY

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

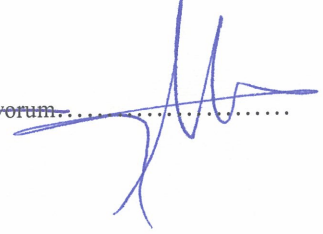
OCAK 2019

Halil Uğur AY tarafından hazırlanan “1945-2016 Döneminde Arap Birliği ve Etkinlik Mücadelesi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

Uluslararası İlişkiler, AHBV Üniversitesi

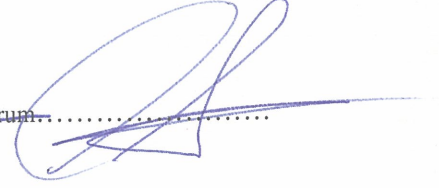
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.....

Başkan : Prof. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ

Uluslararası İlişkiler, AHBV Üniversitesi

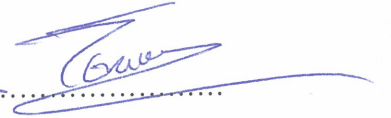
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.....

Üye : Doç. Dr. Serhat ERKMEN

Uluslararası İlişkiler, JSG Akademisi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.....

TezSavunmaTarihi:23/01/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAIŞ

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Halil Uğur AY

23/01/2019

1945-2016 DÖNEMİNDE ARAP BİRLİĞİ VE ETKİNLİK MÜCADELESİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Halil Uğur AY

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Ocak 2019

ÖZET

Arap milliyetçiliğinin bir ürünü olan Arap Birliği, kuruluşundan itibaren üyelerinin egemenlik anlayışlarına yapılan aşırı vurgu ve kurumsal organlarının yetersizliklerinden dolayı devletlerarası ve devletiçi çatışmalarda beklendiği ölçüde etkili olamamıştır. Bu karakteristik özelliklerde Arap Baharı'nın başlangıcına kadar herhangi bir sapma görülmemiştir. Fakat Arap Baharı sürecinde birlik, Libya örneğinde görüldüğü üzere ilk defa toplumsal talepleri dikkate almaya başlamıştır. Bu paradigma değişimi, egemenlik anlayışına da yansımış, ortaya çıkan insani krizde Libya'nın Arap Birliği üyeliği askıya alınmakla beraber bölgede gerçekleşen askerî müdahalenin önünü açan bir politika izlenmiştir. İnsani değerler çerçevesinde Arap Birliği'nin dönüşümü büyük bir önem taşımaktadır. Zayıf bir ekonomiye dayanan ve idari yönetimde yetişmiş bir bürokrasiye sahip olmayan Arap devletleri vatandaşlarına istikrar ve refah temin etmede başarısız olduklarından iktidarlarını sürdürebilme adına askerî güçlere güvenmiş ve otoriter rejimler kurma yoluna girmişlerdir. Bu nedenle hem toplumsal taleplerin dikkate alınması hem de birliğin etkinliğini artırabilmesi için Arap Baharı süreci önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Arap Birliği içerisinde toplumsal talepleri dikkate alan egemenlik anlayışının bu yeni yorumu, aynı zamanda bölgesel çatışmalarda etkinlik sağlayabilme adına birliğe uluslararası meşruiyet de sağlamaktadır. 21. yüzyılın en şiddetli krizlerinin yaşandığı Arap coğrafyası da demokratikleşme dalgasının uygulama alanı olmuş, bölgesel bir örgüt olan Arap Birliği bu doğrultuda bir seçim yapmak durumunda kalmıştır. Bu tezde Arap Birliği'nin bölgesel krizlerdeki rolü ve söz konusu gelişmelere verdiği tepkiler üzerinden ne derece etkinlik sağladığı birincil kaynaklar üzerinden ele alınacak, Arap Baharı ile değişen birlik politikasının yansımaları Libya ve Suriye krizleri üzerinden incelenecektir.

Bilim Kodu : 114107
Anahtar Kelimeler : Arap Birliği, Arap Milliyetçiliği, Diğer Akımlar, Arap Baharı, Ortadoğu.
Sayfa Adedi : 163
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

THE LEAGUE OF ARAB STATES FROM 1945 TO 2016 AND ITS INFLUENCE
STRUGGLE

(M.Sc. Thesis)

Halil Uğur AY

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

January 2019

ABSTRACT

The Arab League, which was a product of Arab nationalism, has not been effective enough to be expected in interstate and intrastate conflicts due to excessive emphasis on its members' understanding of sovereignty and weaknesses of its institutional bodies since its foundation. There was no change in this characteristics of the organization until the beginning of the Arab Spring. However, during the Arab Spring, the Arab League begun to consider social demands as seen the case of Libya for the first time. This paradigm shift was also reflected in the understanding of sovereignty, therefore suspension of Libya's membership of the Arab League in the emerging humanitarian crisis was followed by a policy that caused to begin military intervention in the region. The transformation of the Arab League within the framework of human values is the great importance. Arab states based on a weak economy and lacking expertised bureaucracy have failed to provide stability and prosperity for their citizens, and therefore they have acted on method of establishing authoritarian regimes and relying on military forces in order to sustain their power. For this reason the Arab Spring process is seen as an important opportunity to both consider social demands and also enhance the effectiveness of the Arab League. This new interpretation of the notion of sovereignty, which takes into account social demands within the Arab League, also provides international legitimacy for the purpose of ensuring efficiency in regional conflicts. Arab geography experiencing the most severe crisis of the 21st century has also been the implementation area of the wave of democratization, and the Arab League had to make a choice in this direction as a regional organization. In this thesis, the Arab League's role in the regional crises and how effective through its responses to the developments will be reviewed based on the primary sources, and the reflections of the shifting institutional policy of the Arab League with Arab Spring will be examined through the crises of Libya and Syria.

Science Code : 114107

Key Words : The League of Arab States, Arab Nationalism, Other Movements,
Arab Spring, Middle East.

Page Number : 163

Supervisor : Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

TEŞEKKÜR

Başlangıçta tez yazım sürecinin her aşamasında emeği geçen, bana yol gösteren, sonsuz sabır ve özveri ile yanımda olan ve en önemlisi yeteneklerin özgür bir şekilde ortaya çıkmasına fırsat veren değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Bugünlere gelmemde emeği geçen annem Hatice Ay ve babam Hasip Ay, desteklerini daima hissettiğim kardeşim Merve Ay, ağabeyim Hasan Burak Ay ve dostum Ali ACAR'ın nezdinde burada adlarını anamadığım yüksek lisans eğitimim sırasında bana destek olan tüm aile fertlerime ve arkadaşlarıma yürekten teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimimde yoğun iş temposuna rağmen her zaman yanımda olan, elimde olmayan sebeplerle yaşadığım aksiliklerde desteğini ve ilgisini benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli hayat arkadaşım Aslı Ay'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak tezimi söz konusu süreçte birer yıl arayla kaybettiğim dedelerim Mehmet Bey ve Halil İbrahim Bey'e ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	x
HARİTALARIN LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

ARAP BİRLİĞİ'NİN DÜŞÜNSEL KÖKENLERİ

1.1. Milliyetçilik.....	10
1.2. Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu.....	12
1.3. Diğer Akımlar	30
1.3.1. Vehhabilik	31
1.3.2. Müslüman Kardeşler.....	33
1.3.3. Baas Hareketi.....	38
1.3.4. Arap Sosyalizmi (Nasrizm)	44

2. BÖLÜM

ARAP BİRLİĞİ'NİN KURULUŞU VE YAPISI

2.1. Arap Birliği'nin Kurulması.....	47
2.2. Birlik Konseyi.....	53
2.3. Ortak Savunma Konseyi	54
2.4. Ekonomik ve Sosyal Konsey	55

2.5. Genel Sekreterlik	55
------------------------------	----

3. BÖLÜM

ERKEN DÖNEM ARAP BİRLİĞİ POLİTİKALARI

3.1. Arap Birliği'nin Bölgesel ve Küresel Krizlerdeki Rolü	57
3.1.1. İsrail ile İlişkiler.....	57
3.1.2. Petrol Krizi	73
3.1.3. Mısır'ın Arap Birliği Üyeliği'nin Askıya Alınması	76
3.1.4. Lübnan İç Savaşı	78
3.1.5. İran-İrak Savaşı.....	81

4. BÖLÜM

YAKIN DÖNEM ARAP BİRLİĞİ POLİTİKALARI VE ETKİNLİĞİNİ ARTIRMA ÇABALARI

4.1. Soğuk Savaşın Sonu ve Uluslararası Sistemde Değişim	83
4.1.1. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve Birinci Körfez Savaşı.....	84
4.1.2. Kuzey ve Güney Yemen'in Birleşmesi	86
4.1.3. İkinci Körfez Savaşı ve ABD'nin Irak'ı İşgali	94
4.1.4. 2006 Lübnan-İsrail Savaşı	96
4.1.5. Sudan Krizi	97
4.2. Arap Baharı'nın Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Krizler	98
4.2.1. Libya'da Arap Baharı ve Kaddafi İktidarı'nın Devrilmesi	102
4.2.1.1. Arap Baharı ve Libya Müdahalesi	107
4.2.1.2. Libya Krizi ve Uluslararası Hukuk	112
4.2.2. Çözülemeyen Mesele: Suriye Krizi	112
4.2.2.1. Arap Baharı'nın Suriye'ye Etkisi.....	113
4.2.2.2. Suriye'de Yeni Aktörler: IŞİD'in Ortaya Çıkışı, ABD ve Rusya.....	123
4.2.2.3. Suriye Krizi ve Uluslararası Hukuk	125

Sayfa

4.3. Etkinliği Artırma Çabası Olarak Ortak Savunma Gücü	129
4.3.1. Arap Birliği Üyelerinde Ordunun Rolü	130
4.3.2. Şarm el-Şeyh Zirvesi ve Muhtemel Sorunlar	132
SONUÇ	135
KAYNAKLAR	139
ÖZGEÇMİŞ	163

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 2.1. Suriye Vilayetinde Arap Milliyetçilerinin Eğitim Durumu	17
Çizelge 2.2. Arap Birliği Örgütü'nün Üyeleri	52
Çizelge 2.3. 1945 yılında Kuruluşundan İtibaren Görev Yapan Arap Birliği Genel Sekreterleri.....	56
Çizelge 3.1. 1976 yılında OPEC Ham Petrol Üretim Miktarı	76
Çizelge 4.1. Arap Birliği Üyesi Petrol Kaynağı Zengini Devletler	100
Çizelge 4.2. Arap Baharı Sürecinde Bahreyn, Mısır, Libya, Tunus ve Yemen'de Gerçekleşen Tweet Yüzdesi Değişim Durumu	102

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 1.1. 1915 tarihli Şam Protokolünde Arap Krallığı.....	25
Harita 3.1. 1967 Arap-İsrail Savaşı Sonrası Durum	64
Harita 3.2. 1948-2016 Yılları Arası İsrail'in Filistin'i İşgali.....	67
Harita 4.1. Babu'l Mendeb Boğazı	87

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	Az Gelişmiş Ülkeler
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	Birleşmiş Milletler
EYUCM	Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
HRW	Human Rights Watch
ICISS	International Commission on Intervention and State Sovereignty
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UCM	Uluslararası Ceza Mahkemesi
UGK	Ulusal Geçiş Konseyi
UNIFIL	The United Nations Interim Force in Lebanon
UNSCOP	The United Nations Special Committee on Palestine
UÖC	Ulusal Özgürlük Cephesi
YAC	Yemen Arap Cumhuriyeti
YDHC	Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti

GİRİŞ

Uluslararası örgütler; devletler veya özel kişi ve kurumlarca uluslararası arenada faaliyet göstermek amacıyla kurulan, ticari çıkar kaygısı taşımayan ve devlet niteliğine sahip olmayan bütünleşme yapılarıdır. Bu anlamda devlet yapılarının ortaya çıktığı antik dönemlerde kabileler ve şehir-devletleri arasında işbirliğine yönelik örgütlenme şekillerinin ilk örnekleri oluşturulmuştur. Söz konusu örnekler; ister zorla isterse de kendi iradeleriyle gönüllü katılım şeklinde olsun kapsamlı bir üst otorite altında kurulmuşlardır. Tarihte ilk medeniyetlerin kurulduğu Ortadoğu coğrafyasında Sümer, Eski Mısır ve Hitit, daha sonra Çin’de, Pers krallıklarında ve Hun devletlerinde yerel feodal yapıların birleşmesi sonucu büyük siyasi yapılar meydana getirilmiştir (Hasgüler & Uludağ, 2014: 31-32).

1618-1648 yılları arasında Avrupa’da gerçekleşen Otuz Yıl Savaşları sonunda modern uluslararası hukukun ve ulus-devletler sisteminin başlangıç noktası olarak kabul edilen Westphalia Anlaşması oluşturulmuştur (Himes, 2004). Öncelikle, Katolik dünyasının dini otoritesi olan Papa ile onun devletlerarasında siyasi ve askerî gücünü temsil eden Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu’nun beraber oluşturdukları düzen sona ermiştir (Daban, 2017). Bu şekilde içişlerine karışmama prensibi anlamında devletlerin egemenliği tanınmış, Papa’nın ruhani/dini nüfuzunun siyasi alana müdahale etmesinin önü kapatılmış ve devletlerarasında dinsel referansların etkili olmadığı laik bir düzen kurulmuştur. Bunlara ek olarak Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu’nun üç yüz kadar Alman Prenslikleri üzerindeki mutlak otoritesi de ortadan kalkmıştır. Böylece devletlerin bağımsızlığı ve eşitliği prensipleri doğmuştur (Zeki, 1955: 81). Westphalia Anlaşması’nın diğer bir sonucu olarak devletlerarası ilişkilerde Konferanslar Dönemi’ne girilmiştir. Söz konusu dönemde çok taraflı kurallar konularak ilk kez uluslararası bir sistem kurulmuştur.

1789-1814 döneminde Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları sonrası gelişmeler yıkılan Avrupa Düzeni’ni yeniden tesis etmeyi gerekli kılmıştır. Bu amaçla 1815 yılında savaş galiplerinin kontrolünde gerçekleşen Viyana Kongresi ile mevcut durumun korunmasını esas alan güç dengesi mekanizmasının işlerliği sağlanmış, aynı zamanda düzeni sağlayan büyük devletler kontrolünde uluslararası hukuk belirginleşmeye başlamıştır. Bu temel aktörlerin güdümünde uluslararası hukuk; doğal hukuk ve haklı savaş kavramlarını içeren normatif yaklaşımların yerine pozitivizmi esas alma yoluna girilmiştir. Başka bir ifadeyle doktrin olarak uluslararası hukukta olması gereken ile değil olan ile ilgilenilmeye

başlanmıştır (Sönmezoğlu, Güneş, & Keleşoğlu, 2015: 19). Modern anlamda ilk devletlerarası örgütler ve ortak güvenlik sistemi yine Viyana Kongresi ile kurulmuştur. Kongrede kurulan Ren Nehri Komisyonu ile başlayan uluslararası örgütler günümüzde devletler kadar temel ve önemli aktörlerdir. Çünkü mevcut sistem içerisinde devletler tek ve temel aktör olma özelliklerini yitirmişlerdir. Devletlerarası örgütler arasında yer alan Arap Birliği de coğrafi kapsamda “bölgesel”, kuruluş amaçlarına bakıldığında “uzmanlaşmış” ve yetki devri bakımından “koordinasyon sağlayıcı” bir niteliğe sahiptir. Ayrıca Arap Birliği’nde, bütünleşme süreci yaşandığından hem örgüt hem de devlet özelliği taşıyan yapılar bulunmaktadır.

Arap Birliği, Birleşmiş Milletler (BM)’den yaklaşık bir ay önce 22 Mart 1945 tarihinde Mısır, Irak, Ürdün, Suudi Arabistan, Suriye, Lübnan ve Yemen devletleri tarafından İskenderiye Protokolü (1944) kapsamında kurulmuştur. Çalışmamızda Arap Birliği’ni Erken Dönem ve Yakın Dönem olmak üzere iki boyutta incelemekteyiz. Bu kapsamda Arap Birliği’nin Erken Dönemine ait politikalar; Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan geçici ve yapay niteliklere sahip manda yönetimleri altında veya bağımsız olan Arap devletleri tarafından üretilmiştir. Yeni kurulmuş bir ulus-devlet olarak söz konusu durumun getirdiği zayıf bir ekonomiye dayanan ve idari yönetimde yetişmiş bir bürokrasiye sahip olmayan bu aktörler, Batılı devletlerin çıkarlarının çatışma sahasında yer aldıklarından ve vatandaşlarına bu şartlar altında istikrar ve refah temin etme zorunluluğunda olduklarından dolayı iktidarlarını devam ettirebilmek için askerî güçlere dayanmaya çalışmışlardır. Askerin siyasette görünürlüğünün bu derece artmasının sonucunda geliştirilen ve uygulanan Arap Birliği’nin Erken Dönemine ait politikalarda askerî gücün etkin olduğu bir dönemin ürünü olduğu söylenebilir. Soğuk Savaş’ın bittiği evre ise Arap Birliği’nin Yakın Dönemi olarak incelenmektedir. Arap Birliği’nin Erken Döneminde olduğu gibi birlik, kuruluşunda belirlediği hedeflerini SSCB’nin yıkılması sonrası kurulan tek kutuplu düzenin ilk evresinde de uygun bir biçimde yürütmeyi başaramamış, bölgesel gelişmelere karşı pasif ve üye devletlerin halklarının taleplerine duyarsız bir uluslararası örgüt olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak ortaya çıkan Arap Baharı ile birlikte Arap Birliği, bölgesel sorunlarda daha etkin bir uluslararası örgüt olarak hareket edebilme çabasına girişmiştir.

Küreselleşme sürecinin sahip olduğu daha hızlı iletişim ve ulaşım kanallarıyla birlikte dünya üzerindeki gelişmelerden uzak kalmak imkânsız bir hale gelmiştir. Burada kastedilen internet ve seyahat kolaylığıdır ki bu yolla yerel ve küresel düzeyde toplumlar arasında

meydana gelen etkileşimler büyük oranda artmaya başlamıştır. Bu imkânlardan faydalanan görece geri kalmış devletlerin vatandaşları ise kendi şartlarıyla başkalarının sahip olduklarına dair karşılaştırma yapabilecek bilinç düzeyine erişmişlerdir. Özellikle yoksulluk veya gelir adaletsizliği, yolsuzluk ve yasaklar ile otoriter rejimler altında yaşayan “Arap Halkları” bu durumun bilincine varmaya başlamışlardır. Bu noktada üyelerin vatandaşlarından yükselen kolektif talepler ile beraber Arap Birliği’nde bir paradigma değişimi sancısı yaşandığı görülebilmektedir.

Mevcut gelişmeler ışığında Ortadoğu coğrafyasındaki son kırılma 17 Aralık 2010 tarihinde meydana gelmiştir. Üniversite mezunu olup sokak satıcısı olarak geçimini temin etmeye çalışan 26 yaşındaki Muhammed Bouazizi geleceğe dair bir beklentisinin kalmaması üzerine kendini yakarak intihar etmiştir (De Soto, 2011). Böylelikle M. Bouazizi’nin memleketi olan Tunus’ta iktidara karşı protesto gösterileri başlamıştır. Tunus’ta Zeynel Abidin bin Ali ve ailesine karşı başlayan gösteriler Mısır’da Mübarek rejiminin sonunu getirmiş, Libya’da NATO müdahalesine ve iç savaş neticesinde Kaddafi’nin kendi halkı tarafından katledilmesine neden olmuş ve son olarak da Suriye’yi kaosa sürüklemiştir. Ancak BM Güvenlik Konseyi’nin daimi üyeleri olan Rusya ve Çin’in, Libya müdahalesinde NATO’nun yetki aşımında bulunarak mevcut rejimi devirdiği iddiasıyla Suriye krizi için teklif edilen ağır yaptırım ve müdahale kararlarını veto eden bir politika takip etmeleri sonucunda süregelen kriz kısır bir döngü içerisinde kalmaktadır. Diğer yandan Libya’da protestolar başladığında Arap Birliği tarihinde ilk kez toplumsal talepleri dikkate alarak uluslararası müdahale çağrısına öncülük ederken, protestolar Bahreyn’e ulaştığında ise Suudi Arabistan önderliğinde Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri ile karşı devrim faaliyetine yönelmiş, reform yanlısı Şii göstericilere karşı Sünni Bahreyn monarşisini desteklemek için askerî müdahalede bulunmuşlardır. Arap Birliği’nin Libya ve Bahreyn örneklerinde görüldüğü üzere tutarsız ve çift taraflı politika sergilemesi, birliği toplumsal talepleri dikkate alarak uluslararası meşruiyet kazanma ve bölgesel sorunlarda etkinlik artırabilme fırsatlarını kaçırmaya riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır.

Tezde; Arap Birliği örgütünün tarihsel süreç içerisinde kurulmasına temel teşkil eden Arap milliyetçiliği başta olmak üzere üye devletlerin tarihinde etkili olan diğer akımlar da incelenecektir. Sonraki bölümde; Arap Birliği’nin yapısı, organları ve bunların işleyiş tarzları yer alacaktır. Ardından İsrail devleti ile olan ilişkiler öncelikli olmak üzere birliğin bölgesel krizlerdeki rolü ve söz konusu gelişmelere verdiği tepkiler üzerinden Arap

Birliği'nin etkinliği ve ne derece başarılı olduğu üzerinde durulacaktır. Bir sonraki bölümde Arap Baharı'nın ortaya çıkması sonucu birliğin yaşadığı kaçınılmaz dönüşüm; Libya ve Suriye krizleri örnekleri üzerinden sorunlara karşı uygulanan/planlanan politikalar ve stratejiler çerçevesinde işlenecektir. Son bölümde ise ortak bir Arap Gücü kurma ihtiyacını doğuran sebepler, bu plana yönelik atılan adımlar ve karşılaşılması muhtemel sorunlar üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

Problem Durumu

Siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal nitelikli bir örgütlenme olan Arap Birliği, BM ile aynı yılda kurulmuş ve mevcut üye sayısı itibariyle de Ortadoğu'daki en büyük uluslararası örgütlerden biri konumunda bulunmaktadır. Ancak bu tarihsel birikim ve niceliksel üstünlük Arap Birliği'nin bölgesel sorunlarda etkin bir uluslararası aktör olmasını sağlayamamaktadır. Bu durumun nedenlerinden biri, Birlik Şartı'nda geçen egemenlik anlayışına aşırı vurgu yapılmasıdır. Bu şekilde üye devletlerdeki otoriter rejimler müdahale edilemez bir konumda bulunmaktadır. Bir diğer nedeni, her bir üyenin ortak karar alma sürecinde ulusal çıkarlarını öncelikli kılarak zayıf bir uluslararası örgüt profili çizmesidir. Dolayısıyla Arap Birliği, işlevsel bir kurumsal yetkinlik sağlayamamaktadır. Ancak Arap Baharı sürecinde Libya ve Suriye krizlerinde Arap Birliği, toplumsal talepleri dikkate alarak yeni bir kimlik arayışında olduğunun belirtilerini sunmaktadır. Tüm bu gelişmelere karşın birliğin tutarsız ve çelişkili politikalar sürdürme alışkanlığından kurtulması kolay olmamaktadır.

“1945-2016 Döneminde Arap Birliği ve Etkinlik Mücadelesi nasıl gerçekleşmiştir?” ana problemi üzerinden yola çıkılan bu araştırmada, şu alt problemlere yanıt aranmaya çalışılmıştır:

1. Arap Birliği'nin kuruluşunun temelinde yatan Arap milliyetçiliği kavramı ne ifade ediyor?
2. Kuruluş aşaması sonrasında Arap Birliği üyeleri içerisinde hâkim olan diğer akımlar nelerdir?
3. Arap Birliği'nin organları ve fonksiyonlarının mevcut durumu ve bunların kurumsal işlerliğe etkileri nelerdir?
4. Erken Dönem Arap Birliği politikalarının gelişimi ve uygulanması söz konusu uluslararası örgütü bölgede etkinlik sağlama noktasında nasıl etkiliyor?

5. Arap Baharı öncesi Yakın Dönem Arap Birliği politikalarının gelişimi ve uygulanması söz konusu uluslararası örgütü bölgede etkinlik sağlama noktasında nasıl etkiliyor?
6. Yakın Dönem Arap Birliği politikalarının Arap Baharı süreci ile beraber yeni bir kimlik arayışına girmesi ve yaşanmakta olan örgütsel paradigma değişimi nereye doğru gidiyor?
7. Arap Baharı sürecinde Arap Birliği'nin Libya ve Suriye krizlerindeki tutumunun nedenleri ve sonuçları nelerdir?
8. Arap Birliği'nin sonlandırmakta yetersiz kaldığı Suriye krizinin devam etmesinin ardında yatan sebepler nelerdir?
9. Aynı zamanda Körfez İşbirliği Konseyi'nde de yer alan bir kısım Arap Birliği üyeleri neden Arap Baharı sürecinde çelişkili politikalar takip ediyorlar?
10. Arap Birliği'nin, Arap Baharı sürecinde BM ve NATO gibi uluslararası kuruluşlar ile gerçekleştirdiği ortak hareket tarzları ve kendi içinde uyguladığı uyarı, yaptırım, insani yardım ve gözlemci heyeti incelemeleri gibi mekanizmaların etkileri nelerdir?
11. Günümüzde Arap Birliği, karşılaşılan bölgesel sorunlarda hiçbir güçten yardım talep etmeden pro-aktif davranış sergileyebilme adına nasıl bir politika öngörüyor?

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, 1945'ten 2016'ya kadarki dönemde Arap Birliği ve onun etkinlik mücadelesinin nedenleri ve sonuçlarıyla; bölgesel sorunlara verdiği tepkiler çerçevesinden soyutlamadan, bütün bir tarihsel dönem içerisindeki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Önemi

Birliğin kuruluş anlaşmasında üyelerin egemenliklerine aşırı bir vurgu yapılması ve birbirlerinin siyasi yapılarına müdahale etmemeyi ilke olarak benimsemeleri ortak karar alınmasını zorlaştırmaktadır. Söz konusu vurgu; diktatoriyel yapıların da görmezden gelinmesine neden olduğundan halkların demokrasi taleplerine ket vurulmuş ve bu nedenle birlik, uluslararası toplum nezdinde itibar eksikliği ile karşı karşıya kalmaktadır. Ancak Arap Baharı ile birlik, Libya ve Suriye örneklerinde görüldüğü üzere yeni politikalar belirleme yönünde kararlar almıştır. Söz konusu kimlik arayışının ve paradigma değişikliği çabasının incelenmesi büyük önem arz etmektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli tarafı; yaklaşık 400 yıl boyunca Osmanlı Devleti çatısı altında Türk milletiyle tarihsel, kültürel ve dini bir ortak hafızayı paylaşan bir toplumun kurumu olan ve aynı zamanda aralarında coğrafi yakınlık bulunan Arap Birliği'nin, ülkemizde günümüze değin ağırlıklı olarak çalışılan ve araştırmacıların ilgisini çeken bir uluslararası örgüt olamamasıdır. Bu nedenle söz konusu çalışma ile bu konuda bir farkındalık yaratılması ve yeni ürünlerin ortaya konulmasına bir kapı aralanması hedeflenmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Tezin konusu, “1945-2016 Döneminde Arap Birliği ve Etkinlik Mücadelesi” olarak belirlenmiştir. Arap Birliği'nin kuruluş aşamasında öncelikle Arap kimlik ve kültür mirasına dayanan Arap milliyetçiliği ideolojisi üzerinde durularak söz konusu birliğin kökenleri açıklanacaktır. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda mevcut Arap devletlerince kurulan Arap Birliği'nin Erken ve Yakın dönemlerinde bölgesel sorunlara verdiği tepkiler üzerinden kendi etkinliğini ne kadar sağlayabildiği incelenecektir.

Bu çalışmada Arap Birliği'nin yeni bir kimlik arayışına girdiği ve paradigma değişimi yaşadığı Arap Baharı'nın ortaya çıkışına kadar olan dönemde bölgesel sorunlara verilen tepkiler, birlik içerisinde alınan kararlar ve bölge-dışı aktörlerin etkisi çerçevesinde ele alınacaktır. Söz konusu paradigma değişiminin etkileri Libya ve Suriye krizleri üzerinde net görülebildiği için Arap Baharı sürecinde bu iki devlet üzerine odaklanılmıştır.

Yöntem

Tez çalışması nitel araştırma tekniği olan tarihsel yöntemden ve doküman incelemesinden yararlanarak meydana getirilmiştir. Çünkü sosyal bilimlerde, doğa bilimlerinin teknikleri birinci derece rol oynayamadığından belli bir ölçüde kullanılabilir. Bu kapsamda sosyal olayların nedensellik ve analizlerini anlamlı kılacak bir stratejiyi ortaya koyabilme adına nitel tekniklerin benimsenmesi gerekmektedir (Güler, 2005).

Nitel araştırma, “*gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma*” olarak tanımlanabilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2008: 39). Ayrıca nitel araştırma; sosyal bilimlerin ilgi alanını oluşturan

sosyal gerçeklikle, doğa bilimlerinin ilgi alanını oluşturan fiziksel gerçekliği birbirinden ayırmaktadır. Nicel araştırmada, bilim ile bilim dışı birbirinden kesin sınırlarla ayrılmaktadır. Nitel araştırmada ise sosyal gerçekliğin bir ölçüde subjektif yorumlardan meydana geldiği öne sürülmektedir. Bu nedenle, sosyal gerçekliğin nesnellik kadar öznel de içerdiği ve her bireyin algılayış biçimine bağlı olarak farklılaştığı; dolayısıyla, sosyal verilerin ancak yorumlandıkları zaman anlam kazandığı kabul edilmektedir (Kırcaali-İftar, 1999: 6). Bu kapsamda nitel yöntemin esas alındığı araştırmalarda ele alınan konu ile ilgili derin bir kavrayışa ulaşma çabası bulunmaktadır. Bu yönüyle araştırmacı bir kâşif gibi davranarak ek sorularla gerçekliğin izini sürer ve muhatabının öznel bakış açısına önem atfeder (Karataş, 2015).

Genellenebilirlik, bir araştırmada belirli bir örneklemden elde edilen bulguların ve sonuçların benzer durum ve örneklemelere doğrudan aktarılması olarak ifade edilmektedir. Söz konusu kavramın genellikle nicel araştırmalar için geçerli olduğu söylenebilir. Nitel araştırmalar ise nicel araştırmalar gibi genel konulara yönelmek yerine daha özel konuları derinlemesine inceler. Bu noktada genellemeyi nitel araştırmalarda oluşturmak oldukça zordur. Bu nedenle nitel araştırmalarda örneklem, istatistiksel olarak bir şeyler sunmaktan çok bir kurama ya da amaca yöneliktir (Yıldırım K. , 2010).

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada Arap Birliği'nin tarihsel geçmişi, gelişimi ve Arap Baharı süreci içerisinde meydana gelen paradigma değişimi incelendiğinden tarihsel yönetime başvurulmuştur. Tarihsel yöntem, geçmişte meydana gelmiş olay ve olguların araştırılmasında ya da bir problemin geçmişle olan ilişkisinin incelenmesinde kullanılır; geçmişin eleştirel bir gözle analizi, sentezi ve rapor edilmesidir.

Veri Toplama Teknikleri

Bu araştırmada veri toplama tekniği olarak yazılı belgelerden yararlanılmıştır. Çalışmanın konusuyla ilgili olarak literatür taraması yapılmış ve birincil kaynaklardan faydalanılmaya dikkat edilmiştir. Aynı zamanda ilgili rapor ve analizler, genel ve monografik eserler, makaleler, süreli yayınlar, akademik çalışmalar ve gazete yazılarından yararlanılmıştır.

1. BÖLÜM

ARAP BİRLİĞİ'NİN DÜŞÜNSEL KÖKENLERİ

Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunan Arap toprakları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı devletlerle dikkate değer boyutta ticari ilişkilere başlamışlardır. Bu dönemde Mısır'ın dışında Suriye vilayetine bağlı Lübnan düşünsel, kültürel ve ticari ilişkileriyle Batılı devletler ve Arap coğrafyası arasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir. Söz konusu ilişkiler yoluyla milliyetçilik, demokrasi, özgürlük gibi Batılı fikirler bölgede yayılma imkânı bulmuştur (Günay, 1995). Ekonomik boyutta Beyrut'un bölge adına köprü vazifesi gördüğü açık bir husustur. Çünkü Tripoli, Sayda, Akka gibi rakip şehirlerin politik kargaşa altında olduğu dönemde Beyrut, Şam'ın ana ticaret limanı haline gelmiştir. 1827-1862 yılları arasında Beyrut üzerinden taşınan malların değeri % 800 artmış, bununla birlikte şehrin nüfusu dört kattan fazla artış göstererek 6.000'den, 1830'da 25.000'e, 1860'da ise 50.000'e ulaşmıştır. Hristiyan nüfus ise 1840-1860 yılları arasında üç kat artarak toplam nüfusun yarısına yaklaşmıştır. Bu kapasite artışı Beyrut'u 1840-1860 yılları arasında bölgenin ticari başkenti yapmıştır (Traboulsi, 2007: 21-22). Bu şekilde başta Lübnan, diğer Suriye bölgeleri olmak üzere Mısır, Ürdün, Irak ve Filistin'de ticaretle uğraşan orta sınıf oluşmaya başlamıştır.

Ticaretteki gelişimin yanında merkezileştirme politikaları kapsamında gelişen modern bir idare ve hukuk sistemi, daha hızlı iletişim araçları ve Avrupa'nın sürekli genişlemesi bölgedeki tüm topluluklar ve sınıflar üzerinde etkili olmuştur (Khoury, 2003: 67-68). Bu gelişmeler üzerine gelecekte kurulacak devletlerin idari yapısında yer alacak olan Arap uyruklu alt düzey bürokratlar da etkilenmektedir. Diğer yandan Mehmet Ali Paşa yönetimi altında Mısır'da yürütülen matbaanın kullanımı, yabancı ülkelere öğrenci gönderimi, ordunun ve eğitimin batılılaşması, bürokratik devletin inşası gibi reform hareketlerine girişilmiştir (Marsot, 2007: 55-59). Bu şekilde Süveyş'in batısında da Batılı düşüncelerle beraber Arap dili ve kültürüne dair bir uyanış oluşmaya başlamıştır. Lübnan ve Suriye'de ise Batılı misyoner faaliyetleri vasıtasıyla Arap dili ve tarihine dair bilinçlenme ortaya çıkmaktadır. Aslında Arapların dillerine dair duydukları gurur İslamiyet öncesi dönemde de mevcuttur. Bu dönemde etkili, mahir ve zengin bir Arapçayla süslenen şiirler; kabileler ve aşiretleri bir araya getirmek amacıyla kurulan panayırlarda okunmakta ve gururları okşamaktadır (Özcan, 2011). Yine İslamiyet sonrasında da Araplar, kendi dilleri hususunda hassasiyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu açıdan İslam'ın en önemli kaynakları olan Kur'an ve

hadislerin dili Arapça olmasına karşın hem Müslüman hem de Hristiyan Araplar için dil, onlar arasında bir köprü vazifesi görmektedir (Gül, 2012). Bu yönüyle Arapların dillerine gösterdikleri hassasiyet İslam'dan kopuşu temsil etmediği gibi aksine tamamen kendi kimliklerinin bir parçası olarak görülmektedir.

19. yüzyılda başlayan dil ve tarih bilincinin artması süreciyle beraber temelleri atılan Arap milliyetçiliği; 20. yüzyıla girildiğinde bir seçim yapmak zorunda kalmıştır. Yaklaşık 400 yıldır Osmanlı Devleti egemenliği altında yaşayan Arap halkları, Birinci Dünya Savaşı esnasında Batılı güçlere dayanarak bağımsız bir devlet kurma ya da mevcut düzende kalarak özerklik kazanma fırsatı elde etmişlerdir. İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti'ni desteklediği takdirde kendi hanedanlığının siyasi nüfuzunu kaybedeceğine kanaat getiren ve bazı Arap seçkinler tarafından teşvik edilen Mekke Şerifi Hüseyin önderliğinde Arap İsyanı (1916) başlatılmıştır (Kayalı, 1998: 238). Sürecin sonunda Arap halkları tek bir devlet çatısı altında bağımsızlık kazanamamış, bölgede İngiltere ve Fransa kontrolünde suni yapılar yaratılıp manda devletleri kurulmuştur. Bu aşamada ortak bir Arap devleti kurulmasına dayanan düşüncenin yerini devletler-üstü bir yapının oluşturulması almıştır. Arap devletlerinin BM sistemini örnek almasına dayanan bir uluslararası örgüt olan Arap Birliği; Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Suudi Arabistan tarafından 1945 yılında kurulmuştur.

1.1. Milliyetçilik

Etimolojik açıdan yaklaşıldığında “nation” (millet) sözcüğü, Latince “doğmuş olmak” anlamına gelen “nasci”den türemiştir. Başlangıçta insan soyunu ya da doğum yeri ortak olan insan grubunu işaret eden kavram, 18. yüzyıldan itibaren siyasi bir anlam kazanmaya başlamıştır (Heywood, 2016: 201). Bu dönemde Batı toplumlarında kapitalizm, sekülerleşme, kitle iletişim, sanayileşme, kentleşme ve bürokrasi olguları ile ifade edilen ekonomik, sosyal ve siyasal değişim süreçleri milliyetçiliği ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyılda milliyetçilik, ulus kimliğine dayanan modern devletler kurma ya da mevcut modern bir devleti sürdürebilme amacı güden siyasi bir akımdır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise her bir ulusun ayrı bir devlet kurmaya hakkı olduğu hâkim siyasi görüş haline gelmiştir. Bu görüşe göre her ulus kendi kaderini tayin etme hakkına sahiptir ve doğal bir hak olarak kendi ulus-devlet yapılışını kurmalıdır (Erdoğan, 1999). Bu açıdan milliyetçilik, modern devrin kolektif bilincinin ve son iki yüzyıla damgasını vuran ulus-devlet yapısının esas unsurunu oluşturmaktadır. Ancak milliyetçilik sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve

kişisel bir kimlik konusu da teşkil eder. Çünkü milliyetçilik, sanatçılara ilham kaynağı olan ve insanların ölümsüzlükle bağ kurmasını sağlayan duygusal bir güce sahiptir (Calhoun, 2012: 3). Yine de milliyetçiliğin ne olduğuna dair ortak bir görüş yoktur.

Benedict Anderson'a göre milliyetçilik; matbaanın yaygınlaşması ve 16. yüzyıla kadar Avrupa'nın hâkim yazılı dili olan Latince'nin gözden düşmesi ile açıklanmaktadır. Hümanistlerin Hristiyanlık öncesi antik çağların edebiyatını canlandırma ve kapitalist yayın pazarı aracılığıyla yaygınlaştırma yolundaki çabaları Kilise'nin kullandığı Latince'nin Ortaçağ Latincesi'nden farklı olarak batıni bir nitelik kazandığını ortaya çıkarmıştır. Reform hareketinin etkisi ile öncelikle dini olmak üzere çeşitli eserler kapitalist yayıncılık ile yerel halk dillerinde basılmaya başlanmıştır. Bu durumu idari merkeziyetçiliği sağlama adına fırsat gören geleceğin mutlakiyetçi monarkları ise halk dillerinin oluşumu adına süreci desteklemişlerdir. Artık halk dilleri iktidar dilleri haline gelmiş ve böylelikle hayal edilen ulusal toplulukların inşasına başlanmıştır (Anderson, 1995: 52-59). Bunlara ek olarak Benedict Anderson için milliyetçilik kültürel bir yapım türüdür. Birey belki ait olduğu milletin diğer bireyleri ile hiçbir zaman tanışamayacaktır, çoğu hakkında hiçbir şey bilemeyecektir, ancak yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam edecektir.

Eric J. Hobsbawm'ın belirttiği görüş içerisinde milliyetçilik, geçmişin yeniden icat edilmesidir. Çünkü genellikle gözlemlendiği şekilde, milletler devletin temelini oluşturmaktan daha çok bir devletin kurulmasının sonucunda meydana gelirler. Yine de bir devletin kurulması kendi başına bir millet yaratmaya yetmemektedir (Hobsbawm, 2010: 100).

Milliyetçilik kavramı; toplumsal, tarihsel ve yerel köklere sahiptir ve dolayısıyla bu gerçeklikler temelinde açıklanmalıdır. Bu noktada Eric J. Hobsbawm'a göre bir halkın kabul edilebilir bir büyüklükte olması koşuluyla millet olarak sınıflandırılması adına sadece üç kriter vardır. Birincisi, mevcut devletle ilgili milletin eskiye dayanan ve yakın döneme taşınan tarihsel bağıdır. Bu yolla millet ve mevcut devlet özdeşleştirilebilir. Diğerleri ise, yazılı bir milli dili ve idari anadile sahip olan, yerleşik bir kültürel elitin varlığıdır. Yani ortak bir bağ olarak dil, millet olma iddiasını gerçekleştirebilir. Son olarak, kanıtlanmış bir fetih yeteneğinin varlığıdır. Söz konusu yetenek sayesinde emperyal güdülerle donanmış kolektif bir bilince sahip olan halk ortaya çıkmaktadır (Hobsbawm, 2010: 55-56).

Ernest Gellner için uluslar; doğal ve geçmişe ait bir uyanış değildir. Ulus, tarım toplumundan sanayileşmeye geçişte doğmuştur. Sanayileşme süreci, toplumlar üzerinde kişisel mücadeleyi ve rekabeti artırmıştır. Dolayısıyla yeni bir kültürel bütünleşme ihtiyacı doğmuş ve eğitime dayalı ortak bir üst kültür oluşmuştur. Bu noktada sanayi toplumunun unsurları olan bilim, teknoloji ve kitlesel eğitim yoluyla ulusal kültürün homojenleşmesi sağlanmış ve uluslar meydana getirilmiştir. Bu nedenle kültürel homojenleşme modern toplumların nesnel ve kaçınılmaz bir niteliğidir (Gellner, 1992: 47-57, 228-232).

Anthony D. Smith'e göre milliyetçilik ise bireysel kimliği kolektif kültürel kimliğe dönüştürerek kimlik bunalımına bir çözüm getirmiştir. Bu çözümde birey kendi kimliğini kolektif bir yapıdan alır, yani aynı anda tarihi ve yazgısı olan kültürel bir topluluğun kabul edilmiş ve hak sahibi bir yurttaşı haline gelmiştir. Diğer yandan kolektif kültürel kimliği oluşturan kültür doktrini, milletlerin "nerde" ve "ne zaman" oluşacaklarının belirlenmesinde büyük bir rol oynar. Bu şekilde milliyetçilik siyasi alana girerek popüler rıza ve coşku yaratan siyasi dayanışmanın tahayyülünü ve rasyonelini verebilmiştir (Smith, 1994: 155-157, 271).

Görüldüğü üzere milliyetçilik; sosyal bilimlerde uzun süredir tartışılan ve hakkında birçok farklı tanımların yapıldığı bir kavramdır. Söz konusu tanımları ortaya koyan düşünürlerin ulusal kimlikleri ve sahip oldukları dünya görüşleri arasında da bir uyum olduğu gözlemlenmektedir.

1.2. Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu

Milliyetçiliğin hem teorik tartışmalarda hem de pratik siyasi gelişmelerde esas unsur olarak varlığını sürdürdüğü 19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın ilk çeyreklerinde "asabiyet" kavramını milliyetçilik olarak görme eğilimi vardır. Alfred von Kremer ve Taher Khemiri gibi teorisyenler için asabiyet kavramı milliyetçilik ile özdeş görülmektedir. Alfred von Kremer için asabiyet "Nationalitätsidee, Nationalitätsgefühl, Nationalität, nationaler Geist" kavramları ile ifade edilirken Taher Khemiri için ise pozitif asabiyet "Nationalismus", negatif kabile asabiyeti "Chauvinismus" olarak anlaşılmaktadır. Ancak Mehmet Akif Kayapınar'a göre asabiyet kavramı ile milliyetçiliği özdeşleştirmek yerine söz konusu milliyetçiliğin bazı çeşitlerinin asabiyetin bir tezahürü olduğu kabul edilebilecektir

(Kayapınar, 2006). Bu nedenle Arap milliyetçiliğinden önce literatürde sıkça vurgulanan asabiyet kavramına değinmekte fayda bulunmaktadır.

İbn Haldun'a göre asabiyet belli bir grubun yalnız şiddetli bir dayanışma duygusu değil, belirli bir topluluğa iktidar olma imkânı sağlayan potansiyel bir güçtür. Kuru(n)ma ve hak arama gibi toplum içinde yapılan tüm bu kolektif faaliyetler ve bağımsız olarak yaşayabilme, yalnız asabiyet ile mümkün olabilmektedir. Bu görüşe göre asabiyet, devleti kurduran ve yaşatan bir güç kaynağıdır. Akrabalık-kan bağına dayanan nesep asabiyeti iken, grup zihniyeti veya amaç birliğine dayanan sebep asabiyeti olarak ayrıma tabi tutulmuştur. Modern toplumda; etnisitenin irksal ve somut boyutu ile nesep asabiyeti, kültürel ve soyut boyutu ile sebep asabiyeti kavramı arasında bir paralellik söz konusudur (Say, 2011: 501-523).

Aile, klan, kasaba ve mezhep bağlarının çok güçlü olması ve İslam sonrası ümmet duygusunun varlığı nedeniyle Arap dünyasında milliyetçiliğin kesin bir tanımını yapmak oldukça zordur. Bu bakımdan başlangıçta “aynı soydan geldiğini bilmek” anlamında biyolojik bakış açısı yaygınken İslam dininin ortaya çıkışı sonrası devletleşme aşamasına geçilerek “aynı soydan geldiğine inanma”nın esas olduğu psikolojik niteliğe doğru asabiyet anlayışında değişim gerçekleşmiştir. Bu değişimin arkasında iki sebep bulunmaktadır. Birincisi, devletleşme süreci göçebe (bedevi) hayata dayanan Araplarda yerleşik düzene geçişi teşvik ederek toplumsal teması artırmıştır. İkincisi, Arap yarımadasında siyasal birliği sağlamak amacıyla yürütülen erken dönem fetihleri sonucunda ele geçirilen topraklarda yaşayan diğer unsurlarla da ilişki kurulmaya başlanmıştır. Arapların geniş bir coğrafyada başka devletlerle mücadeleye giriştikleri Emevi iktidarında ise Araplığı yücelten kavmiyet şuuru oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak Abbasi iktidarında başlayan yumuşama politikası ilerleyen dönemde tüm Müslümanların eşitliğine ve birliğine dayanan ümmetçi anlayışa dönüşmüştür.

Modern anlamda Arap milliyetçiliğini doğuran asabiyet; Batı etkisi ile tanışılan yeni fikirlerin merkez (başkent) ve çevre (Arap vilayetleri) arasında sürdürülen yerel iktidar paylaşımı ve egemenlik mücadelesini yönlendirmesi ile ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında yerel özerkliğin elde edilemeyeceğinin anlaşılması ve İngiliz istihbarat faaliyetleri sonucunda bir kısım yerel Arap liderler tarafından bağımsızlık mücadelesi aşamasına geçilmiştir. İki savaş arası dönemde ise Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi ile

ortaya çıkan Batılı sömürgecilik faaliyetlerine karşı dil, tarih ve etnik aidiyetlerin yanında dinin de şekillendirdiği türde bir asabiyete topyekûn katılım olduğu net bir şekilde görülmektedir. Söz konusu genel değerlendirmenin ardından tarihsel süreç içerisinde Arap milliyetçiliğini ortaya koyan faktörlerin irdelenmesi gerekmektedir.

Dört asır boyunca Arap coğrafyasına egemen olan Osmanlı Devleti, Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkış sürecinde dikkate değer gelişmelere sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren idari yapının bozulmasıyla beraber Batılı devletler, Arap unsurların yaşadığı topraklar üzerindeki etkilerini artırmaya başlamıştır. Bu dönemin başında henüz bir Arap Meselesi yoktur. 1789 yılında Fransız İhtilali patlak verdiğinde Osmanlı Devleti için söz konusu devrim, devletin bir iç meselesi olarak görülmektedir. Hatta devrim savaşlarla Avrupa Kıtasını etkisi altına aldığı anda dahi süreç Osmanlı Devleti tarafından Hristiyan âlemine ait algılanmaktadır. Ancak Müslüman bir ülke olarak Osmanlı Devleti zamanla yanıldığını görecektir (Lewis, 2015: 91-92).

Arap milliyetçiliğinde ilk önemli hareket Osmanlı Devleti yönetimi altındaki Mısır'ın Napolyon tarafından geçici işgal edilmesi ile başlar. Söz konusu işgal ile Fransız İhtilali'nin ana dinamiklerinden birini oluşturan milliyetçi hisler Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Napolyon'un bölgeden çekilmesinin ardından ise Mehmet Ali Paşa, Padişah tarafından Mısır'ın yöneticisi konumuna getirilmiştir. Ancak zamanla Padişah'ın otoritesini reddeden Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim, Arapça konuşulan bölgelerde bir devlet kurma hayaline kapılmışlardır. Onların bu hayalleri Arap milliyetçiliğinin emekleme aşamasında olması ve İngiltere'nin muhalif tavrı üzerine asla gerçekleşmemiştir. Çünkü İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan'a açılan yolun üzerinde yer alan Osmanlı Devleti'nin, Arap bölgesine hâkim olması dönemin koşullarında hayati bir yapıyı oluşturmaktadır (Aziz, 1956). Yine de söz konusu dönemde bölge insanları Arap sözcüğü yerine Müslüman veya gayrimüslim olarak ifade edilmektedir. Yalnız çöl alanlarında yaşayan Bedeviler için Arap adı kullanılmaktadır (Lewis, 2016, 404). Çünkü Arap nüfus; etnik ve dinsel yönden Arap yarımadasında yaşayan göçebe aşiretlere dayanmaktadır. Ancak Batı ile temasın artması, misyoner okulların açılması, Batılı devletlere gönderilen öğrenciler ve göçler ile beraber şehir merkezlerinde Araplık şuuru oluşmuş ve milliyetçilik akımı bölgede yaygınlaşmaya başlamıştır.

Fransız birliklerinin bölgeden çekilmesinin ardından Mehmet Ali Paşa'nın merkez tarafından Mısır'ın yöneticisi konumuna getirilmesi Arap milliyetçiliği üzerinde ikinci önemli hareketi oluşturmaktadır. Mısır'da Osmanlı valisi olarak görev yaptığı süreçte Mehmet Ali Paşa birçok reform çalışmasına girişmiştir. Eğitim alanında yapılan reformlara bakılırsa Batılı öğretim üyelerinden yardım alınarak yeni okullar açılmış, Kahire'de kurulan özel matbaada Batılı eserlerin tercüme yapılarak basılmış ve Avrupa'ya eğitim almak için çok sayıda öğrenci gönderilmiştir (Lewis, 1979: 207). Ardından Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı isyanın sonucunda oğlu İbrahim Paşa'nın hâkimiyeti altında kalan Suriye ve Filistin'de (1831-1840) misyonerler için yeni fırsatlar ortaya çıkmıştır. Burada Mehmet Ali Paşa'nın bölgeyi Batı'nın siyasi, dini ve kültürel nüfuzuna açmasının asıl sebebi; Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı isyan hareketinde Batılı devletlerden destek sağlayabilmektir. Her ne kadar Mehmet Ali Paşa Batı'dan beklediği desteği bulamamış olsa da takip ettiği politikalar sonucunda yabancı misyonerlik faaliyetleri ivme kazanmıştır (Buzpınar, 2003).

Milliyetçilik, özellikle Lübnan'da olmak üzere Suriye ve Mısır'daki yabancı misyoner okulları yoluyla bölgede yayılmıştır. Bu faaliyetlerde öne çıkan gruplar Fransız Cizvitleri ve Amerikan Protestan misyonerleridir. Özellikle 1866 yılında kurulan Beyrut Amerikan Koleji ve 1875 yılında kurulan Fransız Saint Joseph Üniversitesi vasıtasıyla Avrupa kültürünün yanında Arap tarihi, dili ve edebiyatının öğretilmesinde bu kurumlar temel teşkil etmişlerdir (Kürkçüoğlu, 1982: 14). Buradaki amaç; Arap tarihini ve dilini bilen, aynı zamanda Batı/Avrupa kültüründen de etkilenen bir nesil yetiştirebilmektir.

Misyoner okullarının etkisiyle Hristiyan Araplar, bölgede Arap milliyetçiliğinin tohumlarını atmışlardır (Soy, 2004). Bu okullarda Arap dili, edebiyatı ve tarihi hakkında kitapları okutulan Nasif el-Yazıcı, el-Cevaib gazetesinin yayıncısı Ahmet Faris eş-Şidyak ve sözlük ile ansiklopedi yazarı, Medresetü'l Vataniye okulunun kurucusu Butrus el-Bustani gibi Arap milliyetçiliğinin temsilcileri yetişmiştir (Hut, 2016). Söz konusu okullarda Arap dili, birliğin temel unsurudur. Çünkü 19. yüzyılda genellikle Hristiyan Araplar modern eğitim alabildiklerinden İslam ortak payda olarak görülmemektedir. Ancak modern eğitimin Müslüman Araplar arasında yayılması ile beraber İslam dini ve Arapça; milliyetçiliğin iki temel unsuru haline gelmiştir. Bu doğrultuda 1890'larda Abdurrahman el-Kavakibi'nin Arap halifeliğini, tercihen Mekke'de, canlandırmayı hedefleyen kampanyası ile Hristiyan

unsurların aktif olduğu Arap milliyetçiliğinde ilk gerçek Müslüman izi görölmüştür (Goldschmidt Jr. & Davidson, 2011, 277).

Suriye’de Batılı anlamda eğitimin varlığı misyoner okulları vasıtasıyla sağlanmaktadır. Diğer yandan devlet okulları başka bir seçenektir. Çizelge 2.1’deki verilere göre Suriye’de bulunan Arap milliyetçilerinin eğitim durumuna bakıldığında onların -misyoner okullarının yanında- devlet okullarında öğrenim gördükleri ve birçoğunun ileri düzeyde eğitim aldıkları görölmektedir. Eğitim türünün siyasi ve ideolojik bağlılığı oluşturmada etkili olduğu düşünülürse, ilginç bir şekilde devlet kaynaklı eğitim alanlar arasında da birçok Arap milliyetçisinin ortaya çıktığı söylenebilir. Yine de misyonerler sağlık ve eğitim hizmetleri sağlama aracılığıyla bölgeye Batı kaynaklı düşünceleri, ulus-devlet kavramını ve vatandaşlık bilincini getirmiştir. Sonuçta, Batı kaynaklı fikirlerin kökleri misyoner faaliyetler ile atılmış ve devlet okullarında eğitim gören Araplar arasında da yayılmıştır.

Çizelge 2.1. Suriye Vilayetinde Arap Milliyetçilerinin Eğitim Durumu

	1914 Öncesi Arap Milliyetçileri			1919-1920 Arası Arap Milliyetçileri		
	Adet	Bilinen (%)	Toplam (%)	Adet	Bilinen (%)	Toplam (%)
Batılı	5	17	10	4	12	5
Devlet	19	63	38	25	74	29
Geleneksel	6	20	12	5	15	6
Orta Öğretim	4	13	8	4	12	5
İleri Düzeyde	20	67	39	25	74	29
Toplam Bilinen	30			34		
Bilinmeyen	21		41	52		60
TOPLAM	51			86		

Kaynak: (Dawn, 1998: 195)

Osmanlı Devleti başlattığı reformlarda merkezileşen devletlerin tümünde bulunan uygulamaları izlemiştir. Çünkü 19. yüzyılda devlet ile vatandaşları arasındaki temas dramatik bir şekilde artmış ve devlet daha önce değinilmeyen alanlara girmeye başlamıştır. İktidardaki hükümetler ise devletin ritüelleri ve kurumları içerisinde yeni sadakat ve kitlesel katılım biçimleri yaratmaya çalışmışlardır. Bunlar; vatandaşları yükselen ulusa katabilmek için kurulan eğitim ve zorunlu askerlik hizmeti mekanizmalarıdır (Provence, 2011). Bu kapsamda gerçekleşen eğitimde modernleşme çabaları ile kurulan yeni Osmanlı meslek okullarından mezun olanlar, Suriye içinde ve dışında idari memurların büyük bir kısmını oluşturmuşlardır. Böylelikle Arap ve Anadolu bölgelerinin yönetiminde istihdam edilen Arapların yüzdesi 1839'dan önce sadece % 11 iken, 1840-76 arasında % 12'ye yükselmiştir.

Hatta II. Abdülhamit'in hükümdarlığı dönemi (1876-1909) boyunca Arap memurların oranı % 23'e kadar çıkmıştır (Haddad, 1994). Böylelikle bu dönemde Osmanlı idari teşkilatında çalışan Arap uyruklu memurların oransal olarak iki kat arttığı söylenebilir. Diğer yandan aynı dönemde Osmanlı ordusundaki Arap uyruklu subay oranının da % 10'a yükseldiği görülmüştür (Karpas, 2010: 593). Bu politikanın uygulanması sonucunda Osmanlı Devleti'nin idari ve askerî yapılanmasında Türklerin yanında Araplara da önemli oranda görevler verilmiştir.

II. Abdülhamit yönetiminde uygulanan sansür politikası, resmi Türkçe yayınların Arap aydınına ve dolayısıyla toplumuna ulaşmasını önlemiştir. Diğer yandan söz konusu politika ile Arap aydınları İstanbul'da bulunanlar kadar etkilenmemiştir. Çünkü Arap bölgelerinde denetim gücü yetersiz olmakla birlikte talep edilen yayınlar yabancı misyonlardan ve gruplardan elde edilebilmiştir. Bu nedenle Beyrut veya Şam'da yayını yasaklanan bir gazete veya risale, İngiltere hâkimiyetindeki Mısır'da basılıp kolayca bölgeye sokulmuş ve dağıtılmıştır. Sonuç olarak basın ve yayındaki sansürden dolayı II. Abdülhamit yönetiminin ve resmi Pan-İslamizm ideolojisinin Arap aydınlarıyla diyalog kuramadığı ve bu nedenle onların açık bir şekilde daha çok Batı'nın etkisine uğradıkları söylenebilir (Ortaylı, 1984).

Pan-Arabizm olarak ideolojik çerçeveye oturtulan Arap milliyetçiliği modern anlamda ilk kez eski Osmanlı bürokratı olan Satı el-Hüsri tarafından ortaya konmuştur. Satı el-Hüsri, Arapça konuşan halkların siyasi birlikteliğini hedeflemektedir. Başka bir deyişle, oluşturduğu birliğin temeli Arap dilidir (Dawisha, 2003: 2-4). Bu nedenle Satı el-Hüsri "Arap ulusu" kavramını sadece Asya'nın Arap bölgeleri için değil tüm Arapça konuşanları kapsayacak şekilde kullanmaktadır. Okullar yoluyla verilecek milli bir eğitimle Arap milletinin oluşumu sağlanabilecektir. Ayrıca Satı el-Hüsri laik nitelikli Arap milliyetçiliğini savunmuştur. Ona göre din, siyasi anlamda bir topluluk oluşturamayacağından İslam evrenselliği Arap milliyetçiliği için tehlikeli görülmüştür (Umar, 2004: 41).

İslam ve Arap milliyetçiliği arasında çelişki olup olmadığını inceleyen Abdurrahman el-Bazzaz, dil üzerine yoğunlaşmış ve Arapça'nın üzerinde durmuştur. Batı düşüncesinde din; ibadet, ritüel ve metafizik inançlar çerçevesinde sınırlandırılmış, bireysel bağımsızlık üzerine inşa edilmiştir. Çünkü Avrupa toplumu, Papa'nın ruhani otoritesi ve kralın geçici otoritesinden oluşan dualiteye karşı toplumsal evrimini gerçekleştirmiştir. Arap toplumu üzerinde ise halife tek bir otorite kurabildiği için Arap milliyetçiliği İslam'a karşı bir duruş

sergilemeden gelişebilme imkânı ve hareket serbestliği elde edebilmiştir. Bunun yanında dinin kitabı Kur'an Arap dili ile topluma yayılmıştır. Ayrıca dili toplumun entelektüel seviyesinin ve gelişmişliğinin bir yansıması olarak gören Bazzaz, Arapça'nın akıcılığı ve güçlü hitabeti üzerinde durmuştur. Böylelikle dilsel, tarihsel, kültürel ve dini bağlar ile temel hayati çıkarlar üzerine kurgulanan Arap milliyetçiliği inşa edilmiştir (Al-Bazzaz, 1954).

1908 devrimi ile Osmanlı Devleti'nde padişahın geleneksel gücü zayıflamış ve Jön Türkler iktidarı ele geçirmişlerdir. Artık II. Abdülhamit'in kendi Müslüman halkını birleştirmek ve ülke dışındaki inananlar için emperyalizme karşı koyma aracı olarak kullandığı Pan-İslamist politikasının yerini merkezi otoriteyi güçlendirme adına "Türkçülük" akımı almıştır. Bu politikanın başlatılmasında Balkanlardaki komiteci hareketler ve Araplar arasındaki âdem-i merkezîyetçi talepler etkili olmuştur. Zaten 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti Balkanlar'daki Hristiyan nüfuslu topraklarının çoğunu kaybetmiş, böylelikle devlet yönetiminde ilk kez Arap ve Müslüman unsurlar geçmişe göre daha çok ağırlık kazanmaya başlamışlardır (Mardin, 2011: 94). Bu gelişmeler 1908 seçimlerinde etkisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin Arap unsurları 1908 seçimlerinden sonra 245 mebuslu Osmanlı meclisinde 60 temsilci elde etmelerine karşın söz konusu durumdan memnun kalmamaktadırlar. Çünkü İttihat ve Terakki iktidarının Arap vilayetlerini merkezileştirme politikası yönünde okullarda ve mahkemelerde resmi dil olarak Türkçe'nin kullanılması kararı alması Arap toplumunda asimile edilme (Türkleştirme) endişelerini doğurmuştur (Kurşun, 1990).

İttihat ve Terakki iktidarı altında Osmanlı Devleti'nde Arap dilinde basılan gazetelerin sayısında dikkate değer bir değişim görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul dışında 46 Türkçe, 14 Ermenice, 5 Yunanca ve 4 diğer dillerde gazeteler saptanmıştır. Diğer yandan Arapça basılan gazetelerin sayısı ise en az 115'tir. Bunların 41'i Beyrut'ta, 26'sı Suriye'de ve 19'u Bağdat'ta çıkarılmaktadır (Yalman, 1914: 118). Bu veriler ışığında Arap milliyetçiliğinin yazılı basındaki taşıyıcısının ticari ilişkilerde de ön planda yer alan Beyrut olduğu söylenebilir.

II. Abdülhamit'in iktidardan uzaklaştırılması ile beraber onun istihbarat ağı da dağıtılmış ve sonrasında bir dereceye kadar siyasi serbestliğin başlaması sonucunda ilk gizli siyasi ve edebi cemiyetler görünür olmuştur. 1908 yılında İstanbul'da yaşayan Batı eğitimi almış Araplar, Edebiyat Kulübü'nü (al-Muntada al-Arabi) kurmuşlar ve bir gazete yayımlamaya

başlamışlardır. Her ne kadar 1909 yılında gerçekleşen karşı-ihtilalin bastırılmasında Aziz Ali el-Mısri ve Mahmut Şevket Paşa gibi Arap subayların desteği alınırken, İstanbul Edebiyat Kulübü'nün yasaklanması ile başlayan İttihat ve Terakki'nin merkezileştirme politikaları sonucunda bir süre açık faaliyet gösteren Arap milliyetçi hareket yer altına çekilmiştir (Tibi, 1998: 146-147). Aynı zamanda laik ve Türk milliyetçiliği niteliklerine sahip ideolojiye dayanan İttihat ve Terakki iktidarı, bu politikalar çerçevesinde bölgede Arap milliyetçiliğini güçlendirmiştir. Böylelikle Türkler ve Araplar arasında dönem itibariyle halen var olan duygusal bağ büyük ölçüde zarar görerek zayıflamıştır. Bu durum dünya savaşı esnasında Arap vilayetlerinde asayişli sağlama sürecinde Osmanlı Devleti adına büyük bir sorun teşkil edecektir.

Cemiyetü'l Arabiyye el-Fatat (Genç Arap Cemiyeti) 1911 yılında Paris'te Suriye vilayetinden gelen Arap öğrenciler ve mezunlar tarafından kurulmuştur. Kapalı bir yapı arzeden cemiyet benzerleri içerisinde en önemli olanlar arasında yer almaktadır ve üyelerinin neredeyse tamamı İslam inancına sahiptir. Diğer önemli bir cemiyet ise Kahtaniyye Cemiyeti (1909) yerine 1913 yılında İstanbul'da kurulan Cemiyetü'l Ahd'ır. Üyelerinin tümü Aziz el-Mısri'nin de yer aldığı Arap subaylardan oluşmaktadır. 1914 yılı itibariyle söz konusu cemiyet 315 subay üyeye ulaşmıştır. Bu iki gizli cemiyetin yanında 1913 yılında Beyrut'ta kurulan Cemiyetü'l Islahiyye de çoğunlukla Osmanlı Devleti'nde âdem-i merkezileştirme politikaları savunan Lübnanlı Müslüman ve Hristiyanlardan oluşmaktadır. Tüm bu gizli cemiyetler Fransa'nın yardımı ile örgütlenmişler ve Paris'te toplanan Arap Kongresi'nde siyasi amaçlarını açıkça beyan etmişlerdir (Tibi, 1998: 148-149).

1913 yılının 18-24 Haziran tarihleri arasında Paris'te idari güçlerin Arap vilayetlerine devredilmesi amacıyla ilk kez Arap Kongresi düzenlenmiştir. Katılımcılar, Arapça konuşan tüm halkları İstanbul'daki İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kabul edilen merkezileştirme politikalarına karşı birleşmeye çağırmıştır (Arsan, 2015, 135).

Paris'te düzenlenen Arap Kongresi'nin sonuç metninde alınan kararlar;

- 1) Osmanlı Devleti'nde köklü ve acil reformlara ihtiyaç vardır.
- 2) Osmanlı mensubu Arapların, siyasi haklarını kullanmaları amacıyla merkezi yönetime katılmalarının garanti altına alınması önemli bir husustur.

- 3) Suriye ve Arap vilayetlerinde onların ihtiyaçlarına ve alışkanlıklarına uygun yerinden yönetime dayanan bir rejim kurulması beklenmektedir.
- 4) Beyrut vilayeti taleplerini, 31 Ocak 1913 tarihinde bu amaca özel bir genel meclis tarafından benimsenen ve vilayet genel konseyinin yetkilerinin genişletilmesi ve yabancı meclis üyelerinin atanması biçimindeki iki ilkeyi temel alan özel bir proje ile formüle etmiştir. Kongre söz konusu projenin uygulanmasını talep eder.
- 5) Arapça, Suriye ve Arap ülkelerinde resmi dil olarak Osmanlı Parlamentosu tarafından tanınmalıdır.
- 6) Askerlik hizmeti, Suriye ve Arap vilayetlerinde, büyük bir zorunluluk durumu hariç bölgesel düzeyde ifa edilecektir.
- 7) Kongre, Osmanlı hükümetinin Lübnan yerel yönetimine mali durumunu düzeltme araçlarını sunmasını diler.
- 8) Kongre, Osmanlı vatandaşı Ermeni toplumunun reform ve yerinden yönetim yönündeki taleplerini desteklediğini ifade eder.
- 9) Sonuç metni Osmanlı hükümetine sunulacaktır.
- 10) Bu kararlar Osmanlı Devleti'ne dost güçlere de yollanacaktır.
- 11) Kongre Fransız hükümetine cömert misafirperverliğinden ötürü teşekkürlerini arz eder (Hurewitz, 1956: 268-269).

Kongrede bulunan yirmi dört temsilciden ikisi Irak'tan, diğerleri ise Suriye vilayetinden katılmışlardır. Temsilcilerin yaklaşık olarak yarısı Hristiyan inancına sahiptir. Arap vilayetlerinin özerkliği, Arapların merkezi yönetimde yer almaları ve Arapça'nın Türkçeyle birlikte Osmanlı Devleti'nin resmi dili olarak tanınması dikkat çeken talepler arasındadır. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti, milliyetçi liderlerle görüşmek üzere Kongre'ye bir heyet göndermiş, ancak Arapların taleplerine sadece sınırlı tavizler verilmiştir (Sorby, 2005).

Yine de Kongre üyeleri ile Osmanlı heyeti arasında mutabık kalınan bölgesel askerlik hizmeti, Arap halklarının resmi dil olarak Arapça kullanımı, ilk ve orta öğretimde Arapça'nın eğitim dili olması Araplar için bir kazanç niteliği taşımaktadır. 18 Ağustos 1913 tarihinde Paris Anlaşması'nın hükümlerini yürürlüğe koymak amacıyla Osmanlı Devleti tarafından imparatorluk kararnamesi çıkarılmıştır. Ancak bu kararname ile imtiyazlar daraltılmış ve belirsizleştirilmiştir. Kararnamede, Arapça'nın ilk ve orta dereceli okullarda yer alacağı savunulmakla beraber eyalet başkentlerinde bulunan ortaokulların Türkçe öğretime devam edeceği belirtilmektedir. Ancak Arapça'nın resmi dil olarak benimsenmesinden bahsedilmemektedir. Sonuçta temsilciler kongre boyunca Türkçülük ideolojisine karşı hareket etseler de Osmanlı Devleti'nin Arap bölgelerini tek bir devlet altında birleştirme fikrine hiçbir şekilde değinilmemektedir. Arap topraklarında Osmanlı idaresi değiştirilemez bir varlık olarak kabul edilmiş, mevcut düzen içerisinde özerklik yanlısı hareket tarzı esas alınmıştır (Sorby, 2005). Çünkü dönem itibariyle Araplara Osmanlı Meclisi'nde temsil imkânı sunan anayasanın ve birçok bakan, elçi, memur veya subay olarak hizmet veren Arap uyruklu bürokratin varlığı onların hükümete olan bağlılıklarını sürdürmektedir (Goldschmidt Jr. & Davidson, 2011, 279). Bu açıdan Arapların, Birinci Dünya Savaşı öncesi bağımsızlık taraftarı değil Osmanlı Devleti bütünlüğü içerisinde yerel özerklik yanlısı oldukları görülebilmektedir. Ancak bu durum İngiliz istihbaratının yerel Arap yöneticiler ile gerçekleştirdiği irtibat faaliyetleri sonucunda değişecektir.

İngiliz subay Thomas Edward Lawrence 1916'da kurulan ve Kahire'deki istihbarat servisinden bağımsız bir teşkilat olarak örgütlenen "Arap Bürosu" içerisinde yer almıştır (Yılmaz S. , 2017). Büronun amacı; İngiltere'nin Arap dünyasındaki sömürgeci çıkarlarını genişletmektir (Fraser, Mango, & Mcnamara, 2011: 86-87). Bu nedenle Arap toplumunun önderlerini ikna etme ve halkı Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırma faaliyetlerine girişilmiştir. Çünkü dönem itibariyle Osmanlı Devleti ordusunda birçok Arap uyruklu asker ve subay görev yapmaktadır. Bu açıdan şayet Arap Ayaklanması başarılı olabilirse bölgede gerçekleştirilecek olası İngiliz işgali de kolaylaşacaktır.

Süreç içerisinde Arap Bürosunun ortak hareket ettiği en dikkat çeken yerel lider Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali olmuştur. Osmanlı Devletine bağlı Mekke'de Şeriflik görevini yürüten Hüseyin bin Ali, 1908-1914 yılları arası dönemde Hicaz'daki konumunu ve ayrıcalıklarını sürdürmenin yanı sıra kontrol ettiği toprakları da genişletme stratejisiyle hareket etmiştir. Bu noktada İslam paydasında buluşan Osmanlı Devleti ile Şerif Hüseyin

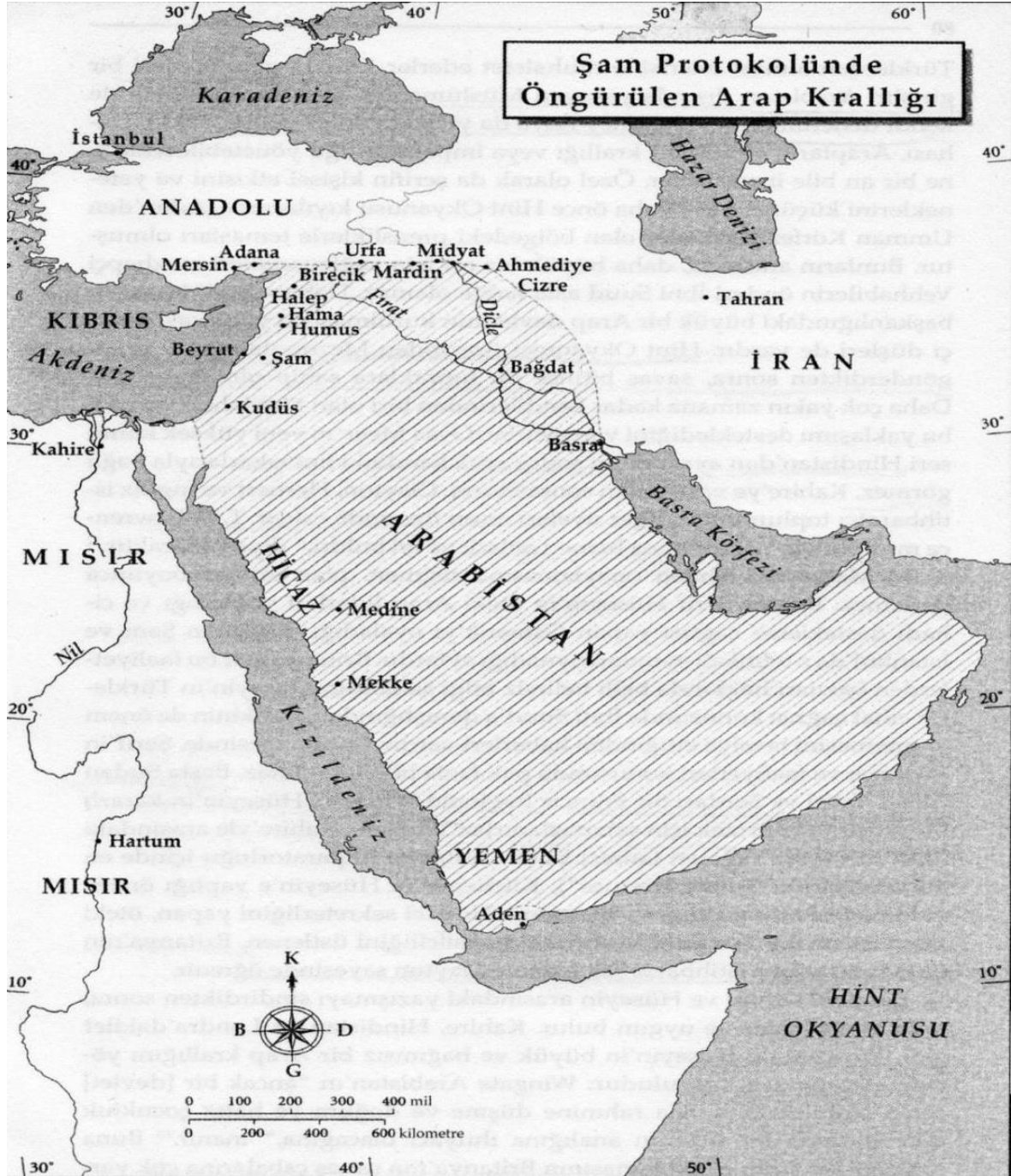
birlikte hareket etmiş, ancak İttihat ve Terakki iktidarının merkezileştirme politikaları sonucunda ayrılık kaçınılmaz olmuştur. 1914 yılında Osmanlı Devleti henüz süregelen dünya savaşına katılmamışken Şerif Hüseyin, oğlu Abdullah'ı İngiltere'nin Mısır Konsolosu Lord Kitchener ile görüşmesi amacıyla Kahire'ye göndermiştir. Lord Kitchener, Abdullah ile yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti'nin bölgede köklü değişiklikler yapmayı planladığına dair istihbarat aldığını belirtmiştir. Abdullah ise bölgenin isyan için olgun bir hale geldiğini anlatmış ve İngiltere'den bu konuda bir yardım talep etmiştir. Bu sırada Abdullah'ın sıkıntılarını ayrıntılarıyla dinleyen Lord Kitchener ülkesinin çıkarları gereği Osmanlı Devleti'nin iç-yapısına karışmama taraftarıdır. Yine de Lord Kitchener konuşulanları hükümetine aktaracağını belirtmiştir (Kral Abdullah, 2006: 61-63).

Burada Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Abdullah'ı İngiltere temsilcisi ile görüşmesi amacıyla göndermesinin sosyo-ekonomik bir temeli bulunmaktadır. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin Hicaz bölgesinde giriştiği oyun kurucu bir niteliğe sahip olan demiryolları inşası başta olmak üzere asker temini, vergilendirme, köleliğin yasaklanması gibi merkezileştirme çabaları ve modernleştirici hamleler Şerif Hüseyin ve aile üyelerini endişelendirmektedir. Burada demiryollarının bölgeye kadar uzatılması bahsedilen bütün merkezileştirme çabaları ve modernleştirici hamleler için kritik bir öneme sahiptir. Çünkü demiryollarının bölgede bulunan Osmanlı nüfuz varlığını artırması Bedevilerin mevcut maddi çıkarlarını tehlikeye atacağı gibi merkezileştirme politikasına karşı Şerif Hüseyin'in ayrıcalıklarını sürdürme amacıyla hareket etmesi halinde ise Osmanlı askerî güçlerinin bölgeye intikalini hızlandıracak ve Osmanlı etkinliğini artıracaktır.

Osmanlı Devleti'nin 29 Ekim 1914 tarihinde Rusya'nın limanlarını bombalayarak Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olması üzerine İngiltere, Arap coğrafyasından destek bulabilme ihtiyacı hissetmiştir. Bu amaçla Lord Kitchener tarafından Doğu İşleri Sekreteri Storrs aracılığıyla Abdullah'a gönderilen mektupta; bölgede Arap halklarının Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere'yi destekledikleri takdirde, kendilerinin herhangi bir iç müdahaleye kalkışmayacağını ve İngiltere tarafından bağımsızlıklarının tanınacağını garanti etmiştir. İngiltere'nin bu tarzda bir strateji değişikliğine gidişinin temel sebebi Osmanlı Devleti'nin önemli İngiliz sömürgesi Hindistan Yolu üzerinde kilit bir role sahip olan Süveyş Kanalı'na saldırmasına dair duyulan yaygın kaygıdır (Fromkin, 2016: 89-92).

Hicaz bölgesi gibi diğer bir Osmanlı vilayeti olan Suriye de Arap milliyetçiliğinin hareket sahası içerisinde yer almaktadır. Şerif Hüseyn, oğlu Ali'nin eline geçen mektuplardan kendisinin yerinden edilmesi için Osmanlı Devleti tarafından yapılan hazırlıkları öğrenmiştir. Bu nedenle Şerif Hüseyn diğer oğlu Faysal'ı Arap milliyetçileriyle görüşmesi amacıyla Suriye'ye göndermiştir. Şam'a 26 Mart 1915 tarihinde ulaşan Faysal, Suriye'de kamuoyunun bölündüğünü ve Almanya'nın savaşı yakında kazanacağına dair genel bir kanının varlığını gördüğünden herhangi bir isyan hareketine girişememiştir (Dawn, 1998: 34-35).

23 Mayıs 1915 tarihinde tekrar Suriye'ye geçen Faysal, Şam'da el-Fatat ve el-Ahd gibi cemiyet üyeleri ile yaptığı gizli görüşmelerin sonunda "Şam Protokolü" olarak anılan belgeyi imzalamıştır. Söz konusu protokole göre kurulması planlanan Arap Krallığı'nın sınırları belirlenmiştir (Doğru, 2001).

Harita 1.1. 1915 tarihli Şam Protokolünde Arap Krallığı (Schneer, 2012: 79)

Şam'da bulunduğu süre zarfında Faysal, bölgede isyanın kilit parçasını oluşturan Arap güçlerinin başka bölgelere nakledilmiş olduklarını görmüştür. 20 Haziran'da Mekke'ye dönmesinin ardından babasını mevcut durum hakkında bilgilendirmiştir. Ancak 1916 yılının ortalarına girilmesine karşın Suriye merkezli bir Arap İsyanı başlatılamamıştır. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin Suriye vilayeti ile ilgili aldığı önlemleri artırmasından bahsetmek gerekmektedir. Suriye'de Arap güçlerinin Türklerle yer değiştirmesini Arap milliyetçisi

isyancıların tutuklanmaları ve idam edilmeleri takip ettiğinden başlatılacak Arap isyanının tek alternatifi olarak Hicaz bölgesi kalmıştır (Dawn, 1998: 36-45). Böylelikle Faysal, Mekke'ye ailesinin yanına dönmüş ve babası Şerif Hüseyin'in önderliğinde Hicaz merkezli Arap İsyanının şartlarını tamamlamaya girişmiştir.

Lord Kitchener'in işaretinin ardından İngiltere'nin Mısır Valisi McMahon ile Şerif Hüseyin arasında gizli yazışmalar yapılmaya başlanmıştır. Başlangıçta Şerif Hüseyin tarafından Şam Protokolü kapsamında büyük bir Arap Krallığı talep edilirken, sonraki mektuplarda İngiltere'nin ısrarı üzerine İran Körfezi ve Hint Okyanusu emirlikleri kurulacak Arap devleti sınırlarından çıkartılmış, bu devlete diğer unsurların hayat tarzlarına karışılmaması koşuluyla Filistin'deki kutsal bölgelerin dâhil edileceği vaat edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında gizli görüşmelerde İngiltere'nin desteğini alan Mekke Şerifi Hüseyin; Osmanlı Devleti'nden siyasi suçluların affını, Suriye ve Irak'a özerklik verilmesini, Mekke şerifliği yönetiminin babadan oğula geçmesini talep etmiştir. Söz konusu taleplerin Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi üzerine Arap isyanı başlatılmıştır (Kral Abdullah, 2006: 95-102). 1916 yılının Haziran ayında başlayan isyanla Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal yönetimi altındaki Arap güçleri Ürdün'ü ve Suriye'nin iç kısımlarını işgal etmiştir. Aynı zamanda İngiliz güçleri de Osmanlı Devleti toprağı Irak vilayetini işgale girişmiştir.

1919 yılının Temmuz ayında ilk kez toplanan Suriye Genel Kongresi ile Faysal'ın kral olduğu bağımsız bir Suriye devleti ve bağımsız bir Irak devleti talep edilmiştir. Eğer milliyetçilerin kongrede geçen talebi yerine getirilmiş olsaydı, Hicaz bölgesinden oluşan bir devlet ve Şerif Hüseyin'in oğulları Abdullah ve Faysal tarafından yönetilecek iki uydu devlet Irak ve Suriye olmak üzere üç ayrı varlık elde edilmiş olacaktır (Siegman, 1962). Ancak bu talepler gerçekleşmemiştir.

1919-1920 yılları arasında Faysal'ın Arap ordusu tarafından işgal edilen bölgelerde Arap milliyetçisi hareketi büyümüştür. Ardından Suriye Genel Kongresi ile bu hareket seçilmiş bir vücuda dönüşerek somutlaşmıştır. Suriye Genel Kongresi; Filistin, Lübnan ve Suriye'nin dâhil olduğu Büyük Suriye'nin sözcüsü olduğunu iddia etmektedir. Aynı zamanda bir Suriye hükümeti de kurulmuştur. Baştan beri, her iki organ da Arap milliyetçiliği teorisini kabul etmiştir. Kongre, sadece (Büyük) Suriye'yi temsil ettiğini iddia etmesine rağmen, alınan hükümler ve kararlarda Suriye halkına Arap ulusunun üyeleri olarak atıfta bulunmaktadır. İkinci Suriye Genel Kongresi'nin 8 Mart 1920 tarihinde kabul ettiği bağımsızlık bildirgesi

ise yine Arapçılık düşüncesinin bir yansımasıdır. Bu bildiri, Suriye ve Irak arasında dil, tarih, ekonomik, doğal ve ırksal bağlar bulunduğunu ilan ederek açıkça Arap milliyetçiliğini esas almıştır. Bu noktada Suriye ve Irak birbirine bağımlı olduğundan dolayı iki kardeş bölge arasında siyasi ve ekonomik bir federasyon kurulması talep edilmiştir (Dawn, 1962). İngiltere, Suriye'yi işgal edince bölgede İngiliz etkisi altındaki Faysal yönetiminde bir krallık kurmuşlardır. Ancak Sykes-Picot Anlaşmasıyla Fransa'ya bırakılan Suriye'de İngiltere'nin bulunmasını Fransızlar kabul etmemektedir. Bunun üzerine Fransa, Suriye üzerindeki istekleri hususunda direnişe geçmiştir. Direniş sonucunda Suriye İtilafnamesi ile Beyrut'un da dâhil olduğu Suriye sahil kesimi üzerinde Fransız idaresi oluşturulması, Şam, Hama, Humus ve Halep şehirlerini içeren alanda ise bir Arap devleti kurulması, yabancı müşavir ve öğretmen ihtiyacının Fransa'dan karşılanması hususları İngiliz hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Faysal ve bağımsızlık yanlıları ise bu anlaşma haberi üzerine İngiltere'ye itiraz ederek Fransa'yı bölgede istemediklerini ve kendilerine vaat edilen bağımsızlığın verilmesini talep etmelerine karşın İngiltere herhangi bir faaliyete girişmeyerek 1919 yılının Aralık ayında ordularını Suriye'den çekmiştir. İngiltere'nin çekilişi ile beraber Fransız birlikleri bölgeye hâkim olmuşlardır (Umar, 2002). 1920 yılının Temmuz ayında Fransız askerî güçleri tarafından Şam'dan tahliye edilen Faysal, bu aşamada İngiliz destekli Irak'ın başına geçirilmiştir. Ama Faysal'ın Suriye ve diğer Arap devletlerini kapsayan büyük bir Arap devletine hükmetme arzusu hiçbir zaman sona ermemiştir (Masalha, 1991). Böylelikle önceden Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'a ayrılan Irak krallığına İngiliz desteği ile diğer oğlu Faysal getirilmiştir.

Batı Arabistan'daki bedevilerden, mahkûmlardan ve Osmanlı ordusundan firar edenlerden oluşan Arap gücü bağımsızlık umutlarını teşvik etmiştir. Çünkü ilk kez büyük bir güç tarafından Arapça konuşan bir halkın ulus-devlet kurması kabul edilmektedir. Ayrıca savaş sırasında kendi kaderini tayin hakkı ABD başkanı Woodrow Wilson ve müttefikleri tarafından da teşvik edilip desteklenmesi Arap dünyasında derin bir heyecan yaratmıştır. Ancak Arap dünyası üzerinde hâkim olan bağımsızlık beklentisi başarılı olamamıştır. 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile İngiltere ve Fransa, Mekke Şerifi Hüseyin'in hayal ettiği Büyük Arap Krallığı'nın kurulmasına izin vermeyip bölgeyi kendi aralarında paylaşmışlardır. Başta Sykes-Picot Anlaşması olmak üzere Çarlık Rusya'nın yapmış olduğu tüm gizli anlaşmalar 1917 yılında iktidarı ele geçiren Sovyet Hükümeti tarafından Izvestia'da yayımlanması ile Araplar taleplerinin gerçekleşmeyeceğini öğrenmiş bulunmaktadır (Şen, 2004: 67).

İngiltere, 1920 yılının Temmuz ayında Fransa tarafından Suriye'den sürülen Faysal'ı Irak kralı yapmıştır (Mujahid, 1963). Sonrasında Abdullah Ürdün kralı olurken, Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Ali ise Hicaz'daki hâkimiyetini Vehhabi devletinin (Suudi Arabistan Krallığı) kurucusu Abdülaziz bin Suud'a kaybetmiştir (Simon, 1974). Bu durum Mekke Şerifi Hüseyin'e dayanan Haşimi ailesinin bölgede yerel çıkarılara ve bağlılıklara dayanan siyasi paylaşımını göstermektedir. Söz konusu iç faktörlerden ve Batılı devletlerin yönlendirmelerinden dolayı birleşik bir Arap devleti kurulamamıştır.

Versailles Anlaşmasıyla bölgede manda yönetimleri altında suni Arap devletleri oluşturulmuştur. İngiltere; Irak, Ürdün ve Filistin'den, Fransa ise Suriye ve Lübnan'dan sorumlu olmuştur. Suudi Arabistan ve Yemen ise İngiliz nüfuzu altında kalmak üzere sınırlı bağımsızlığa sahip olabilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından bağımsız olarak kurulan tek devlet Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bu nedenle Atatürk önderliğindeki Türkiye örneği Arap dünyasındaki ulusal hareketler üzerinde derin bir etki bırakmıştır (Hourani A. , 2014: 371-375). Türkiye'nin Batılı emperyalist devletlere karşı verdiği Türk milliyetçiliğine dayalı bağımsız bir ulus-devlet kurma mücadelesi dönemin Arap nesilleri tarafından örnek alınmıştır. Arap halkları etnik bağlarını, sahip oldukları dili, kültürü ve dini kapsayan ortak hafızalarından güç alarak bir benlik kazanma çabalarına girişmelerine karşın manda yönetimleri kontrolü altına girmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise Arap milliyetçiliği halen "ulusal bağımsızlık" kazanma arzunu korumaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın Arap milliyetçileri açısından doğurduğu sonuç İslam'ın tam anlamıyla Arap dilinin yanında yer almış olmasıdır. Bu açıdan Arap halklarını daha önce yöneten Osmanlı Devleti'nin İslami yönü bulunduğu için geçmişte din, dile göre daha az önemli bir konumda yer alabilmiştir (Roucek, 1967). Ancak savaş sonunda bölgede Batılı devletlerin hakimiyeti başladığından Arap milliyetçileri için din de bir motivasyon unsuru olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle Batılı devletlere karşı yürütülecek bağımsızlık-egemenlik kazanma sürecinde Arap dilinin yanında dini yön de eşit derecede önemli bir konuma ulaşmıştır.

1830'ta Cezayir'in, 1881'de Tunus'un Fransa tarafından, 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından sömürgeleştirilmesi ile Arapça konuşan Asya'dan önce Kuzey Afrika, Batılı devletlerin yönetimi altına girmiştir. Her durumda yabancı yönetime karşı direniş olmuştur. Fakat bu direnişler çoğu kez İslam'la dolu yerel vatanseverlik olarak formüle edilmiştir.

Ancak 1930'lu yıllara kadar az sayıda Mısırlı kendilerini Araplar olarak görmüş ve bu nedenle Arap milliyetçileri kendi görüşlerine Kuzey Afrika ülkesi Mısır'ı dâhil etmemiştir. Diğer yandan Osmanlı Kuzey Afrikası'nda nüfusun bir kısmı Berberice konuştuğundan Batılı yönetime karşı direniş İslami nosyon içermektedir. Çünkü sadece din bölge halkını bir araya getirebilmektedir. Fakat Arap milliyetçiliğinin dile dayalı hiçbir tanımı Arapça konuşan Afrika'yı uzun süre dışlayamamıştır. Bu açıdan sömürgeci yönetimler Arapça konuşan Afrika ve Asya arasında dayanışma için potansiyel bir bağ yaratmıştır. İlerleyen dönemde, Arapça konuşan Kuzey Afrika halkları kendilerini Arap olarak görmeye başlamışlardır. İlginç bir şekilde İngiltere ve Fransa hâkimiyetleri altındaki Arapça konuşulan topraklarda ortak bir Arap dünyası fikri doğmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkan bu devletler hâkimiyetleri altındaki maliyetli bölgelerden çekilmeye başlamıştır. (Kramer, 1993). Bu durumda Arapların büyük çoğunluğu için tam bağımsızlık sadece bir zaman meselesi gibi görülmektedir.

Hali hazırda Suudi Arabistan ve Yemen bağımsız devletlerdir. 1918 yılında Mısır'da kurulan "Vefd Partisi" de yayınladıkları bağımsızlık mesajlarıyla halk nezdinde etkili olmuştur. Partinin lideri Saad Zaglul'un İngiliz yetkililer tarafından Malta'ya sürülmesi üzerine ülke çapında bir karışıklık ortaya çıkmıştır. Bu baskılar sonucunda 1922 yılında İngiltere, Mısır'ı tek taraflı olarak meşruti krallık ilan etmiştir. Süveyş Kanalı'nın güvenliği, Sudan'ın gelecekte belirlenecek statüsü, Mısır'ın herhangi bir yabancı saldırısı veya müdahalesi durumunda savunulması, yabancı çıkar ve azınlıkların korunması konularında İngiltere'nin sorumluluğu Mısır'ın kısmi bağımsızlık statüsünde olduğuna işaret etmektedir. 1924 yılında yapılan seçimler sonucunda Vefd partisi sandalyelerin % 90'ını almış ve Zaglul ülkenin seçimle başa gelen ilk başbakanı olmuştur. 1936 yılına gelindiğinde İtalya'nın Habeşistan yayılmacılığı karşısında İngiltere, Mısır'ın bağımsızlığını tanıyan bir anlaşmaya razı olmuştur. Anlaşmanın maddeleri arasında kanalda İngiliz askeri gücünün kalması ve bir saldırı durumunda Mısır'ı koruması yer almaktadır. 1922 yılında Mısır'da gerçekleşen sürecin bir benzeri ile imzalanan anlaşma ile İngiltere tarafından seçilen Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Kral Faysal yönetimindeki Irak'a kısmi bağımsızlık verilmiştir. 1930 yılına gelindiğinde İngiltere ve Irak iki yıl içinde bağımsızlığa gidecek süreç konusunda anlaşmışlardır. 1932 yılına gelindiğinde Irak bağımsız bir devlet olmuş ve Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmiştir (Cleveland, 2015: 217-233).

İngiltere'nin kendi manda yönetimleri üzerindeki gevşek politikasının aksine Fransa doğrudan yönetim politikası yönünde hareket etmiştir. Suriye'de öncelikle Faysal hükümeti devrilmiş ve Fransız manda yönetimi kurulmuştur. Suriye'den ayrı Trablus, Sayda, Sidon ve Beyrut'tan oluşan "Büyük Lübnan" oluşturulmuştur. Başlangıçta ayrı bir ünite olan Şam ve Halep devletleri birleştirilip aynı zamanda Alevi ve Dürzi bölgelerini de kapsayan "Suriye" kurulmuştur. Bu şekilde Fransa Suriye'yi bağımsızlığa hazırlayacak idari kurumları oluşturmak yerine kendi yönetimini uzatacak koşulları yaratma yoluna girişmiştir. Ancak Fransa'nın Lübnan ve Suriye'de kurduğu yönetimler; büyük, masraflı ve genel itibariyle hantal bir bürokrasi uygulaması içerdiğinden 1946 yılına kadar sürebilmiştir (Cleveland, 2015: 242-257). Savaş sonrası döneme mezhepsel ayrılıkların kurumsallaştırıldığı Lübnan Sünni başbakan Riyad el-Sulh ve Maruni devlet başkanı Bişar el-Huri, Suriye ise devlet başkanı Şükrü el-Kuvvetli gibi eski seçkinlerin iktidarında girmiştir.

Fransa'nın çekilişinin ardında kendisine sadakat sağlayabileceği bir rızanın yokluğu ve bölgede ekonomiyi geliştirebileceği bir kaynağı Suriye mandasından elde edememesi yatmaktadır. Çünkü dönem itibariyle bölgede yapılan petrol keşiflerinin sonucu yetersizdir. Pamuk üretimi ise ABD'nin dünya pamuk üretim/satış hakimiyeti ve başka yerlerde sentetik ürünlerin geliştirilmesi nedeniyle ciddi bir gerileme ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca Fransız ekonomi politikasının yıkıcı mali sonuçları vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkımı, coğrafi olarak Suriye'nin bölünmesi, ayrı manda rejimlerinin oluşturulması, Avrupa ekonomisinin yayılmasıyla sanayide süregelen gerileme sonucunda yüksek işsizlik ve enflasyon oranlarının ortaya çıkması ve bunlara ek olarak iki savaş arası dönemde karşılaşılan siyasi istikrarsızlık gibi etkenler nedeniyle Suriye mandasının (Lübnan ve Suriye) ekonomisi Fransa için sürdürülemez bir boyuta ulaşmıştır (Khoury, 1991). Bu şartlar altında 1946 yılı itibariyle Lübnan ve Suriye bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

1.3. Diğer Akımlar

Salt anlamda Arap milliyetçiliği, Arap devletlerini ve dolayısıyla halklarını etkileyen tek akım değildir. Bu noktada bölgede gelişen ve etkin olan alternatif akımları da göz ardı etmemek gerekmektedir. Geçmişten günümüze değin dini nitelikli Vehhabilik hareketi ve Müslüman Kardeşler ile beraber seküler nitelikli Arap Sosyalizmi ve Baasçılık olarak belirtilebilecek akımlar da Arap Birliği üyesi devletlerarasında etkili olmuş ya da olmaktadır. Bu tezde "Erken Dönem" ve "Yakın Dönem" başlıkları altında ele alınan Arap Birliği'nin

politikalarını ve stratejilerini daha iyi anlayabilmek adına söz konusu uluslararası örgütün üyelerinin siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlarda benimseyip takip ettiği diğer akımları da incelemekte fayda bulunabileceği söylenebilir.

1.3.1. Vehhabilik

19. yüzyılda Osmanlı Devleti kontrolündeki Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan Vehhabi hareketi; tarihsel yüklerin ağırlığını reddeden, İslam'ın bozulmamış ve saf köklerine dönüşü savunan bir ideolojidir. Bu noktada hareket, inananları İslam'ın ve Peygamberin zamanında yaşanan ilkel saflığa davet etmektedir. Aynı zamanda ilginç bir şekilde Müslüman nosyonlu Osmanlı yönetimini yabancı bir işgalci güç olarak ele almış, ilerleyen dönemde Arap halklarının kendi kaderini tayin ve özerklik kavramlarına ulaşmasında örnek alınan bir role sahip olmuştur. Yine de bu harekete bağlı olanlar kendilerini küçümseyici bir kavram olarak gördükleri Vehhabilik ile tanımlamamakta, bunun yerine "Ortodoks İslam'ın temsilcileri"ni tercih etmektedirler. Onlara göre Vehhabilik bir ekol değil İslam'ın bilakis kendisidir. Bu nedenle Vehhabi din adamları yazdıkları eserlerde kendilerini sürekli Vehhabi değil Selefî olarak nitelendirmektedirler. Bu tarz kalıplanmaya dair reddediş onların doktrin ve metodolojilerini geniş çaplı şekilde aktarılabilir kılmıştır (Fadl, 2001). Bu kapsamda İslam'ın anlaşılması; mezhep sistemini reddeden ve dini, hurafelerden arındırmak maksadıyla geleneği pasifize eden Selefî ıslah hareketleri, teolojik olarak Vehhabilikle birçok açıdan benzer özellikler taşımaktadır. Böylece Vehhabilik, entelektüel Selefiliğe evrilmeye başlamıştır (Demir, 2014).

Osmanlı devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılan Tarih-i Cevdet adlı eserde Vehhabilik hareketine değinilmektedir. Bu konu ile ilgili bilgiler 1774-1826 yılları arası dönemde kronolojik olarak "Arabistan Olayları" başlığı altında ele alınmıştır. Cevdet Paşa'nın söz konusu eserinde Osmanlı Devleti'nin Necid bölgesinde (Günümüzde Suudi Arabistan) doğan Muhammed bin Abdilvehhab'ın yaşadığı dönemde Arap toplumunun cehalet ve zulmet içinde olduğu, onlarda dinin özü kavranmadan İslam'ın sadece şekli hali ve inancın ismi bulunduğu ifade edilmektedir. Ortamın yeni bir hareket için uygun şartları olmasına karşın kuvvetli bir akrabalığa dayanmadıkça mezhebinin kolaylıkla kabul edilip yayılamayacağını anlayan Abdilvehhab, bu konuda kendisine destek aramaktadır. Bu arayış içerisinde hareket eden Muhammed bin Abdilvehhab, 1745 yılında Deriyye şeyhi Muhammed bin Suud'a kendi mezhebine tabi olduğu takdirde onun büyük bir güç

kazanacağı vaadinde bulunmuştur. Muhammed bin Suud'un söz konusu teklifi kabul etmesi üzerine halkı da onun yolunu izlemiştir. Burada Suud'un teklifi kabul etmesinde dini niyetler görünür olsa da aslolan siyasi menfaat sağlamaktır. Başlangıçta dini bir hareket olarak ortaya çıkmış olan Vehhabilik bu aşamada ise siyasi bir amaca bürünmüştür. Böylece Abdilvehhab'ın fikirleri bir Vehhabi devletinin temelini atacak siyasi bir boyut kazanmıştır. Böylelikle Suudi desteği ile birlikte mücadele teorik boyuttan pratik olana geçmiştir. Diğer yandan bedevi Arapların hareket ve mizaçlarında bulunan “yağmacılık” da Abdilvehhab'ın faaliyetlerini kolaylaştırmıştır (Dalkıran, 2002). Bu noktada Muhammed bin Abdilvehhab'ın sergilediği ölçsüz seviyede cömert davranışları da yok saymamak gerekmektedir. Mezhebin tesisi adına Abdilvehhab, gazveler sonrası yağma faaliyetinden elde edilen ganimet mallarını bir ya da iki kişiye hediye etmiştir. İnananların etki altına alınması ve hareketin başarıya ulaşması için bu tarz cömertlik ve mal dağıtma gibi vasıtalarından faydalanılmıştır (Oral, 2014).

Vehhabilik hareketi, İslam'ı basit bir formda anlaması ve uygulaması üzerine kurulmuştur. Bu konuda iki noktaya değinmekte fayda bulunmaktadır (Kurşun, 1998, 20). Birincisi, doktriner anlamda İslam'da peygamberin öğrettiği ilk şekle dönüş vurgulanmıştır. Kur'an ayetlerinin mecazi anlamları yok sayılmış, Hz. Muhammet'ten sonra gelenlerin din konusundaki görüşleri dikkate alınmamıştır. Bu nedenle inanca ait meselelerde kelam bilginlerinin, helal-haram konusunda fıkıh bilginlerinin sözlerine itibar edilmemektedir. Bu açıdan değişen zaman ve mekân boyutlarını göz ardı eden dini görüş egemendir. İkincisi, Kur'an ve Sünnet üzerine yapılan akla ve ilme dayalı yorumlar reddedilmiştir. Çünkü söz konusu akıma göre bu yorumlar keyfi bir nitelik taşırlar ve inananları esastan uzaklaştırırlar. Bu özelliği ile Vehhabilik, ister rasyonel temele dayansın isterse de kendiliğinden sosyo-kültürel hayatın içinde evrimleşerek meydana gelsin, asırlar boyu gelişen İslami düşünceye ve onun ürünlerine karşı çıkmıştır. İnananları hurafelerden ve tefrikalardan uzaklaştırma gayesiyle ortaya çıkan bir hareketin bu konuda destekleyici ve delil sayılabilecek bir husus olan akla hiç yer vermemesi ve onu pasifize etmesi Vehhabilik'in düşünsel boyuttaki çelişkisini yansıtmaktadır. Sonuçta Vehhabilik, katı bir şekilciliğe ve kuralcılığa odaklanmış olarak dini-kültürel hoşgörüyeye dayanan yaklaşımların varlığını imkânsız bir hale getirmiştir (Bodur, 2003). Bu şekilde dindarlığın renkli ve çeşitli sosyal görünürlükleri ortadan kaldırılıp yerine tekdüze, katı bir dindarlık anlayışı konmuş ve bölge toplumuna empoze edilmeye çalışılmıştır.

Vehhabilik anlayışında Kur'an ve Sünnette olmayan her şey bid'at (Peygamber devrinde olmayan) olarak görülmüştür. Vakıf müesseseleri, kadınların cenaze merasimlerine katılması, camilerin ve türbelerin süslenmesi, düğün ve törenlerde yapılan harcamalar, sigara-nargile ve kahve içilmesi, minarelerin ezan dışında kullanımı, sufilerin yaptığı zikirler, nafile namaz kılınması ve tesbih çekmek gibi hususlar bid'at olarak görülür ve bütünüyle bırakılmadıkça Müslüman olunamaz (Ecer, 1985: 15; Yörükkan, 1953). Söz konusu eylemlerin şekline ve görünürlüğüne odaklanılmıştır. Bu şekilde Muhammed bin Abdilvehhab'ın insanların yaptıkları eylemlerde bilinçli veya bilinçsiz, hangi niyet ve amaç ile yaptıklarına bakmadan, bütüncül davrandığı, dolayısıyla tamamını inançsızlığa götüren bid'at olarak değerlendirdiği söylenebilir (Akın, 2015). Günümüzde ise telefon, radyo, televizyon ve diğer teknolojileri de gayri İslami olarak reddetmekle beraber Suudi Arabistan kraliyet ailesinin güç ve zenginliklerine bağlı olarak bu konuda zayıf bir karşı çıkışta bulunmaktadır (Jackson, 2012:176).

Bugünkü Arap yarımadasında yaşayan toplumlar tarafından Muhammed bin Abdilvehhab'ın fikirleri ortak bir kültür olarak kabul edilmektedir. Vehhabilik, yeni bir toplum ve devletin kurulmasını sağlamış ve sonuçta (üçüncü) Suudi Arabistan Krallığı'nı ortaya çıkarmıştır. Vehhabilik'in söz konusu devlet üzerindeki bu hâkim gücü, 20. yüzyılın ilk yarısında Kral Abdül Aziz'in olağanüstü başarılarını hızlandırmak için kullanılmıştır. Kralın modernleşme ve ulus inşası gayretleri, devlet ile din arasında yakın bir çatışmaya neden olmuştur. Bu nedenle kral, teknik yenilikleri yasalaştırmak için geçmişte İslam inancını güçlendirmekten sorumlu olan bu dini liderlere devlet görevlileri olarak işlev gördürmüştü ve onları dini radikalizmin tezahürlerini kontrol etmekle yükümlü kılmıştır (Nevo, 1998). Kısacası Arap Birliği'nin ulusal düzeyde birçok askerî yatırımı olan petrol zengini üyesi Suudi Arabistan'ı değerlendirirken onun resmi mezhebi olan Vehhabilik hareketini de dikkate almak gerekmektedir.

1.3.2. Müslüman Kardeşler

Mısır'da 1928 yılında bir ilkokul öğretmeni olan Hasan el-Benna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin), kendini sadece siyasi bir yapı olarak değil, aynı zamanda bir cemiyet olarak da kabul etmektedir. Çünkü Müslüman Kardeşler, İslam dünyasındaki hatalara çözüm yolları arayan, hem bireysel hem de toplumsal ahlak üzerine yeni yorumlar katan bir harekettir. Cemiyetin; yabancı değerler, ahlaksızlıklar, misyonerlik

faaliyetleri ve emperyalizm üzerinden kurguladığı Batı etkisi, onda oksidentalist (Batı'nın klişeleştirilmesi) bir nitelik olduğunu göstermektedir. Ayrıca kısmen Selefiye görüşleri andıran yorumlar da mevcuttur (Hourani A. , 2014: 375).

Müslüman Kardeşler'in kurucusu olan Hasan el-Benna siyasi düşüncesini iki husus üzerine inşa etmektedir. Birincisi, anti-emperyalist bir niteliğe sahip olan yabancı karşıtı görüşüdür. Buna göre Müslüman topraklarının tam anlamıyla bağımsızlığa kavuşabilmesi için her türlü yabancı işgalinden ve hâkimiyetinden kurtarılmalıdır. İkincisi ise anti-seküler bir niteliği esas almaktadır. Yani Benna, seküler anlamda din ve devlet ayırımı söylemlerini yanlış bulmaktadır. Bu açıdan bağımsızlığını elde etmiş Müslüman topraklarında İslam'ı yaymak amacıyla -dini temel alan- bir İslam devleti kurulmalıdır. Çünkü İslam, Müslümanlar için Tanrı tarafından yeterli bir yol gösterici olarak seçilmiş ve bu nedenle de insanları gerçek mutluluk ve toplumsal huzura götürecektir olan yegane sistemdir. Bu sistemi tüm inananların birliği içerisinde sürdürebilmek için İslam devletleri iş birliği yapmalı ve "İslami Milletler Birliği"ni kurmalıdır (Pınar, 2015).

İslam dünyası için sorunların çözüm merkezi hakiki İslam'a, yani doğru içtihadın süzgecinden geçen Kur'an gerçeğine dönmek ve bu gerçekleri hayatın her alanında takip etmek olarak ifade edilmiştir. Bu açıdan Benna, metot olarak aşağıdan yukarıya uygulanacak reformlar önermiştir. Hasan el-Benna'ya göre Mısır bu doğrultuda reformdan geçirilmeli ve şeriatı temel alan bir İslam devleti meydana getirilmelidir. Böylece siyaset, ekonomi ve toplum yeniden dizayn edilecektir (Bozarslan, 2015: 136-142). Müslüman Kardeşler fiili olarak 1930'larda Filistinli Arapların isyanıyla aynı zamanda Mısır siyasetine giriş yapmışlardır. Filistin'deki ilk Müslüman Kardeşler grubu ise 1946 yılında Kudüs'te kurulmuştur. Aynı yıl diğer şehirlerde de gruplar kurulmuş ve cemiyet, milliyetçiler tarafından Siyonist ve İngiliz güçlerine karşı verilen özgürlük mücadelesinde bir müttefik olarak karşılanmıştır. 1948 Arap-İsrail savaşında Arap devletlerinin muhalefetine rağmen Müslüman Kardeşler süregelen savaşa katılmıştır. Bu kapsamda hareketin lideri ve kurucusu Hasan el-Banna, Filistinlilere yardım etmek için gönüllülerden oluşan üç tugayı Mısır'dan Filistin'e göndermiştir. Ayrıca Ürdün ve Suriye'deki Müslüman Kardeşler de Filistin'de savaşmak için küçük gönüllü grupları bölgeye sevk etmiştir (Shadid, 1988). Görüldüğü üzere kuruluşundan kısa bir süre sonra Müslüman Kardeşler sadece Mısır'da değil diğer Müslüman nüfusa sahip çevre devletlerde de kendisine yayılma alanı bulabilmiştir.

1940'lı yıllarda Müslüman Kardeşler; okul, dispanser ve küçük sanayi unsurları üzerinden Mısır'da sosyal ağlar geliştirmiştir. Avukatlar, mühendisler, doktorlar, öğretmenler, memurlar ve öğrenciler arasında seksiyonlar kurulmuştur. İşçi seksiyonları ise sendikalaşmaları için teşvik edilmiştir. Bu şekilde ibadet merkezlerinden çıkmış ve toplumsal sorunlara duyarlı bir tebliğ anlayışı kurulmuştur (Roy, 2005: 85). Mısır'da Müslüman Kardeşlerin halk nezdinde bu şekilde toplumsal bir taban kazanmaları ilerleyen aşamada mevcut iktidar tarafından siyasi bir rakip olarak görülmelerine neden olacaktır.

1954 yılında Müslüman Kardeşler Örgütü, Mısır Devlet Başkanı Nasır'a karşı bir suikast girişiminde bulunmakla suçlanmıştır. Bunun üzerine Nasır, Müslüman Kardeşlerin devam eden tüm faaliyetlerini yasaklamıştır. Fakat bu politika Müslüman Kardeşlerin unutulmasına ya da yok edilmesine sebep olmamıştır. Aksine Müslüman Kardeşler marjinalleşip faaliyetlerini yer altına indiren bir stratejiye geçiş yapmıştır (Kalyoncu, 2017). Suikast girişiminin ardından pek çok cemiyet üyesi gibi Müslüman Kardeşlerin teorisyeni olan Seyyid Kutub da tutuklanmıştır. Sonrasında Kutub 1964 yılında hapisten çıkarılmış ve dünya çapında İslami hareketleri etkileyen "Yoldaki İşaretler" adlı eserini yayınlamıştır. 1965 yılına gelindiğinde Nasır tarafından yeni bir komplosu ortaya çıkarıldığı iddiasıyla Seyyid Kutub yeniden tutuklatılmıştır (Aksakal, 2015).

Hapishanede geçirdiği süreler Seyyid Kutub'un İslamcılık anlayışına radikal fikirler katması ile sonuçlanmıştır. Bu noktada Kutub, İslam dininin herhangi bir zorlamaya dayanmadan yayılabileceğini kabul etmiştir. Ama bu yöntem sonuç vermezse İslam, Müslüman olmayanlara zorla dayatılabilecektir. Ayrıca İslam dünyasında bulunan dinsiz yöneticiye karşı şiddet kullanılması caiz, hatta farz görülmüştür. Bu görüş ile beraber Darü'l Harbe (Müslüman egemenliğinde olmayan yer) karşı şiddet kullanılması noktasında Darü'l İslam'da şiddet kullanılmasının da önü açılmaktadır. Onun fikirlerinde yer alan diğer bir radikalleşme örneği ise cihat eyleminin İslam'ın altıncı farzı olarak kabul edilmesidir. Seyyid Kutub'un belirttiği cihat anlayışı ile İslam, daha önce hiç olmadığı kadar maneviyattan beslenen mutlak bir kutsallık kazanmıştır. Bununla beraber cihat anlayışını destekleyici nitelikte olan şehitlik kavramı da vurgulanmıştır. Sonuçta Seyyid Kutub 1966 yılında idam edilmiştir, fakat fikirleri İslam dünyasında yaşamaya devam etmiştir (Bozarslan, 2015: 136-142).

Diğer yandan cemiyetin eski lideri Memun el-Hudeybi'ye göre Müslüman Kardeşler özelinde İslami hareketlerin bu tarz radikalleştigiine dair yapılan yorumlar Batı'daki tarihi tecrübelerle İslam'ın yeniden yükselişinin ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Hudeybi için Batı medyasında geçen “İslami köktencilik” ve “politik İslam” ifadeleri yanıltıcı terimlerdir. Ona göre bu terimlerle İslami yenilenme üzerine halkın kafasında bir bağ oluşturulmaya çalışılmaktadır. Hâlbuki geçmiş yıllarda Müslüman Kardeşler, siyasi hayata karışmış ve değişim getirmek için yasal ve şiddetsiz yöntemler kullanmıştır. Cemiyetin tek silahı; dürüst ve doğru sözlerinin yanında bağlı olduğu sosyal hizmet faaliyetleridir. Şiddet ve terör eylemleri ise baskı ve kaygı altında olan istikrarsız devletin şartlarının gençleri zorlaması üzerine ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan Müslüman Kardeşler kendini her türlü şiddet ve terörden ayrı tutmakta ve bu eylemleri tereddüt etmeden kınamaktadır (El-Hodaiby, 1997). Eğer hakkında kesinleşmiş bilgilerin olmadığı devlet görevlilerine yapılan suikast eylemlerini dışarıda tutmuş olursak Müslüman Kardeşlerin terör bağlamında değerlendirilmesinin arkasında iki ana sebep olduğunu görürüz. Bunlardan ilki, düşünsel planda Müslüman Kardeşleri örnek alıp kurulan ve örgütün Filistin kanadı olarak mücadele eden Hamas'ın zamanla barışçıl çizgisinden ayrılarak silahlı mücadeleye yönelmesidir. İkincisi ise 11 Eylül 2001'de gerçekleşen terör olayları, ABD tarafından Müslümanların yer aldığı radikal terör örgütlerinin yaptıkları bir eylem olarak değerlendirilmiştir. Müslüman Kardeşler de yeni dünya düzenine karşı tehdit olarak algılanan bu radikal örgütlerden biri olarak görülmüştür (Ertosun & Toprak, 2016).

Özellikle 1967 yılında gerçekleşen Arap-İsrail savaşının da 1948 yılında olduğu gibi kaybedilmesi üzerine Arap Sosyalizmi giderek yerini İslam ve İslami sembollerin daha büyük bir rol oynadığı siyasi söyleme bırakmıştır (Teitelbaum, 2004). Bu dönem şartları itibariyle Seyyid Kutub'un fikirleri; Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da geniş bir taban bulmuştur. Kur'an ve Sünnet'in kılavuzluğunda modern bir İslam toplumu kurulabilmesini amaçlayan bu hareket; Fas, Cezayir, Tunus, Lübnan, Ürdün ve Suriye'de güçlü bir şekilde teşkilatlanmıştır. Aynı zamanda 1950'li yıllarda ortaya çıkan Filistin İslami Hareketi'nin temellerini de yine Müslüman Kardeşler atmıştır. Söz konusu hareketin üyeleri de Müslüman Kardeşler'de olduğu gibi İhvan adı ile anılmaktadır (Deniz, 2014).

Mısır'da Hüsnü Mübarek'in Arap Baharı sürecinde oluşan halk ayaklanmasından dolayı görevden ayrılmak zorunda kalmasının üzerine yapılacak devlet başkanlığı seçimlerinde Müslüman Kardeşlerin aday olarak Muhammed Mursi'nin adı geçmiştir. 2012 yılında

yapılan meclis seçimlerinde Müslüman Kardeşlerin kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi sandalyelerin % 47'sini alırken devlet başkanı seçimlerinde ise Muhammed Mursi oyların çoğunluğunu alarak Mısır'ın yeni lideri olmuştur. Artık Mısır'da yasama ve yürütme Müslüman Kardeşlerin elindedir. Ancak seçimle başa gelen ilk devlet başkanı olan Mursi bu süreci yeterince iyi yönetememiştir. Bu açıdan Mursi, Mübarek iktidarını deviren Mısır halkının tamamının rızasına dayanmadan devlet başkanlığı yetkilerini sonuna kadar kullanarak tartışmalı kararlar almıştır. Bunlar arasında orduyu ve yargıyı pasifize etmesi, kendisine yargıdan muaf olmak gibi süper yetkiler tanıyan bir kararname çıkartması ve anayasa yazım çalışmalarında liberaller ve sol partileri dışlayarak İslamcılarını hâkim kılmaya çalışması sayılabilir (Orhan, 2013).

Hüsnü Mübarek dönemi derin devletin özellikle yargı ve kamu sektöründeki unsurları Mısır'da beklenen ekonomik ve siyasi değişimi engellemiştir. Ekonomik boyutta Müslüman Kardeşler; trafik, çöp, güvenlik, işsizlik ve kargaşa gibi halkın gündelik sorunlarına gerçek bir çözüm bulamamıştır. Mursi, döviz kuru karşısında ulusal paranın değer kaybetmesi ve borç yükünün yükselmesi üzerine selefleri gibi yabancı sermayeyi, uluslararası bağışta bulunanları ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kreditorleri ikna etmeye çalışmıştır. Yine de ekonomik zorluk ve yolsuzlukla mücadele için Mursi, bir yıldan fazla sürecek bir sistem miras almıştır, ama bu süre de kendisine verilmemiştir (Mohamed & Momani, 2014). Bu sorunlar nedeniyle halk iktidara büyük tepki göstermiş ve yeniden sokaklara dökülmüştür. 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır Genelkurmay Başkanı Abdülfettah Sisi tarafından devam eden protestoları gerekçe göstererek yapılan darbe sonucunda Devlet Başkanı Mursi görevinden alınmış ve tutuklanmıştır (Güçtürk, 2016). 2015 yılına gelindiğinde Mursi hakkında idam kararı alınmış (Amnesty International Public Statement, 2015), ancak bu karar uygulanmamıştır.

Müslüman Kardeşler hiçbir zaman yönetimin zor olduğunu iddia etmemişlerdir. Kısacası iyi yönetimi tek ve etkili bir slogan ile basitleştirmişlerdir: "İslam, çözümdür!". Ancak bir yıllık iktidar süresi sonunda bu politika halk nazarında boş vaat olarak algılanmış ve Mısır'da realist nitelikli politik fikirler için talepler artmıştır. Yine de birçok Mısırlı'ya göre siyasi partilerin söylemin ötesinde olgunlaşması ve siyasi platformlar geliştirmesi için bu iyi bir aşama olarak algılanmıştır (Mohamed & Momani, 2014). Müslüman Kardeşler açısından ise darbe sonucunda geçmişte olduğu gibi tekrar siyasal süreçlerden dışlanmışlardır. Mısır için

tartışmalı da olsa sivilleşme ve demokratikleşme süreci sona ermiş, askerî vesayet ise siyaset üzerindeki kilit rolünü oynamaya devam etmiştir.

1.3.3. Baas Hareketi

Satı el-Hüsri'nin fikirleri, iki dünya savaşı arası dönemde manda rejimlerinden kurtulup bağımsız devletlerin kurulduğu süreçte etkili olmuştur. Özellikle Arap milliyetçiliğini kendilerine çıkış noktası olarak kabul eden "Baas Hareketi" bölgenin en önemli akımlarından biri haline gelmiştir. Büyük çoğunluğunu Suriyeli Hristiyan Arapların oluşturduğu bu gruba göre; kurulacak yeni yapı Arap milliyetçiliğine bağlı ve seküler bir nitelikte olacaktır. Ancak seküler birlik anlayışı tepki görmesi üzerine kısmen terk edilmiş ve bu nedendir ki Arap milliyetçiliği İslam inancı etrafında yeniden inşa edilmiştir. Böylece Baas Hareketi'nin kuruluşunda fikir babası adlandırılan Ortodoks Hristiyan Mişel Eflak, Satı el-Hüsri'nin milliyetçilik fikrinin etkisi altında kendi fikirlerini sosyalizm, özgürlük ve din ile bir senteze sokarak ortak bir "Arap Ruhı" yaratmaya çalışmıştır (Dawisha, 2003: 2-4). Mişel Eflak'a göre tek bir Arap ulusu vardır ve bu ulus birleşik bir devlette yaşama hakkına sahiptir. Söz konusu ulus, tarihsel olarak İslam dininin ortaya çıkması ve dini somutlaştıran toplum tarafından oluşturulmuştur. Bu tarz bir tarih anlayışı sadece Müslüman Araplara değil, aynı zamanda bağımsızlık ve birlik taleplerinde bulunan bütün Arap halklarına aittir. Başlangıçta akıl ve duyguyla, ardından da gelecek siyasal ve toplumsal bir sistemle bütün bir Arap ulusu inşa edilecektir (Hourani A. , 2014: 467).

Eflak gibi Baas Partisinin kurucuları arasında yer alan Zeki Arsuzi'nin de Arap ulusuna dair katkıları bulunmaktadır. Erken dönem yazılarında Arsuzi, öncelikle Fichte olmak üzere kan bağına dayanan Alman romantiklerinden etkilenmiştir. Bu nedenle ulusun kökenini belirleme girişiminde Arsuzi, Fichte'nin Alman ırkını tanımlarken yaptığı gibi Arap ırkına genetik üstünlük atfetmiştir. Ancak diğer ırklarla yapılan etkileşimlerden biri olan evlilikler örneğinde bu tarz girişimler Arap ulusunun ahlaki mesajının sürekliliğini tehlikeye atacaktır. Çünkü Arsuzi, karışık ırklar düşüncesinin psikolojik, sosyal ve entelektüel eksikliklere neden olacağını öngörmüştür. Yine Fichte'nin düşüncelerinde olduğu gibi ulusal bilinci artırmak amacıyla dilin ve ulusal eğitimin birleştirilmesi ile ilgilenmiştir. Çünkü Arsuzi, eğitim aracılığıyla sömürgecilik ve yolsuzluğun doğurduğu istismarlarla mücadele edilebileceğini düşünmektedir (Aldoughli, 2016).

Arsuzi'nin yukarıda bahsedilen erken dönemde düşüncesini oluştururken 19. yüzyıla ait olan her ulusun bir ruhu ve niteliği olduğu milliyetçilik görüşüyle karşılaşmıştır. Genel itibariyle bu görüşü ifade edersek; erken evrede ulus, Tanrı ya da metafizik bir güç tarafından benzersizliğini tanımlayan değerler, ahlak ve bir dünya görüşü ile biçimlendirilir. Bu erken evrede saf, birleşik ve canlı bir niteliği olan ulus; kendine özel misyonunu yerine getirmek için zorlanır. Ulusun sahip olduğu bu canlılık onu edebiyatta, düşüncede ve askerî alanda büyük başarılar elde etmeye yöneltir. Bu şekilde kendi özgün benliğini ve kültürel kimliğini oluşturduğu “Altın Çağ” ortaya çıkar. Ancak zamanla ulusun kültürü temaslarda bulunduğu diğer halkların etkisi altına girerek onun özgün kültürünü yavaş yavaş aşındırarak gerilemeyi başlatır. Bu gerilemenin son evresinde ulusun özgün ruhu kendi kimliğini kaybettiği ölçüde başkalarının kültürleri (değerler, dil, vb.) tarafından bastırılır (Omar, 1996). Bu görüş homojen kültürü esas alan bir milliyetçilik tarzıdır.

Arsuzi'nin 1961 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin dağılmasından dolayı duyduğu hayal kırıklığı onun homojen bir kültürel kimlik inşa etmenin ulusal birliği gerçekleştirmek için yeterli olmadığını fark etmesini sağlamıştır. Bu evrede Arsuzi'nin düşünce biçimi Alman romantiklerinden ulusun ortak bir kader, irade ve halkın kararlılığı üzerine kurulu olduğu Fransız milliyetçi görüşüne geçiş yapmıştır. Daha açık bir ifadeyle Arsuzi'nin ulusal birlik tanımı dil ve kültür için bir temel sağlamayı bırakmış, artık sadece Arap birliğini sağlamak için değil, aynı zamanda iyi bir toplum inşa etmenin bir aracı olarak da siyasal bir devlet kurma noktasında Fransız düşüncesini kabul etmiştir. Fransız entelektüel Renan'ın fikirlerinin etkisinde olan Arsuzi, ulus varlığını kolektif irade ve kararlılıkla birlikte yaşayan insanların siyasal rızasına dayanan inşa sürecinde görmektedir. Eflak, Husri ve Alman romantiklerin “İnsanlar homojen kültürel bir kimlik ile sınırlıdır.” görüşünün aksine Arsuzi “Siyasi nitelikli vatandaşlar irade ve karar sahibidir.” düşüncesine yönelmiştir. Bu açıdan Arsuzi; devleti sadece toplum üyelerini yetiştirmekle kalmayıp, özgürlük seviyesini yükseltmek, kolektif iradesinde ve ulusu kurma kararlılığında farkındalığı arttırmakla görevlendirmektedir (Aldoughli, 2016).

Eflak, “Arap Birliği” idealini her şeyin üzerinde görmektedir. Baas hareketinin diğer bir değeri olan sosyalizm ise Arap birliği ile beden-ruh ilişkisine sahiptir. Söz konusu ilişkide; sosyalizm beden olurken Arap birliği ise onun ruhu olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Baas hareketinin enternasyonalist sosyalizmden ayrıldığı görülür. Nitekim Eflak, enternasyonalist eylem ilkelerini kabul etmemiş, Arap sosyalizminin özgün ve Batı

sosyalizmi kalıplarının dışında olacağını belirtmiştir. Çünkü Avrupa sosyalizmi emperyalist niteliklere sahiptir. Sınıf mücadelesini kabul etmeyen Baasçılar ise Arap sosyalizmini; meşru ve yasal bir hak olan mülkiyeti kamu yararına sınırlandırarak yoksullara refah temin etme, sosyal adalete dayanma, İslam ilkelerini ve kişi özgürlüklerini temel alma yollarıyla inşa edeceklerdir. Bunlara ek olarak iç ve dış ticaretin denetlenmesini, madenlerin ve doğal kaynakların kamulaştırılmasını, planlı kalkınma tarzını, işçilerin işletme yönetimine katılmalarının sağlanmasını Baas hareketi program ilkeleri olarak kabul etmiştir. Diğer yandan komünizmden farklı olarak Baas hareketi toplumun ihtiyaçlarını esas almakla birlikte materyalizmi dışlar ve manevi unsurları önemsemektedir (Parlar, 2006: 134-135, 139).

Mişel Eflak'ın desteği ile henüz Suriye bağımsız bir devlet değil iken, 1943 yılında al-Ba'th al-Arab (Arap Yeniden Diriliş) Partisi kurularak teorik çerçeve pratiğe dönüşmüştür. Burada "Ba'th" kelimesi ile Avrupa'nın skolastik düşünceden modernizme geçiş evresini oluşturan Rönesans dönemi esas alınmıştır. Nihayetinde Arap milleti tarihsel süreçte devamlılık-süreklilik göstermiş ve bu nedenle yapılması gereken "yeniden diriliş" şartlarını temin etmektir. Parti'ye "Ba'th" adının verilmesi bu amaca hizmet etmeyi öngörmektedir (Özkoç, 2008: 33-34).

Baas Partisi, Mişel Eflak ve Salah Bitar'ın "Arap Baas Hareketi" ile Zeki Arsuzi'nin "Arap Baas"ının birleşmesiyle 1947 yılının Nisan ayında Suriye'deki faaliyetlerine başlamıştır (Langley, 2013). Aynı yıl yayınlanan Baas hareketinin parti tüzüğünde hürriyet, Arap milliyetçiliği ve sosyalizm olmak üzere üç ana ilke yer almıştır. Değer ölçüsünde bu ilkeler arasında Arap milliyetçiliği kaynaklı Arap birliğini sağlama en üst noktada yer almaktadır. Çünkü Arap halkları ezilen bir ulus olarak görüldüğünden sınıf mücadelesinin yerini ebedi ve ezeli ulus almıştır (The Constitution of the Arab Resurrection, 1959). Bu doktrin çerçevesinde Baas hareketi Suriye siyasetine giriş yapmıştır.

1949 yılında gerçekleşen Suriye seçimlerinde başarısız olan Baas Partisi, 1953 yılında Baas hareketinin Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi ile birleşmesi sonucunda Suriye'deki en büyük siyasi güç haline gelmiştir. 1954 yılında meydana gelen darbeye ordu ile işbirliği yapan Hurani, Baas hareketinin tabanının güç kazanmasını sağlamıştır. Suriye'nin Mısır ile 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)'ni kurması sürecine Baas da katkıda bulunmuştur. Ancak birleşme sonrası Nasır, partinin Suriye'de resmi olarak dağılmasında

ısrar etmiş ve faaliyetlerini bastırmaya başlamıştır. Bunun üzerine Baas, 1961 yılında Suriye'nin BAC'den ayrılmasıyla sonuçlanan kararı desteklemek durumunda kalmıştır (Sievers, 1980).

8 Mart 1963 tarihinde Askeri Komite, Baasçı olmayan subaylarla beraber darbe yaparak Suriye'de iktidara el koymuştur. Ardından komite, yedi ay boyunca Baas dışındaki üyeleri tasfiye etmiş ve onların yerine sivil Baasçıları göreve getirmiştir. En deneyimli siyasetçi olan Salah Bitar ise başbakan olmuştur. Baas, iktidarı tekeline geçirse de bu dönemde Suriye içi destekleri çok düşük seviyededir. Bu nedenle devam eden üç yıl boyunca yaşanan güç mücadelesinde üç Ulusal Kongre ve beş ayrı oturumda iki Bölgesel Kongre yapılmıştır (Devlin, 1991).

23 Şubat 1966 tarihinde Suriye'de Salah Cedid önderliğinde yapılan darbe sonucunda Baas'ın kurucu tabakası etkinliğini yitirmiştir (Yodfat, 1971). Aralarında Salah Bitar ve Mişel Eflak'ın da bulunduğu birçok Baasçı kendi partilerinden atılmış ve tutuklanmıştır. Darbe ile parti değişimini tamamlamış ve neo-Baas olarak adlandırılan partinin ikinci dönemi başlamıştır (Ben-Tzur, 1968). Söz konusu parti, radikal sol görüşlü bir niteliğe sahip olduğundan Suriye'nin başta Irak olmak üzere çevre Arap devletleri ve Batılı güçlerle olan bağını koparmıştır. 1960'lı yılların sonunda Arap dünyasında meydana gelen değişimler ve Baas rejimi içerisinde süren rekabet Suriye hükümetini zayıflatmıştır. Baas Partisi'nde yaşanan bu rekabetin 1970 yılının Kasım ayında zirveye ulaşması üzerine dönemin Savunma Bakanı Hafız Esad'ın önderliğinde yapılan darbe ile Suriye'de neo-Baas yönetimine son verilmiştir (Mann, 2006). 13 Kasım 1970 tarihinde gerçekleşen darbe ile Salah Cedid ve takipçileri tutuklanmış ve ardından Hafız Esad savunma bakanlığına ek olarak başbakanlık görevine gelmiştir (Olson, 1979). Esad'ın iktidarı altında Suriye'de üçüncü Baas rejimi yaşanmıştır. Devletin merkezi yapısı ve yönü büyük ölçüde değişmiştir. Artık dış ilişkilerde devrimi Suriye'den başka bir yere taşıma çabası terk edilmiştir. Baas yönetimini sağlamlaştırma, rejimin temelini muhalefet unsurlarıyla genişletme, ordu ve Arap ittifakı kurma yoluyla İsrail'den kaybedilen toprakları geri alma amaçları için çalışmalara girişilmiştir (Hinnebusch, 1982).

Hafız Esad ve halefi olan oğlu Beşar Esad dönemleri altında Baas hareketi, Mişel Eflak ve Salah Bitar'ın teorik çerçevesini çizdiği alanın dışında tek partili yönetim sistemiyle otoriter bir niteliğe bürünmüştür. Hareketin en temel ilkesi olan Arap birliği idealinden uzaklaşmış,

sosyalizmin öngördüğü halkın refahına ve kamu menfaatine yönelik ekonomi politikaları uygulanmamış ve toplumda yıllarca biriken hoşnutsuzlukların sonucunda Arap Baharı olarak adlandırılan yoğun protestolar ortaya çıkmış ve ardından iç savaş durumu ile karşı karşıya kalınmıştır.

Baas hareketi fikirlerinin 1949 yılında Suriye uyruklu öğretmenler tarafından Irak'a taşınmaya başlandığı kabul edilmektedir. Irak'taki ilk Baas Partisi örgütlenmesi ise 1951 yılında kurulmuştur. Kurulan Irak Baas Partisi, ilk yıllarında toprak sahiplerinin gücünü artıracak toprak mülkiyeti değişikliğine karşı çıktığından halk üzerinde büyük ölçüde popülerlik kazanmıştır. Ancak kitlesel bir hareket inşa etmek için parti içinde çok az girişim yapılmaktadır. Bu kapsamda partiye üye alınması sürecinde nicelik değil, niteliğe odaklanılmıştır. Aynı zamanda güven ve akrabalık ilişkileri de hayati önem taşımaktadır. Bunlara karşın parti, iktidarı ele geçirecek güç kullanımına ve darbelere katılmaya büyük ölçüde bel bağlamıştır (Sissons & Al-Saiedi, 2013). 1950'li yıllarda Baas'ın Suriye kolunun siyasi güç kazanması üzerine Irak Baas'ı ile ayrılıklar baş göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Suriye Baas partisi askerî sınıfa dayanırken Irak Baas partisi ise sivil unsurlardan oluşmaktadır. 1960 yıllarda ise Suriye Baas partisi ve Mişel Eflak arasında yaşanan liderlik çatışması sonucunda 1966'da Baas'ın Irak ve Suriye kolları tam olarak ayrılmıştır (United Kingdom Government, 2002).

1958 yılında General Abdülkerim Kasım kendisine bağlı birlikler ile darbe yaparak krallığı devirip Irak'ta iktidarı elde etmiştir. Ancak Kasım, Mısır'da Nasır'ın sürdürdüğü sosyalizm yolunu takip etmemiş ve Baas partisine karşı cephe almıştır. 1956 yılında Nasır'dan etkilenerek Irak'ta Arap Baas Sosyalist Partisi'ne katılan Saddam Hüseyin'in de bulunduğu bir grup üniversite öğrencisi iktidarda bulunan Kasım'a karşı başarısız bir suikast girişiminde bulunmuş ve Suriye'ye kaçmışlardır. Yine de Saddam, 1963 yılında Kasım iktidarının devrilmesiyle Irak'a dönebilecektir (Post, 1991). Kasım, diktatör yönetimi sergilediğinden ve Irak halkına İngilizlerden daha fazla özgürlük alanı yaratmadığından halkın tepkisini çekmektedir. Artan tepkiler sonucunda muhalif gruplar iktidara karşı örgütlenmişler ve 8 Şubat 1963 tarihinde yapılan darbeye Irak Baas partisi Kasım iktidarını devirmişlerdir. Ancak Arif Kardeşler, 18 Kasım 1963 tarihinde Baas hareketine karşı bir darbe gerçekleştirerek iktidara el koymuşlardır (Yeşilbursa, 2009).

1963-1968 yılları arasında Irak, Abd al Salam Arif (1963-66) ve Abd al Rahman Arif (1966-68) kardeşlerin yönetimi altında kalmıştır. Bu dönemde Irak Baas partisi, içerisinde yer alan radikal ve kararsız unsurları temizlemiş ve daha disiplinli bir nitelik kazanmıştır. 1963 yılında gerçekleşen karşı darbe sonrasında Baas partisinin aldığı en önemli ders; silahlı kuvvetleri iktidara ulaşmak için bir araç olarak kullanmak ve yönetimde sürekliliği sağlamak için orduyu kontrol etmeye devam etmektir (Hashim, 2003). Bu kapsamda 1968 yılında askerî grupların başında Baasçı Saddam Hüseyin ve Hasan el Bekir'in bulunduğu başarılı bir darbe gerçekleştirilmiştir. Darbe sonrası her ne kadar sivil bir kabine kurulduysa da iktidar Devrim Komuta Konseyi ile Baas Partisi ve ordu üzerinde etkili olan devlet başkanı Bekir'in kontrolünde kalmıştır. Temmuz 1979'da Irak devlet başkanı olan Saddam Hüseyin, devlet ve parti içinde kendi otoritesini korumuştur. Bu eğilim 1980'li yıllarda daha da belirginleşmiş ve siyasal güç tamamen çok önemli bakanların görevlendirildiği devlet başkanının kişisel ofisinde toplanmıştır. Resmi örgütsel yapıları değişmese de Baas partisi ve Devrim Komuta Konseyi'nin iktidar üzerinde herhangi bir etkinliği kalmamıştır. Artık her yerde görülebilen yardımsever liderin çok büyük portreleri ve heykelleri ile onun onuruna yeniden isimlendirilen kasaba, banliyö, kamu binaları ve sokaklarıyla etrafında muhteşem bir kişilik kültürünü teşvik etmiştir (Farouk-Sluglett, 1993). Bu nedenle Irak'ta Baas hareketinin etkinliği Saddam'ın kişilik kültürü altında bitmiş ve partinin rolü tamamen halkı mobilize etme işlevine indirgenmiştir (Dawisha, 1999).

2003 yılının Mart ayında ABD liderliğindeki koalisyon tarafından başlatılan Irak Savaşı sonucunda Saddam Hüseyin ve Irak Baas Partisi iktidardan düşürülmüştür. Ardından Koalisyon Geçici Yetkilisi Paul Bremer'in 1 no'lu emri ile Baas partisinin ortadan kaldırılması ve Baas üyelerinin devlette bulunduğu pozisyonlardan atılması süreci başlatılmıştır. 2 no'lu emir ile kara, hava ve deniz kuvvetleri ile Baas partisi milislerinin bulunduğu güvenlik görevlisinin ve bakanlıklar bünyesinde çalışanların işlerine son verilmiştir. Ancak sürdürülen arındırma hamlesinin siyaset ve bürokrasiden dışlanan Sünniler arasında direniş gruplarına katılımı artırması üzerine ulusal uzlaşma çabaları başlatılmıştır. Bu noktada 2008 yılında "Sorumluluk ve Adalet Yasası" ile işine son verilen kişilerin dosyalarını tekrar gözden geçirmek üzere bir komisyon kurulmuştur. Böylece kritik belli pozisyonlar hariç kamu yolu açılmış ve yeniden emeklilik maaşlarına kavuşulmuştur. Sonuç olarak Sünni kesime tekrar kapı aralayan uzlaşma çabaları devlet-içi istikrar üzerinde etkisini göstermiş ve hükümet güçleri ile Şii toplumuna yönelik sürdürülen şiddetin dozu düşürülebilmıştır (Taştekin, 2016: 135-137).

1.3.4. Arap Sosyalizmi (Nasırizm)

Nasırizm olarak adlandırılan ideoloji büyük ölçüde seküler nitelikli bir harekettir. Ama Nasırizmin bu niteliği, dini tamamıyla reddetmez. Bu nedenle Nasırizm’de İslam ve Hristiyanlık, Arap kültürünün bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan Nasırizm’de Müslüman Kardeşler ideolojisinden farklı olarak İslami nosyon ve amaç yoktur (Ülger, 2016). İdeolojinin adlandırılması da İslam ile değil Arap milliyetçiliğini içeren Arap birliği üzerinden inşa edilmiş bir sosyalizm anlayışıyla gerçekleştirilmiştir. Bahsedilen niteliklerinden dolayı Nasırizm, tüm Arap dünyasını etkisi altına alma potansiyeline sahip bir ideolojidir.

1952 yılında Hür Subaylar, Mısır’ın İsrail ile savaşında yaşadığı başarısızlığından dolayı krallığı yıkarak yönetimi devralmıştır. İktidardaki Hür Subaylar, yıkılan monarşinin yerini Arap milliyetçiliğiyle iç içe olan Arap Sosyalizmi ile doldurmuşlardır. Bu kapsamda 1950’li yıllar Cemal Abdül Nasır önderliğinde bazı alanlarda devletleştirme hamlesine girişildiği bir dönem olmuştur. Ardından 1960’lı yılların başlarına gelindiğinde ise Mısır’da sosyalist bir sistem kurma çabaları ivmesini artırarak devam etmiştir (Görgün, 2009: 385). Nitekim 1962 yılında yeni rejimin sosyalist olduğu resmen ilan edilmiştir. Bu durum resmi olarak “Arap Sosyalizmi” adıyla dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Arap Sosyalizmi aşamasına geçildiğinde toplumun geriliğinin sorumluluğu Araplık dışında olan güçlere yüklenme eğilimine girilmiştir. Daha açık bir ifadeyle geçmişte Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinleri ya da Fars, Moğol, Tatar ve Türk gibi kavimleri sorumlu görme eğilimi varken, Arap Sosyalizmi ile beraber kapitalizm, feodalizm, sömürgecilik ve emperyalizm etkenlerini de sorumlu görme anlayışı diğerlerine eklenmiş bulunmaktadır (Berkes , 1979: 238, 247).

Nasır, dış ilişkilerde eski sömürge ülkeleriyle dayanışmaya önem vermiş ve bunun bir yansıması olarak da Bandung Konferansı’na katılmıştır. 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında düzenlenen Bandung Konferansı iki bloğa ayrılan sistemde bağlantısız kalan devletlerin ilk önemli buluşmasıdır. Konferans öncesinde İsrail’in davet edilmeyeceği konusunda güvence verildiğinden, Şubat ayında Hindistan başbakanı Nehru tarafından ikna edilen Mısır ile beraber diğer Arap ülkeleri de söz konusu konferansa katılmışlardır (Podeh, 1996). Bandung Konferansı’nda küresel anlamda dikkat çeken katılımcılardan biri olan Nasır, o dönemde temelleri atılan “Bağlantısızlar Hareketi”nin kurucularından biri olmayı başarmıştır

(Chamberlin, 2011). Bu durum Nasır'a bölgesel ve küresel çapta büyük bir prestij kazandırmıştır.

Arap Sosyalizmi'nin dış ilişkilerde yansıması Mısır'ı anti-emperyalist Bağlantısızlar Hareketi içerisinde değerlendirse bile ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda uygulanan faydacı tarafsızlık politikası farklı pratik sonuçlar doğurmuştur. Nasır'ın iktidarda olduğu dönemde Mısır, Batı Blokuna emperyalist gözüyle bakmıştır. Bu konuda başlangıçta İngiltere kaynaklı sömürgeci geçmiş büyük bir rol oynamıştır. Ancak 1948 yılında İsrail ile gerçekleşen savaşta karşılaşılan yenilgi üzerine Mısır, ordusunu Batı kaynaklı modern silahlarla takviye etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu amaçla temas kurulan ABD'nin Mısır'a talep ettiği silahları vermeyi reddetmesi ve ardından Asvan barajı inşası için kredi vermekten kaçınması üzerine Mısır'daki anti-emperyalizm yanlısı görüş ağırlık kazanmaya başlamıştır (Çeçen, 2000). Bunun üzerine Nasır, SSCB'nin savunma sanayi uzantısı Çekoslovakya'dan silah alımı yoluyla ile Doğu Blokuyla işbirliği yapmış, fakat kendini ezilmiş üçüncü dünya halklarının temsilcisi olarak nitelendirmeye devam etmiştir (Gordon, 1956).

26 Temmuz 1956 tarihinde Nasır, Süveyş Kanalı'nı kamulaştırdığını ilan etmiştir. İsrail'in bölgedeki umutsuzluğu ve Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgelerinin Mısır tarafından isyana teşvik edilmesine dair duyduğu öfke, bu iki devletin ortak hareket etmesine neden olmuştur. Ayrıca kamulaştırma İngiltere'nin çıkarlarına zarar verdiği için İngiliz hükümeti ağır eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail; Mısır'a karşı saldırıya geçmişlerdir (Fitzsimons, 1957). Süveyş Savaşı sırasında uluslararası konjonktürden yararlanan Nasır, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da hâkimiyeti yeniden sağlama planlarını bozmuş (Öztürk, 2012) ve 1958 yılında Suriye-Mısır arasında Arap birliği projesi kapsamında BAC'yi kurarak Arap Sosyalizmi'ni bölgede önemli bir dinamik haline getirmiştir (Bingöl, 2013).

1960'lı yıllarda Mısır'da yürütülen Arap Sosyalizmi'nin ekonomik izdüşümleri rahatlıkla görülebilmektedir. Süveyş Kanalı'nın genişletilmesi ve derinleştirilmesi sonucunda artık daha fazla gemi hiç olmadığı kadar hızlı geçebilmektedir. Bu da kanal işletmesinin etkinliğini artırmıştır. Diğer yandan toprak reformu ile zengin toprak sahiplerinin mülkleri ellerinden alınıp küçük parçalar halinde köylülere dağıtılmıştır. Ancak bu durum Mısır'ın en önemli ve tek ihracat ürünü olan pamuk üretiminde elli milyon pound zarara yol açmıştır. Çünkü yüzyıllar boyunca geçim düzeyinde yaşama ve büyük mülkler üzerinde sıkı denetime

alışan köylüler kendilerini toprağın sahibi olarak bulduklarında ürün yetiştiriciliği konusunda sadece temel bilgi birikimine sahip olduklarından ve makine, böcek ilaçları, gübreler ve hatta bazen tohum dahi alamamalarından üretimde verimlilik düşmüştür. Ayrıca halkın yaşam standartlarını artırma yoluna gidilmiştir. Kiralar sıkı bir şekilde kontrol edilmekte ve konut sıkıntısı daha önce olduğu gibi istismar edilmemektedir. Fiyatlar da denetlenmekte ve yaşam maliyeti düşürülmektedir. İşçilere, kârlara ya da pay alımına katılım imkânı verilmiştir. Arap Sosyalizminde devlet mülkiyeti fikri ise somutlaşmamış ve köylü çiftliklerinde kolektif değil, kooperatif harekette hızlı bir artış sağlanmıştır (Mackay, 1963). 1966 yılının sonbaharında piyasa aktivitelerinde devletin rolü artmış ve Mısır'da gerçekleşen toplam ticaretin % 80-90'ı kamu eliyle yapılır olmuştur. Bu değişime geçilmesinde Arap Sosyalizmi'nin yanında temel ürün kısıtlılığı ve yarı-monopol toptancıların varlığı da etkili olmuştur (Preston, 1967). Sonuçta İşçi sendikalarının artması, giderek genişleyen öğrenci mevcudiyeti ve şehirlerdeki çok sayıdaki işsiz yaşamın varlığı Mısır'da çözülmesi gereken yeni sorunları doğurmuştur. Arap Sosyalizmi bu hoşnutsuzluklar içerisinde bahsedilen doktrin ve metotlarını üretmiştir (Torrey & Devlin, 1965).

1967'de yaşanan savaşta Mısır'ın İsrail'e karşı başarısız olması sonucunda Nasır'ın Arap Sosyalizmi gerçekler ve imgeler arasında test edilmiştir. Mısır'ın gururu ve yeri, sınırlı maddi kaynakları ve kendisine ait sınırsız psikolojik itibarı, eski ihtişamı ve mevcut yoksulluğu arasında yeni zıtlıklar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Süveyş ve Bağlantısızlar Hareketi'ne dayanan Nasır'ın kitleler üzerindeki karizması 1967 Savaşı ile yıkılmıştır (Ajami, 1979). Böylece Nasır'ın ideolojisini ihraç etme niyeti de sonlanmış bulunmaktadır. 1970'teki ölümüyle de Mısır'da Nasır'ın etkisi sonlanmış (Jillani, 1991). Nasır'ın yerine gelen Enver Sedat, geçmişteki politikaların aksine yabancı sermayeyi çekmeyi ve özel yatırımları teşvik etmeyi amaçlayan bir dizi önlem almıştır. İhracata dönük üretim yapılması için yabancı şirketlerin ucuz Mısır emeğinden yararlanabilecekleri gümrüksüz bölgeler kurulması ve daha önce kamulaştırılmış olan bankacılık ve sigorta sektörlerini özel sermayeye açma hükümlerini de içeren yeni tedbirler alınmıştır. Böylelikle yirmi yıl süren Arap Sosyalizmi'nden sonra Nasır'ın planlı ekonomisinden yabancı yatırımcıya ve özel teşebbüse açık kapitalist ekonomiye geçiş çalışmaları başlamıştır (Fall of the House that Nasser Built, 1974).

2. BÖLÜM

ARAP BİRLİĞİ'NİN KURULUŞU VE YAPISI

Arap Birliği'nin ana birimleri; Birlik Konseyi, Ortak Savunma Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Genel Sekreterlik'tir. Öncelikle Arap Birliği'nin kuruluşuna ve sonrasında işleyişini belirleyen organlara değinecek olursak;

2.1. Arap Birliği'nin Kurulması

İkinci Dünya Savaşı, Arapça konuşan halklar arasında yeni ve bağımsız bir hayat kurma umutlarını yükseltmiş ve muhtemel birlik fikrini güçlendirmiştir. Burada dört faktörün etkili olduğu görülmektedir. İlki, Arapların yoğunlukta olduğu bölgenin savaş alanı haline gelmesidir. İkincisi, bölge halkının savaş durumundan doğrudan olumsuz bir şekilde etkilenmesidir. Üçüncüsü, Arap milliyetçiliğinin yükselen değer haline gelerek bağımsızlık taleplerinin daha da güçlenmesidir. Son olarak, 1917 Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de Yahudi Toplumu'na İngiltere tarafından yurt tahsis edilmesi ile savaş sonrasında bölgede İsrail'in Yahudi devleti olarak kurulmasının desteklenmesi ve Yahudi toplumunun irredentist/yayılmacı politikalar izlemesi etkili olmuştur (Şahin, 2006: 535). Bu sebepler arasında henüz bir İsrail devleti kurulmadan Filistin halkının maruz kaldığı zulüm ve onların topraklarına el koyma politikası en önemli konu başlığı olarak zihinlerde yer almaktadır.

20. yüzyılda Arap milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı sonrası meydana getirilen suni yapılardan dolayı devletler üstü bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle birleşik Arap devleti ideali mevcut devletlerin ortak bir yapıda buluşabileceği bir düzene doğru evrilmeye başlamıştır: Arap Birliği. Arap Birliği'nin kurulmasına yönelik ilk adım 1931 yılının Aralık ayında Kudüs'te düzenlenen konferans ile atılmıştır. Burada katılımcılar, Arap yurdunun bölünmez bütünlüğünü ilan etmişlerdir. Filistin sorunu bu birliğin ruhunu oluşturmaktadır. Söz konusu konferansta; Arap birliği ve tam bağımsızlık her ne pahasına olursa olsun ulaşılmaması gereken hedefler olarak kabul edilmiştir (Singh, 1965). Bu dönemde imzalanan ikili anlaşmalarla da Arap birliği hareketi hız kazanmaya devam etmiştir. Haziran 1934'te Suudi Arabistan ve Yemen arasında imzalanan Taif Anlaşması ile Arap birliğini sağlama noktasında büyük bir aşama kaydedilmiştir. Bu nedenle söz konusu anlaşma "Müslüman ve Arap Kardeşliği Anlaşması" olarak ifade edilmiştir. Yine Taif Anlaşması'na benzer bir anlaşma Nisan 1934'te Suudi Arabistan ve Irak arasında, Mayıs 1934'te Suudi Arabistan ve Mısır arasında

imzalanmıştır. Ardından Suudi Arabistan ve Irak arasında 1936 yılında bir ittifak anlaşması imzalanmıştır (Baqai, 1948). İki devlet birbirlerine saldırmayacak, biri saldırıya uğradığı takdirde diğer devlet yardım gönderecek, iki devlet arasındaki sorunlar barışçıl yollar kullanılarak çözülecek ve kültürel konularda iş birliği yapacaklardır. Söz konusu anlaşmaların varlığı daha sonra bölgedeki diğer Arap devletlerini de aynı tarzda hareket etmeye teşvik etmiştir.

İngiltere açısından Arap Birliği'nin oluşum fikri faydalı bir adım olarak görülmüştür. Çünkü birliğin kuruluşu İngiltere'nin eski mandaları ile arasında yapılan ittifak anlaşmalarına dayanmaktadır. Mevcut duruma göre daha yakın bir Arap işbirliğini kurmayı hedefleyen ve Ortadoğu'da dost bir askerî güç kurmak isteyen İngiltere, Ürdün'de askerî tesis kurmuş, sübvanseler faaliyetlerine girişmiş, eğitim ve subay temini sağlamış, Irak'a ise askerî ve sivil danışmanlarını sevk etmiştir. Mayıs 1941'de ve daha sonra Şubat 1943'te İngiliz devlet adamı Anthony Eden, hükümetinin Arap ülkelerinin kültürel, ekonomik ve siyasal bir birliği kurma konusundaki ilgisini ifade etmiştir. Bu şartlar altında İskenderiye Protokolü ve sonrasında Birlik Şartı imzalanarak Arap Birliği kurulmuştur. Böylece İngiltere, Arap devletlerinin birçoğunda egemen bir konumda kalmayı sürdürmüş ve aynı zamanda bölgedeki herhangi bir potansiyel yabancı gücün varlığını etkisiz hale getirmek üzere Arap Birliği'nde birincil öneme sahip muhatap olmuştur (Laikin, 1949).

Mısır, Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün ve (toplantıya sonradan katılan) Suudi Arabistan temsilcileri 1944 yılının 25 Eylül - 7 Ekim tarihleri arasında İskenderiye'de bir araya gelmiş ve 7 Ekim'de "İskenderiye Protokolü" olarak bilinen raporu hazırlamışlardır. Altı devlet, "Tüm Arap ülkelerini birbirine bağlayan bağları güçlendirmek ve pekiştirmek yanlısı" ilanında bulunarak "Bağımsız Arap devletleri tarafından ortak bir Birlik oluşturulacaktır." kararını almıştır (Little, 1956). İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği bir ortamda imzalan İskenderiye Protokolü ile kurulması planlanan birliğin amaçları ortaya konmuştur. Söz konusu protokole (Department of State Bulletin, 1947) bakacak olursak; Arap Birliği, katılmaya istekli bağımsız Arap devletlerinden oluşacaktır. Birlik, tüm üyelerin eşit oranda temsil edildiği bir meclise sahip olacaktır. Birlik içerisinde karşılıklı kuvvet kullanımını engellemek, sorunları barışçıl yollar kullanarak çözmek, Birlik üyelerine karşı yapılan saldırı ve tehditlerde ortak önlem almak protokolde yer almaktadır. Mecliste alınacak kararlar - anlaşmazlığın çözümü için başvuran taraflar hariç- sadece kabul eden devletleri bağlamaktadır. Lübnan devletinin, mevcut sınırlar içerisinde bağımsızlığı ve egemenliği

kabul edilmiştir. Son olarak Filistin, Arap dünyasının önemli bir parçasıdır ve bölgedeki Arap halkının huzuruna ve istikrarına zarar verilemeyeceği esas olarak kabul edilmiştir.

İskenderiye Protokolü'nün imzalanmasının ardından Arap milliyetçileri arasında bir birlik kurulması ihtiyacı ortaya çıkmış olmakla birlikte, henüz kurulacak yapı hakkında belirlenmiş ortak bir mutabakat mevcut bulunmamaktadır. Kurulacak yapı ile ilgili üç ana akım vardır. Birinci grup, üye devletlerin dokunulmaz egemenliklerinin korunarak özel çıkarları muhafaza etmesi, mevcut siyasi ayrımları kalıcı hale getirmesi ve en azından birlik iskeletini sağlayarak belirlenen hedeflere ulaşip Arap toplumunu memnun etme eğilimindedir. Söz konusu grup; en kısa zamanda Arap devletleri federasyonu ya da üniter bir devleti kurmayı tercih etmektedir. Diğer gruba göre ise daha sıkı bir birlik kurulması adına tüm Arap devletlerinin kendi egemenlik haklarından vazgeçmeleri gerekmektedir. Fakat sadece iki Arap devleti (Irak ve Suriye) bu konuda adım atmaya istekli gözükmektedir. Üçüncü grup ve belki de en büyük akıma göre bağımsız Arap devletlerinin dâhil edildiği bir birlik içerisinde diğer dezavantajları telafi etmek daha olasıdır. Bu grup, mevcut şekliyle birlik kurulduğunda radikal bir değişim yerine var olan tüm olasılıkların değerlendirilebileceğine inanmaktadır. Arap Birliği de bu ılımlı görüşü temel almıştır. Çünkü dönem itibariyle tek bir Arap devleti kurmak imkânsızdır. Bu nedenle Arap devletleri içerisinde egemenliğin kademeli olarak devri ve örgütün evrimi ile tek devlete ulaşmak mümkün gözükmektedir (Hourani C. , 1947).

22 Mart 1945'te Kahire'de Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye devletleri tarafından İskenderiye kararının yerine getirilmesi olan "Arap Birliği Şartı" imzalanmıştır (Pact of the League of Arab States, 1992). Birliğin adı Arapça Camiatü'd-düveli'l-Arabiyye'dir (Arab League/ League of Arab States). Birliğin kurucu üyeleri bağımsızlıklarını henüz yeni kazanmışlardır. Dolayısıyla sömürgecilik tecrübesi onlarda bağımsızlık ve egemenliklerini koruyabilme adına Arap Birliği'ni kurmalarını sağlamıştır (İhsanoğlu, 1991: 325). Arap Birliği'nin amaçları; üye devletler arasında bağları güçlendirmek, siyasi, kültürel, ekonomik, sosyal meselelerde işbirliği yapmak, birbirlerinin bağımsızlık ve egemenliklerini korumak ve genel çerçevede Arap ülkelerinin çıkarlarını göz önünde tutmaktır. Anlaşmaya göre tüm üye devletler bir yıl öncesinden haber vermek koşulu ile örgütten ayrılabilir. Ayrıca birlik anlaşmasına aykırı davranan üye devlet oybirliği kararı ile üyelikten çıkarılabilmektedir (Pact of the League of Arab States, 1992).

1945'te imzalanan Arap Birliği kuruluş sözleşmesi, 1944'te imzalanan İskenderiye Protokolü'ne göre daha gevşek ve tam anlamıyla birlik için daha az istekli ifadelere sahiptir. İskenderiye Protokolü'nde birlik üyesi bir devlet ancak protokolde geçen hüküm ve maddelere aykırı olmayacak şekilde diğer devletlerle ya da uluslararası bir anlaşma imzalayabilir. Arap Birliği sözleşmesinin 9. maddesine göre tüm üye devletler protokol ve birliğin kabul ettiği esaslara aykırı olsa bile diğer devletlerle ya da uluslararası anlaşma imzalama noktasında serbest bırakılmaktadır (Arafat, 1998). Böylece birliğin ortak bir dış politika oluşturması ve uluslararası arenada bir arada hareket etmesinin önü kapatılmış bulunmaktadır.

Yine Arap Birliği'nin 1945 yılında imzalanan kuruluş sözleşmesinin 8. maddesinde; *“Her üye devlet, diğer üyelerin hükümet biçimine saygı gösterecek ve onların hakkı olan yönetimlerini kabul edecek ve değişime eğilimli herhangi bir harekette bulunmayacağını beyan edecektir.”* ifadesi ile statüko yanlısı bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bu maddede üye devletlerin egemenlik haklarına aşırı vurgu yapılmaktadır. Böylelikle otoriter ve keyfi yönetimler sergilemek kolaylaşmış ve her ne pahasına olursa olsun üye devletler birbirlerinin siyasi yapılarına müdahale etmemeyi ilke olarak benimsemişlerdir. Arap Birliği örgütü üyeliğinin sona ermesi; çekilme ve çıkarılma olmak üzere gerçekleşmektedir. 18. maddeye göre *“Çekilmenin yürürlüğe girmesinden önce, konseyden çekilmek niyetinde olan üye devletler, niyetini bir yıl öncesinden birliğe bildirecektir.”* Çekilmek isteyen her üye devlet genel kurula yapmış olduğu başvuru tarihinden bir yıl sonra süreci diğer üyelerin oybirliği ile karar alınarak tamamlar. Çıkarılma (Askıya alınma) durumu ise Arap Birliği Şartı'nda yer almamakla birlikte, amaçlara ve temel ilkelere aykırı davranan üye devlet genel kurul tarafından alınan kararla üyelikten çıkarılabilmektedir. Örneğin; Camp David Anlaşması üzerine Mısır'ın (1979), Arap Baharı sürecinde de Libya ve Suriye'nin (2011) üyelikleri askıya alınmıştır. Diğer yandan Arap Birliği içerisinde karar alma noktası ile ilgili 7. maddede sorunlar göze çarpmaktadır. Çoğunluğa dayalı oylar ile alınan kararların sadece kabul eden üye devletler nezdinde bağlayıcı oluşu özellikle güvenlik konularında ortak strateji belirlenmesine ket vurmaktadır (Pact of the League of Arab States, 1992).

Arap Birliği'nin kurulduğu döneme ait siyasi duruma bakıldığında çoğu Müslüman nüfuslu toprakların gayrimüslim devletlerin kontrolü altında olduklarını görürüz. Dönem itibariyle potansiyel üye olabilecek Tunus, Cezayir ve Fas hamilik (protectorate) ya da koloni statüsünde doğrudan Fransız hâkimiyetindedir. Mısır'da ise İngiliz askerî varlığı bulunmakla

birlikte Irak ve Ürdün'de de aynı devletin hâkimiyeti devam etmektedir. Uzun süredir yabancı kontrolü altındaki bazı Müslüman devletler ise bağımsızlığa kavuşmuş olsalar bile halen eski yöneticilerinin etkisi altındadırlar. Diğer yandan bazı devletler kabul edilebilir ölçüde bağımsız olmakla beraber henüz yeterince güçlenememiştir. Bu nedenle yabancı güçlerin karşılıklı rekabetinde taraf tutma veya bir müttefikin görünümünde egemen rolünü oynama ihtiyacı hissetmemek için bu sorunların çözülmesi gerekmektedir (Saad, 1954).

1944-1945 yılları arasında Arap Birliği'nin kurulması amacıyla yapılan toplantılarda birçok katılımcı ve gözlemci, Süveyş'in doğusundaki Arap devletlerinin arasındaki Osmanlı bağlarının Arap kültürü gibi birbirlerinin ortak bir paydası olduklarını fark ettiklerinde büyük bir şaşkınlık yaşanmıştır. Ancak Albert Hourani için bu durum anlaşılabilir olmamakla birlikte söz konusu kişilerin İstanbul'da aynı okullarda okumaları, aynı orduda yer almaları ve aynı devleti savunmalarından dolayı onların dünyaya bakış tarzları ortaktır ve bu doğal bir gelişmedir. Bu açıdan Arap devletlerinin birliğinin arka planında yitip bir emperyal debdebeye ilişkin ortak bir hatıra vardır (Hourani A. , 2006: 117).

Kurulan birlik kısa zaman sonra sömürgeciliğe karşı mücadele de etkin bir rol oynamıştır. Libya (1953), Sudan (1956), Fas (1958), Tunus (1958), Kuveyt (1961), Cezayir (1962), Güney Yemen (1967), Bahreyn-Umman-Katar-Birleşik Arap Emirlikleri (1971) ve Moritanya (1973) ilerleyen yıllarda birliğe katılmışlardır. Ancak Arap Birliği, 1951 yılında Arap olmayan Müslüman devletler arasında yer alan Pakistan ve İran'ın kuruluş anlaşmasında değişikliğe gidilerek üyelik yolunu açma tekliflerini reddederek Arap milliyetçiliği çerçevesinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Farah, 1963).

Çizelge 2.2. Arap Birliği Örgütü'nün Üyeleri

	Üye Devlet	Nüfus (2015)	Yüzölçümü (km ²)	Birliğe Katıldığı Tarih
1	Mısır*	91,508,084	1.001.450	22 Mart 1945
2	Irak*	36,423,395	437.072	22 Mart 1945
3	Suriye*	18,502,413	185.180	22 Mart 1945
4	Lübnan*	5,850,743	17.818	22 Mart 1945
5	Ürdün*	7,594,547	92.300	22 Mart 1945
6	Suudi Arabistan*	31,540,372	1.960.582	22 Mart 1945
7	Yemen	26,832,215	527,97	5 Mayıs 1945
8	Libya	6,278,438	1.759.540	28 Mart 1953
9	Sudan	40,234,882	1.886.068	19 Ocak 1956
10	Tunus	11,107,800	163.610	1 Ekim 1958
11	Fas	34,377,511	710.850	1 Ekim 1958
12	Kuveyt	3,892,115	17,82	20 Temmuz 1961
13	Cezayir	39,666,519	2.381.740	16 Ağustos 1962
14	Bahreyn	1,377,237	665	11 Eylül 1971
15	Katar	2,235,355	11.437	11 Eylül 1971
16	Birleşik Arap Emirlikleri	9,156,963	83.600	6 Aralık 1971
17	Umman	4,490,541	309.500	29 Eylül 1971
18	Moritanya	4,067,564	1.030.700	26 Kasım 1973
19	Somali	10,787,104	637.657	14 Şubat 1974
20	Filistin	4,422,143	6000	9 Eylül 1976
21	Cibuti	887,861	23.000	4 Eylül 1977
22	Komor	788,474	2.170	20 Kasım 1993
		392,022,276		

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=1A> (Nüfus),

<http://al-hakawati.net/english/states/index.asp> (Yüzölçümü),

http://www.nationsonline.org/oneworld/arab_league.htm (Birliğe Katıldığı Tarih)

* Arap Birliği'nin kurucu devletleridir.

Günümüzde Arap Birliği'nin üyelik statüsü askıya alınan Suriye dâhil olmak üzere 22 üyesi bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye, Brezilya, Eritre, Ermenistan, Hindistan ve Venezuela da birliğin daimi gözlemci statüsüne sahip üyeleridirler.

2.2. Birlik Konseyi

Birlik Konseyi, Arap Birliği'ne üye olan devletlerin temsilcilerinden oluşur. Temsilcilerinin sayısına bakılmaksızın her bir üyenin yalnızca bir oy hakkı vardır. Konsey, Arap Birliği'nin amaçlarına ulaşmanın yanında, "barış ve güvenliğin sağlanması ile ekonomik ve sosyal ilişkilerin organize edilmesi için gelecekte yaratılacak uluslararası örgütlerle işbirliği" görevini de üstlenir. Ayrıca Arap Birliği, "Bu devletlerin her birinin yapısını ve belli koşulları göz önünde bulundurarak birliğe üye olan devletlerle yakın işbirliği yapmayı" amaçlamaktadır. Söz konusu koşullara bakılırsa:

- a. Ticaret gümrükleri, para birimi cinsinden olan ekonomik ve mali konular,
- b. Demiryolları, yollar, havacılık, seyrüsefer ve mesajlar ve telgraflar dâhil olmak üzere iletişimler,
- c. Kültürel konular,
- d. Milliyet, pasaport, vize, kararların infaz edilmesi ve iadesi ile bağlantılı konular,
- e. Sosyal refah konuları,
- f. Sağlık konuları görülmektedir (Khadduri, 1946a).

Birlik Konseyi, Arap Birliği içerisindeki en yüksek otoritedir. Yapısal olarak üye devletlerin dışişleri bakanları veya daimi statüdeki temsilcilerinden oluşmaktadır. Konsey içtüzüğü'nün 14. maddesi; Konsey Başkanlığının ülkelerin alfabetik sırasına göre yürütülmesini ve her dönem açılışında bu sıraya göre değişeceğini belirtir. Mart ve Eylül ayları olmak üzere yılda iki kez toplanan Konsey, iki veya daha fazla birlik üyesinin talebi üzerine olağanüstü toplanabilmektedir. Birlik Konseyinde oy birliği ile alınan kararlar bütün üye devletleri, oy çokluğu ile alınan kararlar ise sadece olumlu oy kullanan üyeleri bağlamaktadır. Üye devletlerin birlik amaçları doğrultusunda hareket edip etmediklerini takip etmek, üyelik başvurularını değerlendirmek ve birliğin şartlarına uymayan üye devletlerin üyeliklerine son vermek Birlik Konseyi'nin görevleri arasında yer almaktadır. Ayrıca konsey; birliğin yardımcı organlarının statülerini belirler ve Genel Sekreteri atar (Gündüz, 2002: 30-35).

Arap Birliği Şartı'nın 18. maddesinde üyelikten ayrılma usulü ve aksi durumda Birlik Konseyi'nin görev tanımı belirtilmiştir. Bu noktada bir üye devlet Arap Birliği'nden çekilmek istediği takdirde bir yıl önce niyetiyle ilgili Birlik Konseyi'ne bilgi vermelidir. Diğer yandan Birlik Konseyi, kurucu anlaşmadaki yükümlülüklerini yerine getirmekte

başarısız olan herhangi bir devlete ayrılış uygulamasında da bulunabilir. Buna göre ilgili devletin bulunmadığı koşulda devletlerin oybirliği ile alınan kararı sonucu Arap Birliği'nden ayrılma işlemi gerçekleşir (Pact of the League of Arab States, 1992).

Arap Birliği sahip olduğu bütün niyet ve amaçları kapsamında, 1815 yılında Viyana Kongresi'nde yer alan güçler tarafından kurulan Alman Konfederasyonu ile kıyaslanabilir. Çünkü üye devletlerin diplomatik elçiler tarafından temsil edildiği Alman Diyet Meclisi'nde olduğu gibi, Arap Birliği Konseyi de üye devletlerin tam egemenliğini etkilemeyen uluslararası bir güç kazanmıştır. Ancak Frankfurt merkezli Alman Diyet Meclisi'nin aksine halen bağımlı bir statüye sahip olmayan Arap devletleri, Arap Birliği'nde temsil edilen ana şehre sahip bir hükümeti henüz kuramamıştır. Son olarak tıpkı Alman Konfederasyonu'nun kaderi gibi, Arap Birliği üyeleri de bir Arap Federasyonu'na dönüşerek daha fazla bütünleşme sağlamak istemektedir. Tarihte bu tür birliklerin sahip oldukları egemenliklerin çoğunu merkez organlara aktarma eğiliminde oldukları gözlemlenmektedir. Şayet bütünleşme hedefinin ortak materyal ve kültürel çıkarlar tarafından desteklenmesi halinde bu durumun gerçekleşmesi daha olası gözükmektedir (Khadduri, 1946b).

2.3. Ortak Savunma Konseyi

Arap devletlerinin 1948-1949 yılları arasında İsrail'e karşı yapılan savaşta yeterli askeri işbirliğini sağlayamamaları Birliğin koordineli hareket etme noktasında zayıflığını ortaya koymuştur. Birlik üyesi devletlerin bir kısmı güçlerinin izin verdiği kadar savaşa katıldıysa da bazıları herhangi bir aktif rol oynamamıştır. Savaşın kaybedilmesi üzerine Filistin'de İsrail devletinin kuruluşu engellenememiş ve bu durum Arap kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır. Bu nedenle Arap Birliği üyeleri kurumun güvenliğini güçlendirmek ve aralarındaki dayanışmayı artırmak adına 1950 yılında Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı imzalamışlardır (Cleland, 1960). Bu anlaşmaya göre kurulan Ortak Savunma Konseyi, üye devletlerin dışişleri ve savunma bakanlarından oluşmaktadır. Konseyin temel görevi herhangi bir saldırgan davranışı gerektiğinde silahlı kuvvetler konuşlandırarak ortadan kaldırmaktır. Ortak Savunma Konseyi içerisinde kararlar üyelerin üçte iki çoğunluğu ile alınmaktadır (Joint Defence and Economic Cooperation Treaty Between the States of the Arab League, 1955).

Ortak Savunma Konseyi'nin büyük umutlarla kurulmasının ardından Irak'ın Batı destekli Bağdat Pakti'na katılımı, iki kutuplu düzende üyelerin Batı ve Doğu Bloklarının güdümünde kamplaşmaları, Irak'ın kendisi gibi birlik üyesi olan Kuveyt'i işgali, Suriye'nin Lübnan'da görevi sona eren askerî güçlerini çekmek istememesi, İran-İrak Savaşı'nda bazı birlik üyelerinin İran'ı desteklemeleri, ABD'nin Irak işgaline karşı kayıtsız kalınması gibi sorunlar Arap Birliği'nin ortak savunma ile ilgili hususlarda geçen yazılı hükümleri uygulama noktasında başarısız olduğunu göstermektedir.

2.4. Ekonomik ve Sosyal Konsey

Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması 13 Nisan 1950 tarihinde Arap Birliği üyeleri tarafından imzalanmıştır. Anlaşma çerçevesinde Arap Birliği bünyesinde Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulmuştur. Anlaşmanın 7. maddesinde sözleşmeyi imzalayan devletlerin beklenen hedefleri yerine getirilebilmesi için yapılması gerekenler belirtilmiştir. Bu beklentiler; Arap devletlerine güvenlik ve refah sağlanması, üyelerin yaşam standartlarının yükseltilmesi, ekonomik koşulların geliştirilmesi, doğal kaynakların kullanılması, tarımsal ve endüstriyel ürünlerin ticaretinin yapılması, genel anlamda ekonomik faaliyetlerin organize ve koordine edilmesi ve bu amaçları gerçekleştirmek için gerekli olan Arap devletleri arasında yapılacak anlaşmaların sonuçlandırılması olarak ifade edilmiştir. Anlaşmanın 8. maddesine bakıldığında ise söz konusu konseyin görev alanının tanımı yapılmıştır. Ekonomik ve Sosyal Konsey, sözleşmeye taraf olan devletlerce bir önceki maddede geçen amaçların yerine getirilebilmesi için tavsiyeler sunmak üzere üye devletlerin ekonomi bakanlarından veya temsilcilerinden oluşturulmuştur. Yine aynı maddeye göre Ekonomik Konsey, görevlerini yerine getirirken Arap Birliği Pakti'nin 4. maddesi kapsamında Mali ve Ekonomik İşler Komitesi ile işbirliği yapabilecektir (Joint Defence and Economic Cooperation Treaty Between the States of the Arab League, 1955). Günümüzde yeterli ekonomik entegrasyon sağlanamamasına rağmen nihai amaç olarak "Arap Ortak Pazarı" ideali devam etmektedir.

2.5. Genel Sekreterlik

Genel Sekreterlik, Birlik Konseyi'nin yürütme organı olarak çalışır. Büyükelçi statüsündeki Genel Sekreter, birlik üyesi devletlerin üçte iki çoğunluk oyu ile Birlik Konseyi tarafından beş yıllığına atanır. Arap Birliği Sekretaryası, bir genel sekreter, genel sekreter yardımcıları

ve ilgili görevlilerden oluşmaktadır. Genel Sekreterlik daimi bir statüye sahip olup anlaşmanın 12. ve 13. maddelerinde görevleri açıkça belirtilmiştir (Pact of the League of Arab States, 1992). Buna göre Genel Sekreter, Birlik Konseyi'nin kararları ve bütçenin çizdiği sınırlar dâhilinde birlik adına çalışmalarda bulunur, olağan dönem toplantılarının gündemlerini belirler, birliğe bağlı komiteleri toplantıya çağırır ve komitelerin sekreterlerini tayin eder. Ayrıca Birliğin bütçe tasarını hazırlar ve Birlik Konseyi'nin onayına sunar.

Arap Birliği tarihinde genel sekreterlerin seçiminde 1979-1990 yılları arası hariç Mısır'ın büyük bir ağırlığı bulunmaktadır. Birliğin kuruluşundan beri görev yapan sekiz genel sekreterden yedisi Mısır vatandaşı olup sadece biri Tunus vatandaşıdır. Bu nedenle Arap Birliği tarihi boyunca görev alan genel sekreterler Mısır dış politikasının bir uzantısı olarak hizmet etmişler ve söz konusu devlete birlik içerisinde kendisine özel bir konum kazandırmışlardır.

Çizelge 2.3. 1945 yılında Kuruluşundan İtibaren Görev Yapan Arap Birliği Genel Sekreterleri

Genel Sekreter	Görev Yaptığı Dönem	Ülke
Abdul Rahman Azzam	1945-1952	Mısır
Abdul Halik Hassüna	1952-1972	Mısır
Mahmud Riyad	1972-1979	Mısır
Chedli Klibi	1979-1990	Tunus
Ahmed İsmet Abdulmecid	1991-2001	Mısır
Amr Musa	2001-2011	Mısır
Nebil el-Arabi	2011-2016	Mısır
Ahmed Ebu Gayt	2016- ...	Mısır

Kaynak: http://research.omicsgroup.org/index.php/List_of_Secretaries_General_of_the_Arab_League

3. BÖLÜM

ERKEN DÖNEM ARAP BİRLİĞİ POLİTİKALARI

Arap Birliği'nin örgütsel karakterine ve buna bağlı olarak ortaya çıkan rolüne bakılacak olursa; birliğin geçmişte yaşanan devletler-arası ve devlet-içi çatışmalarda etkili bir uluslararası örgüt olamadığını görmüş oluruz. Bu durumun arkasında üç neden bulunmaktadır. Birincisi, egemenlik üzerine yapılan aşırı vurgu, birliğin ortak karar almasının önüne geçmektedir. İkincisi, Arap Birliği'nin kurumsal organları yetersiz deneyime sahip oldukları için kriz anlarında zayıf bir uluslararası örgüt profili çizmektedir. Üçüncüsü ise Arap Birliği'nin geçmişte yaşanan bölgesel krizlerde başarısız bir performans sergilemesi ve bununla bağlantılı olarak güven bunalımı yaşamasıdır (Şahin Mencütek, 2014).

Arap Birliği'nin Erken Dönemine ait politikalar; Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan geçici ve yapay niteliklere sahip olan bağımsız devletler tarafından üretilmiştir. Yeni bir ulus-devlet olarak kurulmanın getirdiği zayıf bir ekonomiye dayanan ve idari yönetimde yetişmiş bir bürokrasiye sahip olmayan bu aktörler, Batılı devletlerin çıkarlarının çatışma sahasında yer aldıklarından ve vatandaşlarına söz konusu şartlar altında istikrar ve refah temin etmek zorunda olduklarından dolayı iktidarlarını sürdürübilme adına askerî güçlere dayanma yoluna girmişlerdir. Askerin siyasette görünürlüğünün bu derece artmasının sonucunda geliştirilen ve uygulanan Arap Birliği'nin Erken Dönemine ait politikalarda askerî gücün etkin olduğu bir dönemin ürünü olduğu ifade edilebilir. Bu bölümde dönem itibariyle uluslararası çatışmaların merkezinde yer alan Ortadoğu coğrafyasının aktörleri olarak Arap Birliği ve onun üyesi Arap devletlerinin bölgede meydana gelen gelişmelere karşı göstermiş olduğu politikaları ve reaksiyonları inceleyeceğiz.

3.1. Arap Birliği'nin Bölgesel ve Küresel Krizlerdeki Rolü

3.1.1. İsrail ile İlişkiler

Siyonist hareketin Ortadoğu'da ivme kazandığı dönem 2 Kasım 1917 tarihinde yayınlanan Balfour Deklarasyonu ile başlamıştır. Siyonist lider Lord Rothschild'e ithafen yazılan mektupta İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, İngiliz Hükümeti'nin Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması için elinden gelen çabayı gerçekleştireceğini ifade etmiştir

(Ahmed, 1990). Böylelikle Siyonist hareket ilk büyük siyasi başarısını kazanmıştır. 1918 yılının Şubat ayında da ABD ve Fransa söz konusu deklarasyonu desteklediklerini belirtmiştir.

24 Temmuz 1922 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin onayladığı Manda Belgesi ile Filistin topraklarına mandater olarak İngiltere seçilmiş ve bu toprakların yönetimine dair esaslar kabul edilmiştir. Bu dönemde bölgede yerli çoğunluk olan Araplar ve uluslararası anlaşmayla Yahudi Ulusal Yurdu kurma hakkını elde eden Yahudiler yaşamaktadır. Manda Belgesi ile Yahudi nüfusun daha önce Balfour Deklarasyonu'nda ifade edilen yurt edinme hakları onaylanmıştır. Diğer yandan Filistin, benzeri manda yönetimlerine göre üç büyük dinin kutsal mekânlarını barındırması özelliği ile de eşsizdir. Hz. Süleyman'ın Kudüs'te yaptırdığı tapınağın son kalıntısı olduğuna inandıkları "Ağlama Duvarı" çevresinde 1925, 1928 ve 1929 yıllarında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. 1929 yılında karışıklıklar Filistin'in tamamına yayılmış olup birçok Arap ve Yahudi hayatlarını kaybetmiştir (Andrews, 1932). İki dünya savaşı arasındaki dönemde Avrupa'da antisemitizmin şiddetlenmesi, ABD'nin göçmen kotası uygulaması ve Rus Devrimi'nin ortaya çıkması ile Filistin'e yönelen Yahudi göçü de artmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı esnasında Yahudi toplumu üzerinde derin izler bırakan Nazi soykırımını dünya kamuoyunda bir Yahudi yurdu kurulması fikrine dayanan destekleri büyük oranda artırmıştır. Öyle ki savaş sonrası BM'nin kurulma sürecinde Siyonist örgütlerin bölgede uyguladıkları terör eylemleri gerekli tepkiyi almamıştır.

1947 yılının Şubat ayında bölgedeki sorunlarla baş etmekte zorlanan İngiltere, henüz kurulan BM'ye başvurarak bu yükten kurtulmaya çalışmıştır. Bunun üzerine BM Genel Kurulu 15 Mayıs 1947 tarihinde 106 sayılı kararla durumu araştırıp rapor sunmak üzere özel bir komite (The United Nations Special Committee on Palestine, UNSCOP) kurmuştur. Genel Kurul 29 Kasım 1947 tarihinde 181 sayılı karara göre UNSCOP'un sunduğu raporu kabul etmiştir. 181 sayılı kararda; Kudüs'ün uluslararası statüye tabi olduğu iki ayrı devletin kurulması öngörülmektedir. Bölgenin verimli arazilerini içeren % 56'lık kısım toplam nüfusun % 35'ine sahip olan Yahudiler için ayrılmıştır. Bu nedenle Arap devletleri tarafından taksim planına dair duyulan tepki daha da artmıştır (Kriesberg, 2000). Hâlbuki karar öncesi Yahudi nüfus, bölgedeki arazinin yalnız % 7'sine sahip bulunmaktadır. Diğer yandan verimsiz arazileri içeren % 44'lük kısım ise toplam nüfusun % 65'ine sahip olan Filistinlilere tahsis edilmiştir (Khalidi, 1998). Arazi taksiminin bu şekilde uygulanması ile Arap çoğunluğun

(1.237.000 Arap, 608.000 Yahudi) mülkiyet hakları ihlal edilmiş ve onların arzularının aksine hareket edilmiştir (Rowley & Taylor, 2006). Coğrafi açıdan ise Arapların arazisi Gazze Şeridi hariç Akdeniz kıyısından uzaktaki iç kısımlardan oluşmaktadır. Bu şartlar altında Arap devletlerinin tamamı BM'nin devlet kurma yetkisi olmadığını iddia ederek 181 sayılı kararı tanımamışlardır (Jonah, 2002). Bu noktada Arap Birliği üyeleri, birliğin kurulduğundan beri karşılaşılan ilk krizde ortak bir tavır sergileyebilmiştir.

1945 yılında kurulan Arap Birliği; Pan-Arabizm ve Arap milliyetçiliği fikirleri altında tek kurtuluş yolu olarak görülmektedir. Kuruluş aşamasında öncelikle Arap milliyetçiliği etkisi ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması ihtimaline dair duyulan rahatsızlığın yer aldığı birlik, ilk olarak 1948'de İsrail'in bağımsızlık ilanını müteakip başlayan Arap-İsrail savaşı ile Ortadoğu arenasında rol almaya başlamıştır. 1948'de yaşanan savaşa ek olarak 1956, 1967 ve 1973 ile toplamda dört kez savaşılan İsrail devleti, Arap Dünyası'nda ortak milli düşman haline gelmiştir. Her ne kadar Filistin meselesi ortak bir sorun gibi algılanmış olsa da üye devletler genel olarak karar verme ve ortak hareket etme noktasında başarısız olmuşlardır. Bu konuda üye devletlerin farklı tonlarda otoriter/totaliter rejimlere sahip olmaları ve birlik içerisinde liderlik yarışına girişmeleri etkili olmuştur.

İsrail devleti ise çatışmanın başlangıcı ile ötekinin varlığını dolayısıyla Arap varlığını kendisinden daha aşağıda konumlandırmayı esas alan Yahudi düşüncesini revize etme yoluna gitmiştir. Yahudi halkına karşı başlatılan güç kullanımı, ötekinin yenilgisi üzerinden var olma, yaşam sahasında ötekini pasifize edip kendi kurallarını hâkim kılma eğilimine girmiştir. Sürecin uzun ve sancılı geçmesinde Yahudi milliyetçiliğini yoğun bir biçimde etki altına alan öteki ile birlikte yaşamama isteği yatmaktadır. İsrail devleti kendisini bölgeden ayrılmak istemeyen Arap halkına karşı Küçük Davut'un (İsrail) Büyük Golyat'a (Ötekiler) karşı verdiği mücadele üzerinden tanımlı güç kullanmaya itmiştir. Bu mücadelenin "çoğa (Arap devletleri) karşı az (İsrail)" söylemi ile yapılması Yahudi milliyetçiliğinin siyasi ve dini temelde destekleyicisi olmuştur (Balpınar, 2012). Diğer yandan, Yahudi düşünce sistematüğinde bulunan seçilmişlik olgusu Araplar için de geçerli bir durumdur. Arap halkları İslam peygamberiyle aynı etnisiteden gelmektedirler. Seçilmişlik olgusunun organik bir boyutu olduğu gibi aynı zamanda Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'da oldukça yoruma açık bir "seçilmiş ümmet" nosyonu da bulunmaktadır. İslam inancında insanlığın kurtarıcısı kabul edilen peygamberi yetiştiren bir soydan gelme anlayışı Arap halklarının psikolojisinde çok derin ve kalıcı bir etkiye sahiptir. Bu noktada Arap-İsrail çatışmasının en

derin psikolojik seviyelerdeki karşılığının, seçilmişlik olgusundaki amansız yarış olduğu anlaşılacak ve bu öldürücü rekabetin dinler durdukça süreceği öngörülebilecektir (Göka, 2000).

Birinci Arap-İsrail Savaşı; Filistin'deki Siyonist Hareket liderleri ve Filistin'deki Yahudi cemaatinin İngiltere'nin görev süresi sona ermesinin ardından 1948 yılının Mayıs ayında İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etmesi ile başlamıştır (Allon, 1964). Bu bağımsızlık ilanın üzerinden çok zaman geçmeden 15 Mayıs 1948 tarihinde Arap Birliği üyesi Mısır, Lübnan, Irak, Ürdün ve Suriye devletlerinden oluşan Arap orduları Filistin topraklarına girmişlerdir. Ancak yaşanan savaş, Arap devletleri adına önce askerî, sonra da siyasi boyutta tam bir yıkım halini almıştır (Sander, 2015: 300). 1948'deki savaşın ardından İsrail, Kudüs'ün % 84'ünü kapsayan batı kısmını ele geçirmiş ve mevcut durumu 3 Nisan 1949 tarihinde Ürdün ile yapılan Lozan Mütarekesi'yle resmileştirmiştir (Hussein, 2001). Nitekim 13 Aralık 1949 tarihi itibariyle de Kudüs'ün Yahudi nüfuslu kısmını başkent olarak ilan edilmiştir (Yishai, 1985). Yine de Ürdün, Batı Şeria'nın tamamını ve Kudüs'ün doğusunu ele geçirerek kısmen başarılı olmuştur (Sofer, 1976). İsrail ise Suriye, Lübnan ve Mısır'a karşı savaşta kesin olarak üstünlüğünü sağladığı için geniş çaplı toprak kazanmıştır.

1948 Arap-İsrail savaşının en dikkat çeken yanı, İsrail'in BM'nin 29 Kasım 1947 tarihli 181 sayılı kararında belirtilen taksim planında kendisine ayrılan kısımdan daha fazla toprak kazanmayı başarabilmiş olmasıdır. Bu plana göre ülke nüfusunun 1/3'üne ve yüzölçümünün % 6'sına sahip olan Yahudilere, Filistin toprağının nüfusunun yarısı Arap olan % 55'lik bir kısmı verilmiştir. Filistinliler ise Arap Birliği ve üyelerinin desteğiyle söz konusu taksim planını reddetmiştir. Ancak Mayıs 1948'de İngiliz güçlerinin çekilişinin tamamlanmasıyla başlayan Birinci Arap-İsrail savaşının sonunda İsrail, Filistin toprağının % 80'ini kontrolü altına almıştır (Achcar, 2004: 211).

Birinci Arap İsrail Savaşı'nda; İsrail ile Arap Birliği üyesi Suudi Arabistan ve Irak arasında sınır bulunmadığından herhangi bir barış anlaşması imzalanmamıştır. Kasım 1947'den Aralık 1948'e kadar en makul tahminle 550.000 Filistinli yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalmıştır (Zabludoff, 2008). Böylelikle Yahudilerin kitlesel göçüne ek olarak Arapların kitlesel kovulması da başlamıştır.

Mısır'da Cemal Abdül Nasır'ın etkisi ile 1960'larda Suriye ve Irak'ta Baas Partisi yönetime gelmiş ve bunun sonucunda Ortadoğu'daki Arap milliyetçiliği; sosyalist ve anti-emperyalist bir kimliğe bürünmüştür. Nasır; "Arap Sosyalizmi" adıyla kurguladığı ideoloji ile İslam tarihinin başlarında elde edilen güce ve itibara kavuşacağına inanmıştır. Bu ideolojiye göre ilk Müslümanların sosyalizmine dönüş; ortak iyi için iş birliği ve kendini feda etme anlamlarına gelmektedir. Sosyalist düşüncenin çekiciliği onun faydacı görülmesinde yatmaktadır. Diğer yandan sosyalizm, bunalımlı zamanların ideolojisidir. Nitekim Araplar da bir bunalım içerisindedir: Onlar dönemin şartlarının ortaya çıkardığı "gerileme" ile savaştadırlar. Arap milliyetçiliğinin hedefi kitlelerin refahıdır. Ekonomik dilde bunun anlamı sosyalizm olmuştur. Milliyetçi liderler ekonomik ayrıcalıkları azaltıp üretim araçlarını kitlelerin lehine kontrol ederek onların ihtiyaçlarını sağlamaya çalışmaktadır (Salem, 1962). Bu şekilde Arap Birliği bünyesinde, Nasır önderliğindeki Mısır'ın nüfuzu artmış ve diğer üye devletler tarafından da onun politikaları takip edilmiştir.

Dönem itibariyle karizmatik liderler ve onların Batı karşıtı propagandaları Batı'nın esaretinden kurtulmuş Arap halkının milli onurunu yüceltmektedir. Bu kapsamda 26 Temmuz 1956 tarihinde Cemal Abdül Nasır yaptığı konuşmada Süveyş kanalını millileştirdiğini (kamulaştırıldığını) ve kanalın geliriyle Asvan Barajını inşa edeceğini ilan etmiştir (Armaoğlu, 1994: 153-154). Kanalın kamulaştırılması kararı bölgede çıkarları olan İngiltere ve Fransa tarafından reddedilmiştir. Nitekim Nasır'ın konuşmasından 24 saat sonra İngiltere başbakanı kabineden Mısır'a karşı güç kullanma onayını almıştır. Fransa ise İngiltere'ye benzer bir tutum takınırken bunu açığa çıkarmayarak İsrail yönetimi ile gizli müzakerelere girişmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nde görüşülen Mısır karşıtı İngiliz-Fransız kararı SSCB tarafından bloke edilirken, İngiltere ve Fransa da barışçıl bir çözüm içeren Süveyş Kanalı'nın Mısır yönetiminde kalmasını içeren kararı veto etmişlerdir. Bunun üzerine 29 Ekim'de İsrail güçleri Sina'da Mitla Geçidi'nin yakınlarına konuşlanmıştır. 30 Ekim'de İngiltere ve Fransa her iki tarafa da askerî güçlerini Süveyş Kanalı'ndan 10 mil çekme ultimatomeni iletmiş, önceden planlandığı gibi ultimatomeni İsrail kabul ederken durumdan habersiz olan Mısır ise reddetmiştir. Bu şekilde savaşa İngiltere ve Fransa da katılmıştır. Böylelikle Arap Birliği'nin gözde üyesi Mısır nezdinde İkinci Arap İsrail Savaşı başlamıştır. Diğer yandan SSCB'nin İsrail, İngiltere ve Fransa'yı tehdit etmesi üzerine ABD, bölgede muhtemel Sovyet etkisinden endişelenerek diğer üç devletin Mısır'dan askerî güçlerini çekmelerini istemek durumunda kalmıştır (Primakov, 2010: 62-64). 1956 Süveyş Krizi'nde İngiltere ve Fransa'yı ABD ve SSCB'nin diplomatik müdahaleleriyle etkisiz hale

getiren Nasır, krizi kendi lehine çözerek milli önder olma yolunda hızla ilerlemektedir. 1956 Süveyş Krizi'nden sonra ABD, İsrail taraftarı bir politikaya geçiş yapmış ve bu devletin savunmasını bölgedeki öncelikli stratejisi haline getirmiştir. Bu nedenle Mısır, SSCB ile yakınlaşarak İsrail-ABD ittifakını dengelemeye çalışmıştır. Savaşın Ortadoğu'da yarattığı en büyük etki İngiltere ve Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı öncesi bölgede elde ettikleri mutlak egemenliğin son bulmasıdır.

Arap Birliği, hükümetler arası bir bölgesel organizasyon olmakla birlikte milli bir kurum olarak da öngörülmüştür. 1950'li yıllarda ve 1960'ların başlarındaki Arap milliyetçilerine göre yabancı esaretinden kurtulduktan sonra kurulan birlik, Arap bütünlüğünün gerekli bir başlangıcıdır. Yani bağımsız Arap devletlerinin varlığı sadece bir geçiş aşaması olarak kabul edilmiştir. Çünkü milliyetçiler için bağımsızlık yasal kabul edilmekle birlikte asıl hedef siyasi olarak meşru bir bütünlük sağlamaktır. Bu nedenle 1 Şubat 1958 tarihinde Mısır ve Suriye tarafından BAC'nin kuruluşu Arap milliyetçileri için bir umut ve ayrıca siyasi bir bütünlüşme hamlesi olarak algılanmıştır. BAC, Arap Birliği'ni ve uzun süredir devam eden yaygın bir hayali gerçekleştirmenin başlangıcını yapan bir belge niteliğindedir. Ancak BAC kısa ömürlü olsa da Arap devlet sisteminin önceliğini yeniden kurmuş ve Arap Birliği'ne yeni bir milliyetçi söylem ortaya koymuştur. 1961 Eylül'ünden sonra Suriye egemenliğini ve ayrı kimliğini geri kazandığında, resmi Arap bütünlüğü için yapılan tüm diğer girişimler herhangi bir güvenilirlik ve sonuçtan mahrum kalmıştır. Ardından, milliyetçi hissiyat Arap Birliği'nin koordinasyon işlevlerini güçlendirmek için kullanılmıştır (Maksoud, 1995). Yine de Mısır, BAC'nin dağılmasına karşın 1971 yılına kadar kendisini Birleşmiş Arap Cumhuriyeti olarak adlandırmaya devam etmiştir. Ancak bu tarihten itibaren devletin adı "Mısır Arap Cumhuriyeti"ne dönüşmüştür (Mughal, 1975).

Suriye'nin Mısır ile birlikte yer aldığı BAC'den ayrılması sonucunda ikili ilişkiler olumsuz yönde etkilenmeye başlamıştır. BAC'nin dağılmasından bir yıl sonra 22 Ağustos 1962 tarihinde düzenlenen Arap Birliği'nin Shtura toplantısında karşılıklı suçlamalara dayanan şiddetli kampanyalar sonucunda Mısır'ın görüşmelerden çekilmesi gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Arap Birliği'nin iki önemli üyesi olan Mısır ve Suriye ilişkileri yeni bir alt seviyeye inmiştir (Kalawou, 2000: 107; Kenny, 1963/1964).

1960'lı yıllara gelindiğinde Arap dünyasındaki milliyetçi heyecan iki neden ile hızını düşürmeye başlamıştır. Bunlardan ilki; uluslararası konjonktürden kaynaklanan Soğuk

Savaş döneminin ortaya çıkardığı, tarafların keskin bir biçimde ayrıldığı iki kutuplu sistemdir. Yeni uluslararası konjonktür, Arap Birliği'nin ortak karar alma mekanizmasını ve birlik ruhunu olumsuz etkilemiştir. ABD ve SSCB arasında yaşanan ideolojik rekabetin baskısı, birlik içerisindeki tüm devletleri iki ideolojik taraf arasında seçim yapmaya zorlamaktadır. Artan baskılar neticesinde birlik kendi içerisinde iki gruba ayrılmıştır: Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri “Batı Bloku” tarafının; Suriye, Libya, Güney Yemen, Cezayir ise “Doğu Bloku”nun etkisi altına girmişlerdir. Bu şekilde Arap Birliği üyelerinin Doğu veya Batı Bloku içerisinde yer almayı tercih etmeleri ile birlikte örgütsel iç uyumsuzluk yaşanmıştır. Bu uyumsuzluk aynı zamanda birliğin işlevinin zayıfladığı bir süreci de başlatmıştır. Arap Dünyası'nda büyük bir psikolojik etki ve siyasi travma yaratan ikinci önemli olay ise 1967'de İsrail karşısında alınan askerî yenilgi ve bunun sonucunda ortaya çıkan siyasi felakettir.

Arap devletlerinin 1967 yılında İsrail ile savaşmayı istemelerinin ve savaşı kışkırtmalarının arkasında üç önemli sebep bulunmaktadır. Birincisi, Cemal Abdül Nasır'ın 1948 ve 1956 (Süveyş krizi askerî alanda yenilgi, ama siyasi zafer) yıllarında İsrail devletine karşı aldığı yenilginin intikamını almaya istekli olmasıdır. Bu durum, Nasır için bir prestij meselesidir. Şayet Mısır, İsrail'i yenecek olursa, hem intikamını alacak hem de kazandığı prestij yoluyla Mısır'a bölgede büyük bir üstünlük sağlayacaktır. İkincisi, Mısır ve Suriye'nin 1956 yılından beri SSCB tarafından silahlandırılması İsrail ile yapılacak savaşta Cemal Abdül Nasır'a avantaj sağlayacağı düşünülmektedir. Üçüncüsü ise bu sırada Vietnam bataklığına sapsanan ABD'nin İsrail'in arkasında duramayacağı görüşüdür (Armaoğlu, 2010: 841-842).

Büyük bir felaket olarak anılan Altı Gün Savaşı'nda Arap devletleri Filistin'i kurtarmak bir yana, Filistin topraklarının bir kısmını daha İsrail'e kaptırmışlardır. Bu nedenle Arap dünyasında var olan Batı karşıtı eğilim artmıştır. Savaş sonunda İsrail; Mısır'dan Gazze ile birlikte Sina Yarımadası'nın tamamını, Suriye'den stratejik önemi büyük olan Golan Tepeleri'ni ve Ürdün'den Batı Şeria'yı almıştır. Bu minvalde Arap dünyası için en yıkıcı olan nokta tarihi ve dini öneme sahip olan Kudüs şehrinin kaybedilmesidir (Mansfield, 2012: 388-391). Söz konusu savaştan sonra Arap devletleri için İsrail'in varlığını yok etmek değil işgal altındaki topraklarını kurtarmaya çalışmak daha muhtemel bir senaryo haline gelmiştir. Bu noktada Arap devletlerinin desteğinin azalması sonucunda Filistinliler kendi mücadelelerini vermek durumunda kalmışlardır. Aynı zamanda Filistin'in kendi ayakları

üyelerin egemenliğine aşırı vurgu yapan politikasını devam ettirmiş ve onların iç işlerine müdahale etmeme ilkesini savunan muhafazakâr bir dayanak noktası olarak hareket etmiştir.

1960'larda Arap Birliği'nin Doğu-Batı Blokları şeklinde ideolojik kamplara bölünmesi ve son olarak 1967'de yaşanan felaketle birlikte Arap milliyetçiliğinin yerini dini referanslara dayanan ideolojiler almıştır. Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkardığı Arap Birliği'nin dönem itibariyle etkisizleşmesiyle, 1969 yılında dini temel doğrultusunda üyelerini belirleyen İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) kurulmuştur. Söz konusu örgüt, Arap Birliği ile Ortadoğu'da rekabete girecek veya onun alternatifi olarak görülecek konumda olmasa bile siyasi konjonktürün ve İslam dünyasının beklentilerinin bir yansıması olarak doğmuştur.

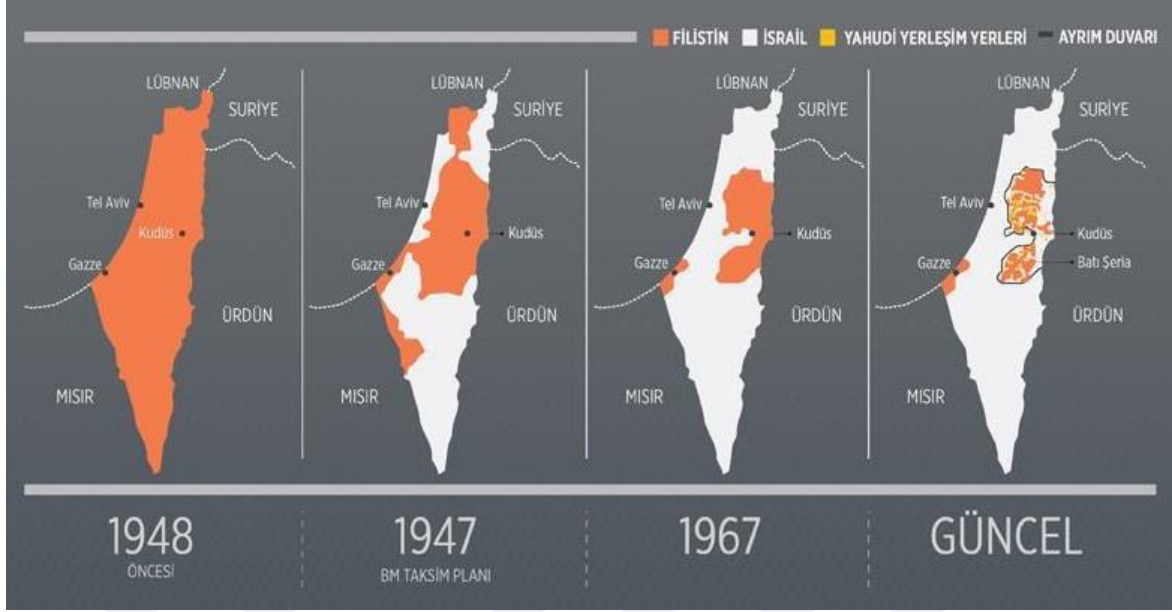
Kudüs'te radikal bir Yahudi'nin Mescid-i Aksa'yı kundaklama girişiminden sonra Müslüman ülkelerin sahip oldukları kutsal eserleri nasıl koruyacağına dair endişeler anılan uluslararası örgütün kurulmasına yol açmıştır. Kuruluşunda kapsamlı bir düşünsel ve örgütsel hazırlık bulunmadığından İKÖ, Ortadoğu refleksi örneği olarak gözükmektedir. Başka bir deyişle tamamiyle anlık olaylara karşı gösterilen bir hareket tarzına dayanan büyük bir projedir. Bu nedenle iddialı bir şekilde kurulan örgüt kendisinden beklenen etkiyi yaratamamıştır. Ayrıca İsrail ile oluşan çatışma ortamının etkisiyle toplumsal birlik ve sınıflararası eşitlik iddialarıyla Suriye ve Irak'ta yönetime gelen milliyetçi Baas hareketi, 1970'li yıllarda dönüşüme uğrayarak daha da otoriterleşmiş ve tam manasıyla tek adam rejimi haline gelmiştir. Arap Birliği'nin temeli olan Arap milliyetçiliğinin yaşadığı bu dönüşüm, birliğin meşruiyetini manipüle etmeye başlamıştır.

6 Ekim 1973 tarihinde Arap devletleri ve İsrail arasında başlayan Dördüncü Arap İsrail Savaşı, Yahudilerin kutsal bir ayı olan Yom Kippur'a denk gelmesi nedeniyle Yom Kippur Savaşı olarak da adlandırılmaktadır. Bu savaşın daha önceki Arap-İsrail savaşlarından iki noktada farklılığı söz konusudur. Başlangıç itibariyle söz konusu savaşı Arap devletlerinin başlatma sebebi İsrail'i haritadan silmek değil, 1967 yılında yaşanan savaşta İsrail'in elde ettiği toprakları geri almak ve bu yolla zarar gören prestijlerini tamir etmek veya mümkünse yükseltebilmektir. Diğer farklılık ise, özellikle Mısır'ın Sina cephesinde gerçekleştirdiği beklenmedik saldırı ile İsrail'e karşı önemli başarılarla ulaşması ve ilk defa İsrail üzerinde büyük boyutta ağır kayıplar verdirmesidir. 1973 savaşı hem İsrail adına daha önceki savaşlar gibi olmamış hem de Batılı devletler için yeni bir soruna yol açmıştır (Armaoğlu, 2010: 857).

1973 yılında gerçekleşen savaş üç önemli gelişme doğurmuştur. Birincisi, savaşın bir sonucu olarak Mısır'ın devlet başkanı Enver Sedat hem kendi ülkesinde hem de tüm Arap dünyasında prestijini artırmıştır. Çünkü Mısır, bu savaş ile tekrar Araplara kendine saygı ve şeref duygusunu tattırmıştır. Diğer yandan İsrail'in yenilmezlik efsanesi de savaşla birlikte sona ermiştir. İkincisi, savaş süreci Arap Birliği üyelerinin dayanışmasına yeni bir biçim kazandırmıştır. Bu dayanışmanın göstergelerine bakacak olursak birçok Arap Birliği üyesinin katkıda bulunduğunu görürüz. Irak cepheye çok büyük miktarda askerî güç göndermiş ve savaşta aktif bir rol oynamıştır. Fas, Cezayir ve Tunus ise küçük askerî birliklerden meydana gelmiş olsa da belli bir seviyede katkıda bulunmuştur. Bunlarla beraber Kuveyt ve Suudi Arabistan savaş giderlerine büyük meblağlar ayırmış, Libya ise maddi destekle birlikte bölgeye uçak temin etmiştir. Ancak en etkili dayanışma örneği petrol üreten Arap Birliği üyelerinin petrolü siyasi bir silah olarak kullanmasında görülmüştür. Suudi Arabistan ve diğer petrol üreten birlik üyeleri, ABD ve İsrail'e yardım eden diğer devletlere petrol sevkiyatını azaltma ve/veya ambargo kararı almışlardır. Irak daha da ileri giderek ülkede faaliyet gösteren tüm ABD ve Hollanda çıkarlarını kamulaştırmaya başlamıştır. Üçüncüsü, savaş Araplar için siyasi bir zafere dönüşmüştür. Çünkü Araplar, İsrail'e karşı ilk kez istedikleri anda bir ateşkes elde etmişlerdir (Mughal, 1975).

Yom Kippur savaşından sonra 28 Ekim 1974 tarihinde Rabat'ta düzenlenen Arap Birliği zirve toplantısında FKÖ uluslararası tanınma çerçevesinde bölge halkının yegane meşru temsilcisi olarak kabul edilmiştir (League of Arab States, 1974). Ayrıca gözlemci statüsüne sahip olan FKÖ lideri Yaser Arafat söz konusu örgüt temsilcisi olarak BM Genel Kurulu'nda toplantılara katılmış ve konuşma yapmıştır. Her ne kadar FKÖ 1988 yılında bağımsız bir Filistin devleti kurulduğunu ilan etse de bu durum sembolik bir adımdan öteye geçememiştir.

Harita 3.2. 1948-2016 Yılları Arası İsrail'in Filistin'i İşgali

Kaynak: <http://aa.com.tr/tr/dunya/kudus-yarim-asirdir-iskal-altinda/834716>

Yukarıda bahsedilen çatışma durumları ve gerçekleşen savaşlar nedeniyle Arap devletleri ve İsrail arasında karşılıklı güven ortamı tesis edilememektedir. Bu şekilde iki taraflı ilişkilerin zayıf bir profil çizmesi Filistin Sorunu'nun çözülememesinin temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda meydana gelen küçük çaplı çatışmalar tırmandırılarak bölgede büyük gerilimlerin oluşmasına neden olunabilmektedir.

1974 yılına değin süren çatışma dönemi boyunca Arap Birliği, İsrail ile yaşadığı sorunlarda çeşitli kararlar almıştır. Kararların büyük bir kısmı İsrail'i kınama üzerinde yoğunlaşmış olsa bile üye devletlerin hem gizli hem de açık şekilde İsrail ile ilişkilerinde tek seslilik oluşturamaması göze çarpan en önemli sorundur. Birlik içerisinde ortak takip edilecek politikalar geliştirilmesinin önünde engel olarak üye devletlerin seküler veya teokratik nosyondan beslenen otoriter/totaliter rejimler altında, hamaset ve taassup nitelikli davranışlar sergilemeleri bulunmaktadır.

1987 yılında başlayan İntifada, İsrail'in işgal altındaki topraklar üzerindeki kontrolünü reddeden ve İsrail işgal güçlerine karşı halk mücadelesini yürüten Filistinlilerin kendiliğinden gelişen bir ayaklanmasıdır. Nitekim Filistinliler çatışmaların başladığı 1948 yılından beri ilk kez Batı'da yüksek bir ahlaki zemine kavuşmuşlardır (Zaidi, 2005). Bunun üzerine 1987 yılında Amman'da düzenlenen Arap Birliği zirve toplantısında Kudüs'ün

kurtarılması başta olmak üzere İsrail'in işgali altında bulunan bütün Arap topraklarının boşaltılması, Filistin halkının vazgeçilmez ulusal haklarının restorasyonu ve Filistin meselesinin tüm yönleriyle çözümü taraflar arasında yapılacak barışın koşulları olarak kabul edilmiştir. Bu koşullara dayalı BM himayesinde Filistin halkının meşru temsilcisi olan FKÖ ve BM Güvenlik Konseyinin daimi üyelerinin de dâhil olduğu ilgili tüm tarafların katılımının Arap-İsrail çatışmasının huzur dolu, adil ve kapsamlı bir çözümü için tek uygun vasıta olarak görüldüğü belirtilmiştir (Ziadé, 1988). Arap Birliği'nin BM Güvenlik Konseyi ile işbirliğine vurgu yaptığı 1987 tarihli Amman zirvesi, FKÖ'nün uluslararası arenada etkinliğinin artmasına ve İsrail'in görüşmelere katılmasına neden olacaktır.

Madrid Konferansı 30 Ekim 1991 tarihinde ABD, SSCB, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün-Filistin heyetlerinin katılımıyla toplanmıştır. Burada ilginç olan ABD Başkanı George Bush ve Dışişleri Bakanı James Baker'ın öncülüğünde İsrail'in ilk kez Arap komşularıyla doğrudan müzakerelerde bir araya gelmesidir (Djerejian, 2006). Konferansta İsrail'le diğer Arap devletleri arasındaki ortak sorunları gidermeye yönelik çok taraflı gerçekleşen görüşmelerin yanında İsrail'in diğer devletlerle ikili görüşmeleri de gerçekleşmiştir. İkili görüşmeler kapsamında; İsrail-Ürdün, İsrail-Filistin, İsrail-Lübnan ve İsrail-Suriye arasında geçmişten beri varolan ana sorunların çözümü ele alınmıştır. İsrail ve Filistin temsilcileri arasında gerçekleşen görüşmelerde temel nokta, işgal altındaki topraklara özerklik verilmesi sorununu çözmek olmuştur. Görüşmelerde İsrail'in tezi işgal altında tuttuğu topraklarda Filistinlilere kısmi bir özerklik verilmesidir. Buna karşın Filistinlilerin bağımsız bir devlet kurmanın altyapısı olarak Doğu Kudüs'ün başkent olduğu geniş bir özerklik talep etmesi nedeniyle görüşmeler sonunda beklenen amaçlara ulaşılamamıştır (Özkoç, 2009). Bununla birlikte FKÖ'nün doğrudan taraf olmadan Ürdün temsilcileri içerisinde yer alması ve BM'nin yokluğu Madrid Konferansı'na gölge düşürmüştür.

İki tarafın Madrid Konferansı'nda bir araya gelmesi ile sorunlar çözülememesine karşın barış sürecinde iyimser bir hava yakalanmıştır. Aynı zamanda var olan iki gelişme sürecin ivme kazanmasını sağlamıştır. Birincisi, İsrail'in Filistinlilerle barış sürecini devam ettirmesi karşılığında ABD yapmakta olduğu ekonomik yardımları artıracakını vadetmektedir. İkincisi, İsrail'de gerçekleşen Haziran 1992 seçimleri sonucunda "barış için toprak" sloganı ile hareket eden İşçi Partisi İzak Rabin iktidara gelmiştir. Böylelikle FKÖ lideri Yaser Arafat ve İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Perez aralarındaki son pürüzleri kaldırmışlardır. 9 Eylül 1993 tarihinde Arafat'ın Perez'e gönderdiği mektupta; FKÖ'nün

İsrail'in barış ve güvenlik içinde var olma hakkını ve BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 384 sayılı kararlarını tanıdığını, sorunların barışçıl yollarla çözülebilmesine inandığını, terörizm ve diğer şiddet eylemlerini kınadığını, FKÖ'ye bağlı grupların şiddete başvurmasını engelleyeceğini belirtmiştir. Simon Perez'in Arafat'a gönderdiği cevapta İsrail'in verilen taahhütler ışığında FKÖ'yü Filistin halkının resmi temsilcisi olarak tanıdığını ifade etmiştir (Erhan, 2001).

Gizli olarak yürütülen Oslo barış görüşmelerinin başarıya ulaşması ve sonrasında karşılıklı mektup gönderimi sonucu 13 Eylül 1993 tarihinde Washington'da İlkeler Bildirgesi imzalanmıştır. İlkeler Bildirgesi'ne göre; FKÖ, İsrail devletini tanımış ve onun var olma hakkını kabul etmiştir. Ayrıca Filistin özerk bölgesi, Mısır ve Ürdün ile sınır komşusu olacak şekilde belirlenmiştir. Batı Şeria'da bulunan Eriha'da Filistinlilere ait özerk bölgenin 91 km²'den önce 155 km²'ye sonra da 207 km²'ye çıkarılması kararı alınmıştır. Diğer yandan kalıcı çözüm olarak adlandırılan Filistin'in özerklik statüsü, 1996 yılında İsrail'in çekilme sürecinin tamamlanmasının ardından görüşülecektir. Son olarak Kudüs sorunu ise daha uzak bir gelecekte ele alınacaktır (Dedeoğlu, 2002: 92-93). Çünkü bu konularda iki tarafın da kısa vadede taviz vermesi beklenmemektedir.

İsrail-Filistin arasındaki ekonomik ilişkilere dair düzenlemeleri esas alan Paris Ekonomik Anlaşması 29 Nisan 1994'te imzalanmıştır. Buna göre İsrail, Filistin ticareti ve ekonomisi üzerinde mutlak hâkim olmasının yollarını açmıştır. Böylece İsrail'in izni olmadan Gazze ve Batı Şeria'dan hiçbir ürün ve işçi dışarı çıkamayacaktır (Israel-PLO Agreements, 1994).

Sonrasında 4 Mayıs 1994'te Kahire'de imzalanan Gazze-Eriha anlaşmasıyla 4 Mayıs 1999'da sona erecek beş yıllık geçiş süreci öngörülmüştür. Anlaşmanın imzalanmasıyla İsrail üç hafta içerisinde Gazze ve Eriha'dan çekilerek, askerî ve sivil denetimini Filistin yönetimine bırakacaktır. Bölgenin güvenliği Filistin polisinin sorumluluğu altına girecektir (Arı, 2007). İsrail, anlaşmanın Filistin yönetiminde bölgesel yargılama yetkisi veren beşinci maddesine dayanarak; dış ilişkiler, iç-dış güvenlik ve yerleşimcilerin kamu düzeni konularında yetki ve sorumluluk sahibi olarak bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını engellemiştir. Yine anlaşmanın aynı maddesine göre Filistin yönetimi, Gazze ve Batı Şeria'yı içeren bölgelerde Yahudi yerleşimciler ve askerî alanlar içerisinde yargılama yetkisine sahip olmaması kendi topraklarında ikili bir hukuk sistemi yaratmıştır (Israel-Palestine Liberation Organization Agreement on the Gaza Strip and the Jericho Area, 1994).

28 Eylül 1995'te Washington'da imzalanan Oslo II Anlaşması ile Gazze-Eriha Anlaşması Batı Şeria için de genişletilmiştir. Anlaşmanın on birinci maddesi Batı Yakası'nı üç sınıf bölgeye ayırmaktadır. Nablus, Jenin, Tulkarim, Kalkilya, Ramallah ve Benthlehem'in içerisinde yer aldığı A sınıfı bölgeler tamamen Filistin yönetiminin kontrolü altında olacaktır. B sınıfı içerisinde yer alan bölgelerde ise sivil yetki Filistin yönetiminde olmakla birlikte güvenlik İsrail'in sorumluluğundadır. C sınıfı içerisinde yer alan bölgeler ise İsrail'in kontrolü altında olmakta, ancak söz konusu bölgeler kademeli olarak Filistin yönetimine devredilecektir (Taşdemir, 2000). Anlaşma ile beraber A bölgesindeki şehirlerin (Nablus, Jenin, Tulkarim, Kalkilya, Ramallah ve Benthlehem) kendi aralarındaki irtibat azalmış ve şehirlerin birbirleriyle ilişkileri kesilmiştir. Çünkü İsrail'in kontrolü altında bulunan C bölgeleri; A ve B bölgelerini tamamen sarmıştır. Böylelikle bu bölgelerde İsrail'in denetimi devam etmiştir. Bu şekilde bölünen bölgeler İsrail'in yolları ve Yahudi yerleşimcileri tarafından kuşatılmıştır.

15 Ekim 1998 tarihinde Benjamin Netanyahu ve Yaser Arafat'ın katıldığı Ortadoğu Zirvesi düzenlenmiştir. 23 Ekim 1998 tarihinde taraflar Wye Nehri Memorandumu'nu imzalamışlardır. Görüşmeler sonucunda İsrail güçleri Batı Şeria'nın C sınıfı (İsrail kontrolünde) bölgelerinde % 13'ünden ve Batı Şeria'nın B sınıfı (İsrail-Filistin ortak kontrolü) bölgelerinden % 14,2'sinden çekilerek bu alanların kontrolünü doğrudan Filistin yönetimine devretmesi öngörülmüştür. Filistin yönetimi terörizme karşı asla tolerans göstermeyecektir. Bu noktada şiddet ve terör eylemlerinin her türlü çeşidini yasaklayacak ve engellemeye dönük gerekli mekanizmaları kuracaktır. Filistin yönetimi tüm terörist hareketleri yasaklayacak ve yasadışı olarak silah bulunduranların ellerindeki silahlar toplanacak, İsrail ve Filistin yönetimleri arasında başlatılacak ekonomik diyalog ile ekonomik ilişkiler geliştirilecektir. Geçiş döneminde Gazze'de uluslararası havaalanının açılmasına dair bir protokol imzalanmıştır (The Wye River Memorandum and Related Documents, 1999).

Şarm el-Şeyh'te 4 Eylül 1999 tarihinde imzalanan memoranduma göre İsrail güçlerinin Batı Şeria'dan çekilmesi ve Filistinli tutukluların serbest bırakılması belli bir takvime bağlanmış olup taraflar arasında 15 Şubat 2000'e kadar nihai barış anlaşmasının imzalanması öngörülmüştür. Ancak Kudüs'ün statüsü, Yahudi yerleşimciler ve Filistinli mülteciler konularında mutabık kalınmadığından nihai barış anlaşması imzalanamamıştır (Carey, 2002: 114).

2000 yılının 11-25 Temmuz tarihleri arasında taraflar ABD Başkanı Clinton'un arabuluculuğuyla Camp David'te bir araya gelmişlerdir. Clinton'un Filistin-İsrail çatışması karşısında izlediği geleneksel Amerikan rolü üç noktada özetlenebilir. Birincisi, ABD yönetimi rolünü mevcut İsrail yönetiminin ihtiyaç, gereksinim ve endişelerine göre oynamıştır. Görüşme öncesi İsrail hükümetinin herhangi bir anlaşmaya varılamaması halinde iktidarı kaybedeceği Filistin heyeti üyeleri tarafından ifade edilmektedir. İkincisi, ABD yönetimi İsrail'in ana taleplerini sorgulamamayı esas almıştır. Üçüncüsü ise ABD yönetimi, Filistin ve İsrail taraflarından eşit derecede esneklik ve taviz beklemiştir. Her İsrail teşebbüsü Filistin tarafının istekleriyle eşleştirilecektir. Ancak bu politika; Filistinli Arapların İsrail saldırganlığının kurbanı olduğunu ve İsrail tarafından boşaltılması teklif edilen Filistin topraklarının işgal altında tutulduğunu göz ardı etmektedir. Zirvede Kudüs'ün statüsü, Yahudi yerleşimciler, Filistinli mülteciler, sınırlar, yargılama yetkilerinin paylaşımı ve Filistin devletinin tüzel kişiliği konuları görüşülmüştür. Görüşmeler sonunda anlaşma sağlanamaması üzerine 25 Temmuz'da Clinton sonucu kamuoyuna açıklamıştır (Hanieh, 2001).

Camp David'te yaşanan başarısızlığın ardından 28 Eylül 2000 tarihinde İsrail muhalefet lideri muhafazakâr görüşlü Ariel Şaron'un 1000'den fazla polis memuru ile beraber Kudüs'te Mescid-i Aksa'yı (Yahudiler için Tapınak Tepesi) ziyaret etmesi birçok Filistinli Arap için müzakere sürecini sona erdirme niyetli provakatif bir hareket olarak algılanmış ve gerilimi iyice artırmıştır. Şaron'un bu davranışında Netanyahu ile giriştiği parti-içi rekabette avantaj elde etme çabası olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan Şaron, bu hareketi ile sağ görüşlü İsrail seçmenleri arasındaki imajını güçlendirebileceğini planlamıştır. Yine de İkinci İntifada'nın temel nedeni daha karmaşıktır ve Oslo yıllarında devam eden İsrail işgali gibi daha derin yapısal faktörlere dayanmaktadır (Pressman, 2003). Bu şartlar altında İkinci İntifada başlamıştır. Öncekinden farklı olarak silahlı eylemlerin yoğunlukta olduğu bir ortam yaratılmıştır. Ezilen ve arazilerinden yoksun bırakılan ya da sosyal ve ekonomik koşulların bozulmasını yaşayan ve her gün İsrail'in askerî işgal politikaları tarafından aşağılanan Filistinliler bu aşamada intikam alabilmek için karşı saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Bununla birlikte Filistinli bazı gruplar, uyguladıkları intihar saldırısı stratejisini İsrail'in askerî üstünlüğüne karşı koymak için "meşru" bir taktik olarak görmüşlerdir (Mohamad, 2007). İsrail güçleri tarafından şiddetin dozunun artırılması, Filistin liderinin karargâhında kuşatma altına alınması, Filistin yönetimi altındaki Batı Şeria ve Gazze'nin yeniden işgal edilmesinden dolayı Arafat'ın ve onun başkanlığını yaptığı siyasi parti olan Fetih'in Filistin

toplumu üzerindeki etkisi kaybolmaya başlamıştır. Fetih'in uğradığı güç kaybı diğer gruplara daha fazla taviz verilmesine neden olmuş ve bu şekilde çok başlı bir yapının temelleri atılmıştır (Erkmen, 2009). 8 Şubat 2005 tarihinde Mısır'ın Şarm el-Şeyh şehrinde İsrail ile Filistin arasında varılan bir barış anlaşmasıyla İkinci İntifada sona ermiştir.

2002 yılının 27-28 Mart tarihleri arasında Beyrut'ta Arap Birliği zirvesi düzenlenmiştir. Zirvede Arap-İsrail çatışmasını çözmek için ilk kez Suudi Arabistan'ın veliaht prensi Abdullah'ın röportajında ortaya konan "Arap Barış Girişimi" planı görüşülmüştür (Podeh, 2014). Zirvede alınan kararlar; İsrail'in 1967 yılından beri işgal altında bulundurduğu Golan Tepeleri ve Lübnan'ın güneyi de dâhil olmak üzere tüm topraklardan çekilmesi ve 4 Haziran 1967 sınırına geri dönmesi, BM Genel Kurulu'nun 194 sayılı kararıyla uyumlu olarak Filistinli mülteci sorununa adil bir çözüm bulunması, 1967'den beri işgal altında olan Batı Şeria-Gazze bölgelerinden oluşan, başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız ve egemen bir Filistin Devleti'nin kurulmasının kabulü, Arap-İsrail çatışmasına son verilmesi ve bir barış anlaşması yapılması, bu kapsamlı barışa ilişkin İsrail'le ilişkilerin normalleşmesidir (League of Arab States: The Beirut Declaration, 2002). En ciddi Beyrut zirvesinin ilk gününün gecesinde İsrail otelinde bayram kutlaması esnasında gerçekleşen bir dizi Filistin eylemi İsrail kamuoyunun Arap Birliği'nde görüşülen barış planına aşırı derecede şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. Bombalamalara tepki olarak İsrail, Haziran 1967'den beri Batı Şeria'daki en geniş askerî operasyonunu başlatmıştır. Bu nedenle tüm niyet ve amaçlara karşın "Arap Barış Girişimi" ölü doğmuş bir plan olarak algılanmıştır (Maddy-Weitzman, 2010).

Tüm gelişen aksiliklere karşın söz konusu Arap Birliği kararı; ABD, Batı Avrupa ve Arap dünyasında olumlu bir izlenim bırakmıştır. Hatta ABD Başkanı George Bush, 2002 yılının Haziran ayında yaptığı konuşmada bir temel oluşturması için bu kararı ABD'nin Ortadoğu barış politikasına dâhil ettiğini açıklamıştır (Kostiner, 2009). Zirveye Mısır devlet başkanı Hüsnü Mübarek ve Ürdün Kralı II. Abdullah'ın dâhil olduğu on Devlet Başkanı katılmamıştır. Filistin Yönetimi Başkanı Yaser Arafat da zirveye katılmadığından uydu ile bağlantı kurmayı planlamıştır. Ancak Arafat'ın uydu aracılığıyla bağlantı kurması belirsiz nedenlerden dolayı Lübnan Devlet Başkanı Emile Lahoud tarafından engellenmiştir. Bunun üzerine Filistin heyeti zirveyi protesto edip ayrılmış, ancak Perşembe günü tekrar görüşmelere katılmak üzere dönerek sorunu dondurma yoluna gitmiştir (Slackman, 2002).

İsrail-Filistin yönetimlerinde -her ne kadar 2005 yılında İsrail Batı Şeria'dan çekilmiş olsa da- Kudüs'ün statüsü, Yahudi yerleşimciler ve Filistinli mülteciler sorunlarının çözümü bir türlü sağlanamamaktadır. Öncelikle bölgede gündelik hayatın tesis edilebilmesi, can ve mal güvenliklerinin sağlanabilmesi gerekmektedir. Bu nedenle izole edilmiş Gazze ve Batı Şeria'nın birbirlerine entegre edilebilmesine ve bu yolla ekonomik hayatın canlandırılmasına ihtiyaç vardır. Sonrasında kalıcı ve adil bir barışı tesis edebilmenin yolu, Arap Birliği'nin proaktif bir tutum sergileyerek BM kanalıyla İsrail'i 1967 öncesi sınırlara çekmesi ve bunun için İsrail'in işgal ettiği toprakları boşaltıp bunların gerçek sahipleri olan Filistinli Araplara devretmesi gerekmektedir.

3.1.2. Petrol Krizi

Temelleri 19. yüzyıla dayanan büyük devletlerin petrol şirketleri; sömürge ve manda yönetimleri ile kontrol altında tuttıkları Ortadoğu devletlerinde geniş ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Aynı zamanda petrol arzını da bölüşen bu şirketler üretimden pazarlamaya kadar sektör üzerinde kapsamlı bir hâkimiyete sahiptirler. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası kontrol altında tutulan petrol üreten devletlerin bağımsızlıklarını elde etmeleri sonucunda pastanın paylaşımında değişiklikler olması kaçınılmaz olmuştur.

Bağımsızlıklarını yeni kazanan petrol üreten devletlerin öncelikli hedefleri bürokratik denetimlerini ülkenin tamamına nüfuz ettirebilmek ve söz konusu denetimlerini sürdürebilmek adına topluma kamusal menfaat sağlamaktır. Bu nedenle kapsamlı bir kalkınma hamlesine girişilmiş ve kaynak sağlayabilmek için geçmişte yalnızca üretim miktarı üzerinden pay alınırken artık büyük petrol şirketlerinin satışlarından elde ettikleri gelirler üzerinden de vergi almaya başlamışlardır. Başka bir deyişle, üretim miktarından pay almanın yanında daha aktif bir role girilerek üretilen petrolün satış fiyatından da hak iddia edilmeye başlanmıştır. 1960'lı yıllara girildiğinde üç etken dolayısıyla petrol fiyatları düşüş eğilimine girmiştir. Öncelikle büyük petrol şirketleri yeni pazarlar bulabilme adına düşük fiyat politikası uygulamaya başlamışlardır. İkincisi, SSCB siyasi ve ekonomik nüfuz elde edebilme amacıyla ucuz petrol satmaya ve takas anlaşmaları imzalamaya başlamıştır. Üçüncüsü, ABD 1959 yılında zorunlu petrol kotaları koyarak kendi pazarını denetleme yoluna girişmiştir (Sander, 2015: 485-487). Bunun üzerine petrol fiyatlarının düşüşünü durdurabilmek ve üretici devletlerin çıkarlarını koruyabilmek amacıyla Venezuela'nın önerisi ile 10 Eylül 1960 tarihinde Bağdat'ta toplanılmıştır. Bağdat'taki kongreye Venezuela,

İran, Kuveyt (1961’de Arap Birliği üyesi olacak) ve Arap Birliği’nden Irak ile Suudi Arabistan katılmıştır. 14 Eylül 1960 tarihli Kongre sonunda, Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC) kurulmuştur. Aynı zamanda teknik konular üzerinde de işbirliği yapan OPEC üyeleri 1970’li yıllara kadar kuruluş amaçları arasında yer alan petrol fiyatlarını artırabilmeyi başaramamıştır. Söz konusu örgüte bu fırsatı 1973 Arap-İsrail Savaşı verecektir.

1973 yılının Ekim ayında Mısır ve Suriye’nin birlikte İsrail’e saldırmasıyla bölge tekrar çatışmalara sahne olmaya başlamıştır. Önceki savaşların aksine hem Ramazan ayı hem de Yom Kippur’un ilk günü olması sebebiyle İsrail için beklenmedik bir durum ortaya çıkmıştır. Başlangıçta büyük kayıplar vererek gerileyen İsrail, zamanla her iki Arap devletine karşı da kısmen üstünlüğü ele geçirmiştir. Ancak İsrail söz konusu savaşta beklediği sonucu alamamıştır. Bunun nedenlerine gelecek olursak, öncelikle SSCB; Mısır’ı ve Suriye’yi desteklemektedir. Ayrıca ABD de desteklediği İsrail’in daha fazla ilerlemesine razı değildir. Diğer yandan, 17 Ekim’de Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü’nün (OPEC) Arap üye devletleri, Suriye ve Mısır’a destek sağlamak amacıyla, İsrail’in işgal edilmiş Arap topraklarından çekilmesine kadar petrol üretimini % 5 kısıacaklarını ilan etmiş bulunmaktadır. Mevcut durumdan iki gün sonra ise Suudi Arabistan, ABD’ye petrol sevkiyatını tamamen durdurmuştur (Cleveland, 2015: 417-419). Bu nedenle dünya piyasalarında petrol fiyatları hızla artmış ve ithal petrole olan bağımlılığından dolayı ABD, Arap-İsrail çatışmasını barışçıl yollarla çözüme çabalarını yoğunlaştırmıştır. Nitekim 25 Ekim 1973 tarihinde BM Güvenlik Konseyi’nin ateşkes çağrısını yineleyen 340 sayılı kararı devreye girdiğinde çatışmalar resmen sona ermiştir. Silahlar sustuğunda İsrail birlikleri Şam’a 40, Kahire’ye ise 100 kilometre uzaklıktadır. 1948 ve 1967’dekilerle kıyaslandığında 1973 yılında yaşanan savaşta Araplar belki İsrail’i yenememişler, fakat ilk defa geçici de olsa İsrail’i geriletebilmişlerdir. Ayrıca Mısır ve Suriye devletlerinin az miktarda toprak kazanımları da olmuştur. Liderler ise savaşı başlatmadaki derin amaçlarına ulaşmış, rejimlerini pekiştirmiş ve meşruiyet zeminlerini sağlamlaştırmışlardır. Savaş sonunda Mısır, Suriye ve İsrail kendi kamuoylarına zafer ilanları yapsa da savaşın asıl kazananları OPEC ve özellikle bu örgütün Arap üyeleri olmuştur (Güven, 2013). Krizde OPEC üyelerinin kolektif bir duruş sergilemeleri sonucunda gelirleri 23 milyar dolardan 92 milyar dolara, kârları ise 6 milyar dolardan 62 milyar dolara kadar yükselmiştir (Sobhan, 1984). Böylelikle OPEC, örgütün en temel amacı olan petrol fiyatlarının arzulanır seviyede (piyasanın kaldırabileceği en yüksek seviyede) tutulmasını sağlamış bulunmaktadır.

1973 yılının ortalarında başlayan ve Arap-İsrail Savaşı ile sıkılaştıran piyasada petrol fiyatları dört kat artmış bulunmaktadır. OPEC'in piyasa şartlarının altındaki resmi fiyatları ve çok küçük bir paya sahip olan rekabetçi piyasa (% 10'un altında) bu mevcut durumu pekiştirmiştir. Önlenemez biçimde artan yıllık piyasa talebini durdurabilmek için büyük oranda fiyat artışı gerekli olmuştur (Gately, 1984).

Artık petrol ve aynı zamanda enerji eskiden olduğu gibi ucuz bir üretim girdisi değildir. Bu durum, petrol üretmeyen Az Gelişmiş Ülkeler (AGÜ) üzerinde ise sarsıcı bir etki yaratmıştır. Petrol ithal eden bu ülkeler ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında büyük oranda enerji ihtiyaçları olduğundan ve dönemsel şartlarda petrol fiyatlarının görece daha ucuz olmasından ötürü yanlış enerji politikaları takip etmişlerdir. Söz konusu politikalar ile petrol üretmeyen AGÜ petrole bağımlı bir hale gelmiştir. Özellikle 1973 Arap-İsrail Savaşı ile artan petrol fiyatları bu ülkeleri ekonomik kalkınmalarını durdurmak veya en azından yavaşlatmak durumunda bırakmıştır. Aynı zamanda sanayileşemeyen AGÜ ithal ettikleri işlenmiş mallara yüksek fiyat ödediklerinden dolayı Batılı devletlere göre petrol fiyatı artışlarından daha fazla zarar görmüşlerdir. Çünkü bu ülkelerin cari açıkları bir önceki yıla nazaran 1974'te dört kat artmış ve sonuçta 24 milyar dolara çıkmıştır. Bir daha asla 20 milyar doların altına göremeyen AGÜ'nün cari açıkları 1981 yılında 97 milyar dolara ulaşmıştır. Bu miktarların üçte ikisi OPEC üyeleri ile yapılan ticaret sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, 1973 yılı sonrası petrol üretmeyen AGÜ'nün dış ödemeler dengesindeki açıklarının büyük bir kısmı petrol ihraç eden ülkelerle yaptıkları dış ticaretten kaynaklanmaktadır. OPEC üyeleri petrol üretmeyen AGÜ'nün yaşadığı ekonomik sıkıntıları gidermek amacıyla 1974-1977 yılları arasında bu ülkelerin cari açıklarının % 28'ni finanse etmek suretiyle yardım yapmaya başlamışlardır. Buna rağmen yapılan yardımın çoğunlukla (% 70'ini) altı devlet (Mısır, Suriye, Pakistan, Ürdün, Hindistan ve Kuzey Yemen) üzerine yoğunlaşması petrol üretmeyen AGÜ'nün beklentilerini boşa çıkarmıştır (Hallwood & Sinclair, 1982).

OPEC'in küresel petrol üretiminin ve tedarikinin üçte ikisini kontrol etmesi, söz konusu örgütü 1970'li yılların belki de en önemli aktörü haline getirmiştir (Jabber, 1978). Bu noktada, Arap Birliği üyesi devletlerin OPEC'in ham petrol üretiminin % 60'nı karşılamalarından kaynaklı pivotal (öncü) rolü bulunmaktadır. Özellikle 1973 yılında gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı'nda Arap petrolünün "siyasal bir silah" olarak kullanılması, Ortadoğu'da Arap Birliği'ne üye devletlerin jeo-stratejik önemini artırmış ve onların kendi bölgesinde rol alabilen aktörler haline gelebilmelerine olanak sağlamıştır. En önemlisi ise

Arap Birliği, ilerleyen dönemde karşılaşılacak yüksek politika meselelerinin dikkate alınan bir unsuru olabilme şansını elde etmiştir. Bu durumun meydana gelmesinde kşresel ölçekte söz sahibi olan devletlerin bir beka sorunu olarak gördükleri milli güvenliklerini sağlamaları amacıyla hayati bir ihtiyaç olan doğal kaynaklara -özellikle petrol- olan bağımlılığı olarak ifade edilebilir. Çünkü askerî gücün ekonomik güce dayanması doğal kaynakları vazgeçilmez bir unsur haline getirmektedir.

Çizelge 3.1. 1976 yılında OPEC Ham Petrol Üretim Miktarı

	Günlük Milyon Varil	%
Arap devletleri	18,41	60,1
İran	5,94	19,4
Ortadoğu dışındaki Üyeler	6,27	20,5
Toplam	30,62	100

Kaynak: (Jabber, 1978: 378)

3.1.3. Mısır'ın Arap Birliği Üyeliği'nin Askıya Alınması

Filistin Meselesinin ortaya çıkışından itibaren geçen sürede ilk defa Arap Birliği üyesi bir devlet ile İsrail arasında 26 Mart 1979 tarihinde ABD'nin arabuluculuğuunda bir barış anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmanın maddeleri özetlenecek olursa; öncelikle Mısır ve İsrail arasındaki savaş hali sona ermiştir. İkincisi, Filistin ile Mısır arasında sınır hattı çizilmiştir. Üçüncü olarak taraflar; birbirlerinin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı gösterecek ve birbirlerinin barış içinde ve güvenli/li/tanınmış sınırlar içerisinde yaşama haklarını kabul edeceklerdir. Dördüncüsü, İsrail barış karşılığı 1967 yılında işgal ettiği Sina Yarımadasından tümüyle çekilmeyi kabul etmektedir (Aşamalı başlayan süreç 25 Nisan 1982 tarihinde tamamlanmıştır.). Beşincisi, 1888 İstanbul Anlaşması kapsamında tüm uluslara açılan Süveyş Körfezi ve Kanalı esas alınarak İsrail gemilerine geçiş hakkı tanınmıştır. Böylelikle İsrail, Tiran Boğazı'ndan ve Akabe Körfezi'nden serbestçe geçebilme hakkı elde etmiştir. Son olarak, söz konusu anlaşma

tarafların diğ er yükümlülükleri ile çatış ırsa Barış Anlaşması üstün olacaktır (The Camp David Agreements for Middle East Peace, 1979).

Bernard Lewis'e göre Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın İsrail ile barış sürecini başlatmasının arkasında bölgede artan Sovyet varlığının Arap egemenliği için İsrail'den daha büyük bir tehdit olarak algılanmış olması yatmaktadır (Lewis, 2009). Ancak Mısır'ın Sovyet tehdit algısı diğ er Arap Birliği üyeleri için aynı şekilde kabul görmemiştir. Mısır ve İsrail arasında imzalanan Camp David anlaşması Arap Birliği tarafından reddedilmiştir. Birliğin aldığı bu kararın arka planına ve doğ urduğı sonuçlara bakmak gerekmektedir. 18 Eylül 1978 tarihinde Mısır ve İsrail arasında varılan mutabakattan iki gün sonra New York'ta düzenlenen Büyük Amerikan Yahudi Örgütleri Başkanları Konferansı'nda İsrail Başbakanı Menahem Begin İsrail'in kontrol altında tuttuğı Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde öngörülen Camp David çerçevesinde beş yıllık dönemin de ötesinde kalacağını kesin bir şekilde belirtmiştir. Söz konusu konuşmadan bir ay sonra Kudüs'te konuşan Begin, İsrail'in Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimlerin genişletilmesine devam edeceğini ilan etmiştir. Bu oldubittiye karşı ABD Başkanı Carter'ın gösterdiği tepki ve Mısır'ın planlanan anlaşmadan çekileceğini ifade etmesi üzerine İsrail geri adım atmıştır. Bu tür teşebbüslerin varlığı, Arap Birliği üyelerinin Mısır'ın Camp David sürecine katılımı konusundaki muhalefetini artırmıştır (Green, 1984).

Henüz Camp David'de görüşmeler devam ederken Arap devletleri arasında artan muhalefetin sonucunda Kasım 1978'de düzenlenen Bağdat Zirvesi'nde Arap Birliği, süreç sonlandırılmadığı takdirde Mısır'a siyasi ve ekonomik yaptırımlar getirilmesi konusunda mutabakat sağlamıştır. Ancak Mısır ve İsrail arasında 26 Mart 1979 tarihinde imzalanan nihai anlaşmanın ardından Arap Birliği, Bağdat Zirvesi'ni ikinci kez düzenlemiştir. Burada Mısır'a karşı geniş çaplı ekonomik ve diplomatik yaptırım kararları yayınlamıştır. Arap Birliği tarafından alınan kararlar ile Mısır'ın üyeliği askıya alınmış, finansal ve teknik destek durdurulmuş, ekonomik yardımlar yasaklanmış, söz konusu devlete petrol ambargosu konulmuş ve İsrail ile işbirliği yapan kuruluşlarla ticari ilişkiler sonlandırılmıştır (Lavy, 1984). Alınan ekonomik kararlardan en kritik olanı ise Mısır'ın Basra Körfezi'ndeki Arap devletlerinden her yıl almakta olduğu bir milyar doların üzerindeki ekonomik yardımın sona ermesidir (Green, 1984). Bunlara ek olarak zirvede Mısır'ın Arap Birliği üyeliğinin askıya alınması kararıyla beraber birlik merkezinin Kahire'den Tunus'a taşınmasına da onay verilmiştir (Akhtar, 1979).

Sonuç olarak Arap Birliği'nin karar alma mekanizmalarının öncü bir üyesi olan Mısır, 1979'da Camp David barış anlaşması çerçevesinde İsrail'in varlığını tanımış, birliğin savunma-işbirliği stratejilerini ve önceden aldığı ortak kararların aksine hareket etmiştir. Söz konusu anlaşma ile İsrail açısından en güçlü Arap askerî gücü bertaraf edilmiş bulunmaktadır. Çünkü Mısır'ın birlik içerisindeki üyeliği askıya alınmış ve birliğin merkezi Kahire'den Tunus'a taşınmıştır. Ayrıca Umman ve Sudan dışındaki tüm Arap devletleri de Mısır ile diplomatik ilişkilerini kesmişlerdir. Diğer yandan Arap Birliği üyeleri maddi yardımlarını ve petrol sübvansiyonlarını kaldırarak Mısır'ı ekonomik açıdan ABD'nin yardımına muhtaç hale düşürmüşlerdir (Eilts, 1988). Mısır'da ekonomik şartların ağırlaşması üzerine halk nezdinde Enver Sedat'a karşı duyulan rahatsızlık yükselmiştir. Bunun sonucunda 6 Ekim 1981 tarihinde İsrail ile yapılan 1973 savaşını anma töreninde Enver Sedat kendi ordusundaki radikal İslamcılar tarafından öldürülmüştür (Quandt, 1986). Mısır'ın 1989 yılında Arap Birliği'ne döndüğü zamana kadarki süreçte birliğin etkinliği ve gücü olumsuz etkilenmiştir.

3.1.4. Lübnan İç Savaşı

Lübnan tarihine bakıldığında baskın bir şekilde iç karışıklığın ve iç savaşların yaşandığı görülmektedir. Bu durumun arka planında, Lübnan toplumunun farklı dinlere ve bu dinler içerisinde farklı mezheplere ayrılmış olması, bununla birlikte bu din ve mezhep ayrılıklarının siyasi boyutta hiziplere dönüşerek ortaya çıkmış olmaları yatmaktadır. Çünkü Sünni, Şii ve Marunî ya da diğer Hristiyan cemaatlerden oluşan hiziplerin tamamı ülkede barış istemekle birlikte liderlik mücadelesi içerisinde yer almaktadırlar (Sharma, 1989).

13 Nisan 1975 tarihinde FKÖ denetimi dışındaki Filistinliler, Falañjist Partisi (Kataeb) üzerinde küçük ancak özellikle hakaret edici bir karaktere sahip olan bir saldırı düzenlemişlerdir. Buna karşılık Falañjistler ise Filistinlilerle dolu bir otobüsteki herkesi öldürerek gerginliği tırmandırmış ve süreci iç savaşa dönüştüren adımı atmışlardır. Her iki taraf da yaşanan bu olayları düşmanlık hissiyatları başlatma sinyali olarak algılamıştır. İlerleyen süreçte 13-21 Nisan, 19 Mayıs'tan 10 Haziran'a, 23 Haziran'dan 3 Temmuz'a kadar dört aşamada yaşanan çatışmaların merkezi Beyrut olmuştur. İlk aşamada Falañjistler ve İstifa Cephesi'den Filistinliler arasında bir çatışma olarak yaşanmıştır. Filistinlilere silahlı solcular, başta Komünistler ve Baas Partisi (Araplar, Sosyalistler ve Ulus-üstü yapılar, bölünmüş Suriye ve Irak hizipleri) dâhil olmuştur. Falañjistlere ise eski Ulusal Liberal Parti

ve diğ er milliyetç iler in milisleri katılmış tır. İkinci aş amaya geç ildiğ inde ise Falanjistler ile FKÖ dış ındaki sol görüş lü Müslüman gruplar çatış mış lardır. Taraflar arasında keskin niş ancılar, hafif ve ağır silahlar, mobil bomba, kundakç ılık, kaçırma ve cinayet iç eren çatış ma eylemleri meydana gelmiş tir. Üçüncü aş amada ise paralı askerlerden, suçlulardan ve provakatör ajanlardan oluş an gruplar ortaya çı kmış tır. Eylül ayı itib ariyle çatış malar Müslüman Tripoli ile Hristiyan Zagarta arasında yayılmaya başlamış tır. Bu şekilde gerçekleş en çatış maların ilk yılında Lübnan halkı ağır can kaybı ve ekonomik ç öküntü ile karşı karşı ya kalmış tır (Stoakes, 1976).

1976 yılının Haziran ayına gelindiğ inde Suriye, Lübnan'a askerî güç lerini göndermiş tir. Bunun üzerine FKÖ ve Mısır'ın isteğ i ile 8 Haziran 1976'da Kahire'de Arap Birliğ i zirvesi düzenlenmiş tir. Zirvede, Lübnan'da birlik ve ulusal uzlaş ma çağ rısında bulunulmuş, güvenlik ve istikrarı sağlamak için Suriye güç leri yerine "sembolik bir Arap Güvenlik Gücü" gönderilmesi görüş ülmüş tür. Suriye söz konusu zirve sonuç bildirgesini desteklemesine karşı n Lübnan'da bulunan askerî güç lerinin konumunu ve bağı msızlığ ını korumaya çalış mış tır (Thompson, 2002).

Bölgede Suriye'nin ısrarla varlığ ını sürdürme ç abası Arap Birliğ i iç erisinde önemli bir sorun meydana getirmiş tir. Ancak bu sorun, birliğ in 17-18 Ekim 1976 tarihlerinde Riyad'da yaptıkları toplantı sonunda düzenlenen anlaş mayla geç ici olarak sona ermiş tir. Arap Birliğ i, Lübnan'a kendi üyelerinden oluş an 30.000 kiş ilik bir Arap Caydırma Gücü (Arap Deterrent Force) göndererek geliş mekte olan krizi aş mayı denemiş tir. Söz konusu barış kuvvetinin çoğ unu Suriye ordusu oluşturmaktadır. Ancak ilerleyen dönemde tüm birlikler çekilirken Suriye ordusunun İsrail saldırılarını bahane ederek Lübnan'da varlığ ını sürdürmeye devam etmesi bölgedeki tansiyonu artırmış tır (Armaoğ lu, 2010: 876). Suriye açısından bakıldığında iç savaş ın baş langıc ından bu yana resmi düşünceye hâkim olan strateji; "savaş ı durdurmak" ve "bölünmeyi engellemek" üzerine kurulmuş tur. Burada 1 Haziran 1976 tarihinde Lübnan'a askerî müdahalede bulunan Suriye'nin endiş e ettiğ i üç durum bulunmaktadır. Birincisi, Filistin davasının baş lıca Arap savunucuları olarak iç savaş sürecinde FKÖ'nün zayıflamasıdır. İkincisi, iç savaş sonucunda bölünme yaşanması halinde Güney Lübnan'ın İsrail'in iş galine açık olması ve bu bölgeden Suriye'ye ikinci bir cephe aç ılması ihtimal dâhilindedir. Üçüncüsü, bölünme imkânının Arap milliyetç iline duyulan itib ari sarsacağ ını ve Filistin'de laik-demokratik bir devlet talebinin inandırıcılığ ını zayıflatacağ ını düşünmektedir (Younger, 1976).

Dönemin Suriye lideri Hafız Esad, Lübnan'a müdahale ile Arap Birliği'nin hoşnutsuzluğunu üstüne çekme riskini göze almıştır. Bu noktada 8 Eylül 1982 tarihinde Fas'ın Fez kentinde toplanan Arap Birliği üyeleri, Lübnan hükümetinin 1976 yılından beri ülkede bulunan Arap Caydırma Gücü'nün görev süresini yenilememe talebi ile karşılaşmıştır. Fakat Suriye, İsrail'in bölgede kapsamlı bir çekilme gerçekleştirmesine rağmen 1982 ve 1984 yıllarında güçlerini çekmeyi reddetmiştir. Bu durumun aksine Suriye, Lübnan'ın çoğunun kontrolü altında olmasında ısrar etmiştir (Sakr, 2005). Suriye'nin Lübnan'daki varlığı BM Güvenlik Konseyi'nin 2004 yılında aldığı 1559 sayılı kararı ile hedef haline gelmiştir. Karara göre Lübnan'da adil ve serbest bir şekilde yapılacak başkanlık seçimi desteklenmekte ve (Suriye'nin ismi verilmeden) dış güçler en kısa sürede bölgeden çekilmeye çağrılmaktadır (UNSC Resolution S/1559, 2004). 1559 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına örtülü Arap Birliği desteği ile ABD ve Fransa'nın baskıları sonucunda Suriye, Lübnan'dan çekilmeye zorlanmıştır. 14 Şubat 2005'te Lübnan'ın eski başbakanlarından Refik Hariri'nin suikasta uğraması üzerine uluslararası baskı daha da artmıştır. Bu noktada Suudi Arabistan veliaht prensi Abdullah 3 Mart 2005 tarihinde Riyad'ta Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ile görüşmesinde güçlerini ve istihbarat varlığını Lübnan'dan çekmesi için ultimatoma vermiştir. Bunun üzerine Esad, güçlerini bölgeden çekmeyi kabul etmekle birlikte Lübnan'da rol almaya devam edeceğini açıklamıştır (Salloukh, 2005). 26 Nisan 2006 tarihi itibarıyla Suriye Lübnan'dan tüm güçlerini çekmiştir.

Ulusal Mutabakat Belgesi olarak bilinen Taif Uzlaşısı, Suudi Arabistan'da 22 Ekim 1989 tarihinde imzalanmış ve 5 Kasım'da Lübnan Parlamentosu tarafından onaylanmıştır. Anlaşma ile meclisin genişlemesi, sandalyelerin eşit olarak Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında bölünmesi ve iki ana din arasında her mezhebin sabit yüzdelerle sahip olması sağlanmıştır. Diğer yandan hükümet içindeki mezhepsel bölünmeyi Müslümanlara yönelik yeni bir güç paylaşımı yoluyla var olan siyasi sisteme bazı reformlar getirerek daha da kurumsallaştırmıştır. İktidar, Hristiyan ve Müslüman topluluklar arasında eşit olarak bölünmüştür (Ghosn & Khoury, 2011). Bunu sağlama adına Marunî devlet başkanının yetkileri azaltılmış, Sünni başbakanın yetkileri ise artırılmıştır. Meclis başkanının ise Şii kimliği belirtilmiştir. Bu reformlar sonucunda Lübnan'ın siyasi süreçlerinde Müslüman nüfusa geçmişe nazaran daha büyük bir rol verilmiştir (Nisan, 2000).

Lübnan halkı, 1975-1990 yılları arasında süren işgal ve iç savaşta yaklaşık 150.000 ölü ve on binlerce yaralı ile büyük bir bedel ödemiştir. Ülkede yüksek doğum oranları bulunmasına

karşın savaş boyunca yaşanan hayat kayıpları ve göç nedeniyle nüfus, 1976'da 2,59 milyon iken 90.000'lik bir azalma ile 1987'de 2,50 milyona düşmüştür. Söz konusu verilere göre Lübnan, bu dönemde nüfus artışının gelişmekte olan ülkeler arasında düştüğü tek örnek olmuştur (Wenger & Denney, 1990). Bu durum iç savaşın nüfus üzerindeki yıkıcı etkisini göstermektedir. Ayrıca uzun vadede elde edilen Lübnan'a ait yabancı yatırımcı güveni de kaybedilmiştir. Bu nedenle Orta Doğu'da önemli bir finansal ve örgütsel merkezi rolü olan Beyrut'un bu özelliği büyük oranda zarar görmüştür.

3.1.5. İran-İrak Savaşı

İran ve Irak arasında 1970'li yılların başlarında çıkan anlaşmazlığın ana sebebi, iki ülke arasında önceden beri var olan sınır uyuşmazlığı diğer bir deyişle Şatt-ül Arap su-yolu meselesidir. İran, 1971 yılında Birleşik Arap Emirliklerine ait Hürmüz Boğazındaki Ebu Musa, Küçük Tunb ve Büyük Tunb adalarını işgal ederek Irak'a karşı kıta sahanlığını genişletmeyi ve yeni petrol kaynakları elde etmeyi amaçlamıştır. İran'ın söz konusu hamlesi Irak devleti tarafından ulusal çıkarlarına tehdit olarak algılanmıştır. Bunun üzerine Irak, İran ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve nüfusunun çoğunluğunu Arapların oluşturduğu İran'ın Huzistan bölgesinde yaşayan Arapları İran'a karşı tahrik etmeye başlamıştır. İran ise Irak'ın bu hamlesine karşı Irak'ın kuzeyinde bulunan Kürtlere büyük miktarda silah ve mühimmat temin ederek Mustafa Barzani'nin ayaklanmasını desteklemeye çalışmıştır (Yılmaz T. , 2011: 257-258).

İran ve Irak arasında karşılıklı devam eden faaliyetler 1975 yılında imzalanan Cezayir Anlaşması ile sona ermiştir. Bu anlaşmaya göre Şatt-ül Arap'taki sınır, su-yolunun tam ortasından geçecektir. Böylelikle Irak Şatt-ül Arap üzerindeki iddialarından vazgeçerek nehrin kontrolünü kaybetmektedir. İran ise Irak'ın kuzeyindeki Kürtlere verdiği desteği geri çekmiştir (Erkmen, 2008).

1979 yılının Şubat ayında İran'da Şah rejimi devrilerek yerine İslam Cumhuriyeti kurulmuş ve Ayetullah Humeyni'nin iktidarı başlamıştır. Aynı zamanda Mısır, İsrail'i 26 Mart 1979 tarihinde imzalanan anlaşma ile tanımıştır. Arap Birliği Mısır'ın bu tavrına üyeliğini askıya alarak karşılık vermiştir. Bu şartlar altında Irak devleti, Arap dünyasında liderliği kazanabileceği fırsatları düşünmektedir.

İran Devrimi'nin başarısı ve açıkça dile getirilen kendi rejimini ihraç etme arzusu Arap devletleri arasında ciddi bir endişeye sebep olmuştur. En büyük endişeyi ise bölgede iddialı bir aktör olan Irak devleti yaşamaktadır. Bu nedenle 17 Eylül 1980 tarihinde Irak, çeşitli küçük saldırı eylemlerini bahane ederek İran ile 1975 tarihinde yapılan anlaşmanın yürürlükten kaldırıldığını ilan etmiş ve saldırıya geçmiştir. Arap Birliği üyesi Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman; savaş sürerken Irak' a para ve levazım desteğinde bulunmuşlardır. Diğer üyelere Ürdün Akabe limanını Irak'ın savaş malzemesi ithalatları için temel rota haline getirmiş, Mısır ise silah ve cephane sağlamıştır. Ancak Suriye devleti ise 1980-1988 İran-Irak Savaşında cürekâr bir adım atmıştır. Uzun savaşta belirtildiği gibi Arap devletlerinin çoğu Irak'ı desteklerken Suriye, Arap Birliği üyesi Irak'ı değil Arap olmayan Şii çoğunluğa sahip İran'ı desteklemiş ve Irak'ın Suriye topraklarından geçen petrol boru hattını kapatmıştır. Yine de Arap milliyetçisi söylemleri olan Suriye ile İranlı bir köktenci Şii arasındaki ittifak, Esad'ın Şii Alevi azınlıktan geldiği gerçeğiyle ilişkili olabilirse de Suriye Devlet Başkanı Esad'ın görüşüne göre bu ilişki Irak'taki nefret edilen rakip Baasçı rejime karşı stratejik bir karardır. Sonuçta Esad, Arap Birliği üyelerinin onu taraf değiştirmeye yönelik girişimlerini reddetmiştir (Mansfield, 2012: 461-463). Suriye'nin bu politikası birlik içerisindeki görüş ayrılıklarını artırmıştır.

Arap-İsrail çatışması tehdidine eklenen İran-Irak savaşı, Arap devletleri arasında rejimlerinin güvensizliğine ilişkin daha büyük bir önlem alma zorunluluğu doğurmuştur. Bu durumda bölgesel boyutta toplumsal barışı sağlamak için bir süper güce dayanma ihtiyacı ortaya çıktığından güvenlik sağlama arayışlarına girişilmiştir. Bu nedenle Arap Birliği üyesi Suriye ve Libya hariç çoğu Arap devleti, Arap zirvesi anlaşmaları vasıtasıyla dış politikalarını bireysel ve toplu olarak bölgedeki ABD egemenliğine uyarlamışlardır (Farsoun, 1988). Söz konusu uyarılma ile Arap Birliği'nin siyasi ve ekonomik boyuttaki bağımsız karar alabilme kabiliyeti büyük oranda azalmıştır.

4. BÖLÜM

YAKIN DÖNEM ARAP BİRLİĞİ POLİTİKALARI VE ETKİNLİĞİNİ ARTIRMA ÇABALARI

4.1. Soğuk Savaşın Sonu ve Uluslararası Sistemde Değişim

1946 yılında Batı ve Doğu Bloku devletleri arasında başlayan Soğuk Savaş 1991 yılına gelindiğinde Varşova Paktı'nın çökmesi üzerine sona ermiştir. Böylelikle liberal-demokratik yapıya ve serbest piyasa ekonomisine entegre olma süreci küresel boyutta büyük bir ivme kazanmıştır. Bu durum iki süper güçten biri olan ABD'nin diğer bir süper güç SSCB karşısındaki zaferini simgelemiştir. Francis Fukuyama tarafından söz konusu yeni dönem; yönetim biçimi olarak liberal demokrasinin meşruluğu üzerine küresel çapta dikkate değer bir mutabakatın oluşmuş olduğunu, ayrıca monarşi, faşizm ve Soğuk Savaş'ın bitmesi ile komünizm gibi rakip ideolojilerin liberal demokrasiye yenik düştüğü iddiasıyla “tarihin sonu” olarak değerlendirilmiştir. Başka bir deyişle liberal demokrasi insanlığın ideolojik evriminin son noktası ve nihai insani yönetim biçimidir (Fukuyama, 1989).

Fukuyama'nın açıklaması Soğuk Savaş'ın doğurduğu sorunların bir kısmının bitmesi noktasında kabul edilebilir gözükmektedir. Ancak onun da belirttiği gibi işsizlik, çevre kirliliği, uyuşturucu bağımlılığı, suç işlenmesi gibi birçok problem liberal demokrasilerde çözülememiş ve halen mevcut da bulunmaktadır (Fukuyama, 2012: 364). Bununla birlikte tek kutuplu uluslararası sistem geçmiştekilere nazaran bu kez yeni sorunları da beraberinde getirmektedir: Mülteci akımı, şiddet ihracı, silahlanmada artış, radikal-dini terörizm. Söz konusu sorunların ortaya çıkması sonucunda çözümlere ulaşmak daha zor bir hal almaya başlamıştır. Devletler düzeyinde ise gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, Güney Afrika, Çin, Hindistan, Brezilya ve Güney Kore gibi devletler bu dönemde ekonomik anlamda avantaj elde edebilmişlerdir. Bununla birlikte SSCB'nin dağılması sonucu Doğu Bloku'nda yer alan siyasi yapılar bağımsızlıklarını kazanarak veya onun güdümünden çıkarak küresel dünyaya adapte olma şansı yakalamışlardır. Batıda çoktandır kurumları ile kökleşen ve siyasi kültürün vazgeçilmez değeri olarak görülen insan hakları eski Doğu Bloku ülkelerinde de gelişmeye başlamıştır. Özellikle Orta ve Doğu Avrupa coğrafyasında yer alan devletler, Avrupa Birliği ile bütünleşme süreçlerini tamamlayarak yeni düzenden kârlı çıkmışlardır. Bu durum küreselleşen dünyada pozitif yönlü bir gelişmeyi doğurmuştur. Diğer yandan Ortadoğu bölgesi de mevcut gelişmelerden etkilenmeye başlamıştır. Ancak

Ortadoğu'da yöneten ile yönetilen ve devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki konusunda özel bir anlam taşıyan “yarı-demokratik” veya “kısmi demokrasi” gibi terimlerin varlığı halen devam etmektedir. Çünkü Soğuk Savaşın sona ermesine karşın Ortadoğu'da, sivil toplum ile devlet arasında devam eden mücadele sona ermemiştir (Ehteshami, 1999). Bu nedenle Ortadoğu'da yaşanan Arap Baharı bahsedilen gelişmenin gecikmeli bir yansımasıdır.

İki kutuplu uluslararası sistemin içerisinde kurulan ve ortak hareket etme kabiliyeti olmadığı için iç uyumu ve nüfuzu büyük oranda zarar gören Arap Birliği, kuruluşunda belirlediği hedeflerini Soğuk Savaş sonrası oluşan tek kutuplu uluslararası sistemde de uygun bir biçimde yürütmeyi başaramamıştır. Nitekim Arap Birliği üyesi Irak ve Kuveyt arasında sonu işgale varacak sorunlar baş göstermiş ve sonrasında uluslararası toplumda meşruiyet kaybı yaşayan Irak işgal edilmiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından ortaya çıkan Arap Baharı ile Arap Birliği, bölgesel sorunlarda daha etkin bir uluslararası aktör olma çabasına girişmiştir.

4.1.1. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve Birinci Körfez Savaşı

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin ardında dört gelişme yatmaktadır. Öncelikle, Kuveyt 1961 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazandığında bu durum Irak tarafından tanınmamıştır. Hatta Irak devletine göre Kuveyt, Osmanlı Devleti zamanında Basra Vilayeti'ne dâhil olduğundan Irak topraklarının bir parçasıdır. İkincisi, İran-İrak Savaşı esnasında 1975 yılında yapılan anlaşma ile Irak, Şatt-ül Arap topraklarını paylaşınca, Irak'ın Basra Körfezi'ne çıkışı daralmıştır. Bu nedenle Irak, Kuveyt'i tanımaya karşılık söz konusu devlete ait Basra kıyısında yer alan Varbah ve Bubiyan adalarını 99 yıl süre ile kiralamayı teklif etmiştir. Ancak bu teklif Kuveyt devleti tarafından reddedilmiştir. Üçüncüsü, İran-İrak Savaşı esnasında Irak, Kuveyt'ten aldığı borcu yardım parası olarak adlandırarak ödeme yapmama taraftarı olduğunu ilan etmiştir. Ayrıca Irak, Kuveyt'in sınırlarında bulunan Rumeyla bölgesinden 1980 yılından beri petrol çıkarıldığını ve 2,4 milyar dolar zarara uğratıldığını iddia etmektedir. Bu şekilde yükselen tansiyon neticesinde Irak, 1 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmiştir (Armaoğlu, 2010: 1043-1046).

Birlik üyesi bir devletin başka bir üyeyi BM ve uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak işgal etmesi birliğin uluslararası platformdaki itibarını sarsmıştır. Bu noktada Irak'ın çekilmesi ve Kuveyt Emir'inin meşru hükümetinin yeniden kurulması Arap Birliği'nin ve uluslararası toplumun açıkça uyuştugu husus olmuştur. Bu nedenle BM Güvenlik Konseyi;

işgali kınayan, Irak'ın geri çekilmesini talep eden, Irak'a karşı yaptırımları öngören ve Kuveyt'i ilhakin "geçersiz ve hükümsüz" olduğunu bildiren bir dizi karar -660 (2 Ağustos), 661 (6 Ağustos) ve 662 (9 Ağustos)- kabul ederek hızlı bir şekilde yanıt vermiştir. Bu gelişmelerin yaşandığı sırada Arap Birliği'nin BM Büyükelçisi olarak görev yapan Clovis Maksoud'a göre Arap devletleri arasında, Irak'ı BM kararlarına uymaya ikna etmek için çok sayıda girişim imkânı vardır. Fakat toplu halde Irak'ı kınamak ve bir Arap Birliği himayesinde arabuluculuk ya da hakemlik çabalarını boşa çıkarmak için acele hareket edilmiştir. Herhangi bir arabuluculuk önerisi, Kuveyt ve Körfez ülkeleri tarafından Irak'ın işgalinin onaylanması olarak görülmüştür. Hâlbuki Ürdün Kralı Hüseyin'e Irak lideri Saddam Hüseyin tarafından arabuluculuk çabalarını kolaylaştırmak için Kuveyt'in çoğundan çekilmesine dair bazı güvenceler verildiğine dair kanıtlar vardır. Bunun Arap Birliği'nin Irak'ın tamamen kınanmasından kaçınmasının koşulu olduğu söylenmektedir. Ancak bu beklentiyi araştırmak yerine 3 Ağustos'ta toplanan Arap Birliği'nin dışişleri bakanları Irak'ı kınama kararını görüşmüştür. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in önderliğinde o dönemde üye olan 21 devletin 12'sinin lehte oy vermesi ile hem Irak'ın işgalini kınayan hem de Körfez ülkelerinin yabancı kuvvet taleplerini destekleyen bir karar çıkmıştır (Maksoud, 1991). Bunlara ek olarak karar metninde; BM Güvenlik Konseyi'nin 660, 661 ve 662 sayılı kararları onaylanmış, Irak'ın kardeş ülke Kuveyt'e karşı saldırgan tutumu kınanmış, Irak'ın 1 Ağustos 1990 tarihinden önceki sınırlarına çekilmesi vurgulanmış ve Kuveyt'in egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün desteklendiği belirtilmiştir (Extraordinary Arab Summit Conference Resolution on the Gulf Crisis , 1991).

Arap Birliği üyeleri arasında arabuluculuk faaliyetine devam edilmeden Irak'ın kınanması ve bölgede yabancı güçlerin varlığına izin verilmesi üzerine alınan karara karşı yoğun eleştiriler yapılmıştır. Krizin ele alınışından kaynaklanan kutuplaşmanın artması üzerine Arap Birliği Genel Sekreteri Chedli Klibi görevinden istifa etmiştir (Lesch, 1991). Bu tartışmalar içerisinde Mısır'ın üyeliğe tekrar dönmesine (Quandt, 1990/1991) ek olarak Arap Birliği genel merkezi de gizlice Tunus'tan Kahire'ye taşınmıştır. Taşınma işleminden haberdar edilmeyen Tunus hükümeti ve destekleyicisi Libya, Cezayir, Fas, Moritanya ve FKÖ; Arap dışişleri bakanları konuyu tartışana kadar taşınmanın ertelenmesi talebinde bulunmuşlardır. Ancak taşınma işleminde Arap Birliği'nin 1990 yılının Mart ayında alınan karara aykırı hareket edilmesi üzerine bu durum sert bir şekilde protesto edilmiştir (Joffe, 1993). Bu şekilde Irak'ın Kuveyt'i işgal sürecinde birlik enerjisi ve motivasyonu üyelerin ortak tavrına dayanmayan bir taşınma işlemine harcanmıştır.

Bir Arap ülkesinin başka bir Arap devletini ilhak etmeye çalışması Arap Birliği'nin kuruluş amaçlarına aykırı bir hareket olarak kurulmak istenen sisteme duyulan güveni azaltmıştır. Yine de Arap Birliği'nin toplu sorumluluktan vazgeçmeden başarısız olma riskini göz önüne alıp arabuluculuk için daha fazla çaba harcaması gerekmektedir. Bu durum Arap Birliği'nin sorunu kendi içerisinde çözebilecek kurumsal kapasitenin ve imkânının mevcut olmadığını göstermiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı kararı ile ABD öncülüğünde koalisyon güçleri 17 Ocak 1991 tarihinde Irak'ı havadan bombardımana maruz bırakmış ve ardından kara harekâtını başlatmışlardır. ABD, Irak'ın bir karışıklığa girmemesi için 27 Şubat 1991 tarihinde ateşkes ilan ederek söz konusu savaşı bitirmiştir (Yılmaz T. , 2011: 303-304). Böylelikle Arap Birliği içerisinde başlayan sorun, ancak dışarıdan sağlanan Batı kaynaklı askerî ve politik destek ile çözülebilmiştir.

4.1.2. Kuzey ve Güney Yemen'in Birleşmesi

Batılı sömürgeci devletlerin Yemen üzerine olan ilgileri 18. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Bu dönemde Portekiz, Fransa ve İngiltere devletleri Yemen'i ele geçirmek için bazı girişimlerde bulundularsa da Yemen'in kuzeyine hâkim olan Osmanlı Devleti'nin varlığından dolayı başarılı olamamışlardır. 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise İngiltere'nin Aden Körfezi üzerindeki ilgisi artmaya başlamıştır. Nitekim İngiltere 1839 yılında Aden'i işgal etmiş ve bölgenin yönetimini sömürgesi Hindistan üzerinden sağlama yoluna başvurmuştur (Galvin, 1975: 40). Bu duruma İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden Aden'de kömür deposu kurma izni alması ve ilerleyen zamanda bölgeye asker yığmaya başlaması etkili olmuştur. Burayı üs edinen İngiltere daha sonra Güney Yemen olarak bilinen bölgeyi kolaylıkla işgal etmiştir (Sırma, 2008: 89-91). İngiltere'nin Aden'i işgalinden bir yıl sonra ise Fransa, Şeyh Said denilen bölgeyi bütün Kızıldeniz trafiğini kontrol altına almak amacıyla işgal etmiştir. Yemen'in güneybatı burnunda bulunan ve Babu'l Mendeb boğazına hâkim olan Şeyh Said, işgal sonrasında Fransa tarafından kömür deposu olarak kullanılmıştır. İlerleyen dönemde Fransa'nın bölgedeki gücünün azalması sonucunda Osmanlı Devleti bölgeye askerî güçlerini sevk ederek Şeyh Said üzerinde kaybolan nüfuzunu tekrar kurmayı başarmıştır. 1896 yılına gelindiğinde Fransa tarafından tekrar bir hak iddia edilse bile Osmanlı Devleti, burayı askerî takviyelerini artırmak suretiyle kontrolü altında tutmaya devam etmiştir (Akalin, 2015). Osmanlı Devleti'nin ısrarla Kuzey Yemen'de varlığını sürdürmesinin temelinde bölgenin Mekke ve Medine'ye yakın olması ve halifelik makamının muhafaza edilebilmesi etkili olmuştur. Çünkü kutsal toprakların işgal

edilmesi sonucunda halifelik makamının Osmanlı Devleti'ne karşı bir silah olarak kullanılması ihtimal dâhilindedir. 19. yüzyılın sonlarında Sana merkezli Kuzey Yemen Osmanlı Devleti yönetiminde, Aden merkezli Güney Yemen ise İngiltere yönetimi altında olmak üzere bölgede iki siyasi yapı bulunmaktadır.

1869 yılında Mısır'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla İngiltere'nin sömürgelerine ulaşacağı yolun güvenliği Aden merkezli Güney Yemen'in önemini artırmıştır. Ayrıca Süveyş Kanalı ile Afrika çevresinde dolaşmaya gerek kalmadan Asya ile Avrupa arasında deniz taşımacılığı yapıldığından ekonomik ve ticari yönden Güney Yemen'in varlığı hayati bir önem arz etmektedir. Çünkü Güney Yemen üzerinden kontrol edilen Babu'l Mendeb Boğazı olmadan Süveyş Kanalı üzerinden Kızıldeniz'e çıkış mümkün olmamaktadır. Hatta 2015 yılı itibariyle dünyada tankerlerle taşınan petrolün % 8'inin geçtiği Babu'l Mendeb boğazı Hint Okyanusu ile Güneydoğu Asya'yı Süveyş Kanalı yoluyla Akdeniz'e ve Avrupa'ya bağlayan dünyanın en önemli deniz ticaret yolları arasında yer almaktadır (Euronews, 2015).

Harita 4.1. Babu'l Mendeb Boğazı

Kaynak: <http://enginsalli.blogcu.com/kizil-deniz/3206384>

Aynı dönemde Kuzey Yemen, 1918 yılına kadar Osmanlı Devleti egemenliği altında Batılı devletlerin sömürgecilik faaliyetlerine maruz kalmadan varlığını sürdürmeyi başarabilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Kuzey Yemen, Zeydilerin dini lideri olan İmam Yahya

önderliğinde bağımsızlığını ilan etmiştir. 1925 yılında ise Kuzey Yemen, Asir aşiretlerince işgal edilen Hudeyde limanını geri almıştır. Bunun üzerine Suudi Arabistan 1934'te Kuzey Yemen'i işgal etmiştir. Ancak İngiltere'nin müdahalesi sonucunda Suudi Arabistan ve Kuzey Yemen arasında Taif Anlaşması imzalanmıştır. Taif Anlaşması ile Asir, Jizan ve Najran Suudi Arabistan hâkimiyetine bırakılarak iki devlet arasındaki sınır belirlenmiştir (Schofield, 1999).

Bu dönem içerisinde Güney Yemen'de İngiliz hâkimiyeti devam etmektedir. İmam Yahya 1948 yılında oğlu Ahmed tarafından başlatılan darbe ile öldürülmüştür. İktidarı kontrol eden Kral Ahmed, babasına nazaran daha otoriter bir yönetim sergilemiştir. Kral Ahmed, Güney Yemen'de hâkimiyeti devam eden İngiltere'ye karşı Çin ve SSCB ile geliştirdiği ilişkiler aracılığıyla dengeleme politikası gütmüştür. Ayrıca 1958 yılında kurulan BAC'de Suriye ve Mısır ile birlikte yer almıştır. Ancak söz konusu birlik uzun ömürlü olmamış ve 1961 yılında dağılmıştır. Kral Ahmed'in 18 Eylül 1962 tarihinde vefat etmesi üzerine idareyi oğlu Muhammed el-Bedir devralmıştır. Kral Bedir kısa bir süre tahtta kalabilmiş ve kendisinin atadığı Albay Abdullah el-Sallal tarafından 26 Eylül 1962 tarihinde gerçekleştirilen darbeyle tahttan indirilerek Yemen Arap Cumhuriyeti (YAC) kurulmuştur. Darbe sonrasında Abdullah el-Sallal devlet başkanı olmuştur. Albay el-Sallal'ın hedefi Mısır'da Nasır'ın rejimine benzer bir yapı oluşturmaktır. Fakat söz konusu rejim değişikliği ile kral yanlıları ile Arap milliyetçileri arasında iç savaş başlamıştır. Sekiz yıl boyunca devam eden iç savaş ancak 1970 yılında sona erebilmiştir (Açıkalm, Coşkun, & Laçiner, 2010: 63-71).

Darbe sırasında sarayda öldürüldüğü sanılan Kral Bedir, Suudi Arabistan sınırına kaçarak yönetimi tekrar ele geçirmek için kuzeydeki Şii aşiretlerinin desteğini alıp karşı saldırı başlatmıştır. Kuzey Yemen'de ortaya çıkan iç savaşta kral yanlıları tarafında yer alan Suudi Arabistan devrik lider Bedir'i desteklerken, cumhuriyet yanlılarını destekleyen Mısır bölgeye askeri güç sevk ederek çatışmaları uluslararası boyuta taşımıştır. Bu noktada Suudi Arabistan, Nasır'ın Kuzey Yemen'deki etkisi ile Arap milliyetçiliği ve cumhuriyet yanlısı fikirlerin yayılabileceğinden endişe etmektedir. Diğer yandan Mısır, Devlet Başkanı Nasır'ın Arap dünyasında lider olabilme hırsları uğruna Yemen'de nüfuz mücadelesine girişmiştir. Aynı zamanda Süveyş kanalının güvenliği ve istikrarı için bölge kilit bir öneme sahiptir. İki devlet arasında artan gerginlik Mısır uçaklarının Suudi Arabistan şehri Najran'ı bombalaması ile sonuçlanmıştır. 1963 yılının Ocak ayında Mısır tank ve ağır silahlarla destekli yaklaşık 15.000 asker ve 200 savaş uçağı ile kral yanlılarını yenmek için kapsamlı

bir hazırlığa girişmiştir. Mısır tarafından girişilen hazırlıklar sonucunda harekât aynı yılın Şubat ayında başlatılmıştır. Harekât ile doğuda Harib ve Marib kasabaları ele geçirilmiş ve kuzeyde kral yanlılarının bölgelerine nüfuz edilmiştir. Fakat bu iyimser duruma karşın Bedir'in direnişi devam etmektedir. Dolayısıyla Mısır'ın bölgede askeri durumu bozulmaya başlamıştır. 1964 yılının ortalarına gelindiğinde ise kral yanlıları daha önce kaybettikleri toprakların çoğunu geri kazanmayı başarmışlardır. Bu şartlar altında, Mısır lideri Nasır ve Suudi Arabistan lideri Faysal 1964 yılının Eylül ayında İskenderiye'deki ikinci zirve toplantısında karşılıklı işbirliği temelinde bölge halkına istikrar, güvenlik ve özgürlük sağlamak amacıyla anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşma ile taraflar uzlaşma siyasetinin önünü açmıştır (Dawisha, 1975).

1962-67 arası dönemde cumhuriyet yanlıları ile kral yanlıları arasındaki çatışmalar devam etmiştir. Diğer yandan taraflar arasındaki sorunları çözmek için başvurulmuş uzlaştırma çabaları başarısız olmuştur. Ancak Arap devletleri ile İsrail arasında 1967 yılında gerçekleşen Altı Gün Savaşları, Kuzey Yemen İç Savaşı üzerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Mısır'ın Altı Gün Savaşları'nda yenilmesi üzerine Nasır rejimi cumhuriyet yanlılarına verdiği desteği kesmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Mısır'ın desteğinden mahrum kalan cumhuriyet yanlıları Suudi Arabistan'la anlaşma yoluna girişmiştir. Kuzey Yemen'de çatışan tarafların yeni bir iktidar paylaşımı konusunda anlaşmaya varmalarının ardından Suudi Arabistan başta olmak üzere bölgedeki diğer monarşiler de Yemen Arap Cumhuriyeti'ni resmen tanımışlardır (Ayhan, 2009).

Kuzey Yemen'de gerçekleşen söz konusu savaşta Mısır'ın üç hatası olmuştur. Başlangıçta, darbe günü öldürüldüğü sanılan Bedir'in üç hafta sonra Kuzey Yemen'de ortaya çıkması çatışmayı cumhuriyet yanlılarının rahat bir şekilde kazanacağı algısını yıkmıştır. İkincisi, Mısır müdahalesi öncesi cumhuriyet yanlıların halkın tamamı tarafından desteklendiği anlayışının yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Üçüncüsü ise Kuzey Yemen'de herhangi bir kalıcı başarı elde edemeyen Mısır'ın Kuzey Yemen'den askerî güçlerini çekmeden 1967 yılında İsrail ile savaşı göze alması kriz koşulları altında rasyonel karar verilemediğinin göstergesidir. Aynı anda iki farklı cephede çatışan Mısır güçleri stratejik derinliğini kaybetmiştir. Bunun yanında taktiksel çevikliği sağlama noktasında da sorunlarla karşılaşmıştır. Taktik düzeyde Mısır, Prusyalı General Carl von Clausewitz'in "Savaş Üzerine" adlı eserinde geçen sıklet (ağırlık) merkezi prensibini Kuzey Yemen'deki mücadele kaynaklı eksik askerî gücü ile İsrail'e karşı uygulayamamıştır. Buna göre sıklet

merkezi, mümkün olan her alanda kuvvet tasarrufu sağlayarak düşmanın hayati noktasına baskın darbeyi indirebilmektir (Echevarria II, 2002). Başka bir deyişle, asıl gücü düşmanın sıklet merkezine doğru yoğunlaştırmaktır. Böylece Mısır, İsrail karşısında ağır bir mağlubiyete uğramış ve Kuzey Yemen'den askerî güçlerini çekmek zorunda kalmıştır. Mısır'ın hızlı bir şekilde çekilmesi Abdullah el-Sallal'ın görevden ayrılmasına yol açmış ve 5 Kasım 1967 tarihinde Abdurrahman el-İryani Yemen Arap Cumhuriyeti'nin yeni devlet başkanı seçilmiştir. Onun yönetiminde ulusal uzlaşmayı sağlama adına modern bir anayasa yürürlüğe girmiş ve Yemen'in kaderinin Yemen halkı kontrolünde olacağı vurgulanmıştır. Ancak 1974 yılında sürgün edilen Abdurrahman el-İryani'nin yerine darbenin lideri Albay İbrahim el-Hamdi geçmiştir. Hamdi'nin 6 Şubat 1978 tarihine kadar süren görevinde yeni devlet kurumları kurulmuş ya da var olanlar üzerinde reform yapılmıştır. Aynı zamanda ordunun teçhizatının sağlanmasına, yeniden organize edilmesine ve kabilelerin devlete karşı sadakatlerini artırmaya çalışılmıştır (Burrowes, 1992). Dış ilişkiler noktasında darbe öncesi Marksist görüşe sahip olan Hamdi, bu düşünceden vazgeçerek batı yanlısı bir politikayı benimsemiş ve piyasa ekonomisine geçişi sağlamıştır. 1977 yılına gelindiğinde Şii kabilelerin askerî gücünü zayıflatma teşebbüsü nedeniyle devlet başkanı Hamdi suikasta uğrayarak hayatını kaybetmiştir. Onun yerine yine asker kökenli Albay Ahmet Haşimi geçse de suikast sonucu sekiz ay görev yapabilmiştir. Haşimi'nin yerine geçen başkan yardımcısı Abdullah Araşi ise Ali Abdullah Salih tarafından yapılan darbe ile yönetimden ayrılmıştır.

Güney Yemen'de İngiltere'nin hâkimiyeti 1839 yılında Aden Limanı'nı ele geçirmesinden 30 Kasım 1967 tarihine kadar devam etmiştir. Marksist görüşe sahip Ulusal Özgürlük Cephesi'nin (UÖC) iki yıl süren faaliyetleri sonucunda Güney Yemen bağımsızlığını elde ederek kuzeyde yer alan yapıdan ayrı bir devlet olarak Yemen Halk Cumhuriyeti (YHC) adıyla ortaya çıkmıştır. YHC'nin ilk devlet başkanı Sabani'dir. UÖC içerisinde yer alan radikal kanadın iktidarı kontrol etmesi ile Sabani görevini bırakmış ve 1 Eylül 1970 tarihinde devletin adı Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (YDHC) olarak değiştirilmiştir (Kasapoğlu, Tokdemir, Çetin, & Özgen, 2010). 1960'lı yıllarda Soğuk Savaş politikalarının içine çekilen Güney Yemen 1969 yılında gerçekleşen komünist darbe ile Sovyetler Birliği'nin etki alanı altına girmiştir. Darbe sonucunda devlet yönetiminde ülkede hızlı bir kamulaştırma programı başlatılmıştır. Böylece Arap devletleri arasında ilk komünist devlet Güney Yemen olmuştur. Komünist Güney Yemen'in aksine Kuzey Yemen ise Batı yanlısı ve dışa açık ekonomiye sahiptir. Sâlim Rubai Ali, YDHC'nin ilk devlet başkanı olmuştur. 1978 yılında YDHC devlet başkanı görevini Ali Nasır Muhammed devralmıştır. 1978 yılının

Aralık ayında Sosyalist Parti genel sekreteri Abdülfettah İsmail'in kısa süreli devlet başkanlığının ardından 1980'de Ali Nasır Muhammed yeniden devlet başkanı olmuştur. 12 Ocak 1986'da komünistler arasında bir silahlı çatışma çıkmış ve Ali Nasır Muhammed'in taraftarları yenilgiye uğratılmıştır. Bu olaylardan sonra Haydar Ebu Bekir el-Attas devlet başkanı, Ali Salim el-Beyd'de iktidarı elinde tutan Sosyalist Parti'nin genel sekreteri olmuştur.

Kuzey Yemen'de iç savaşın sona ermesi ve Güney Yemen'in bağımsızlığının ilanı ile çatışmalar iki taraf arasında olmaya başlamıştır. Çatışmanın nedeni her iki tarafın Yemen'in bütünlüğünü sağlama ve kendi kontrolleri altına almayı hedeflemeleridir. 1972 yılının Mayıs ayında başlayan iki sınır arasındaki çatışmalar Arap Birliği'nin arabuluculuğunda 12 Ekim 1972 tarihinde imzalanan Kahire Anlaşması ile sona ermiştir. Söz konusu anlaşma ile tek bayrak, başkent ve meclisten oluşan bütünleşmiş bir Yemen devleti ve anayasayı onaylamak için Arap Birliği gözetiminde yapılacak referandum kapsamında iki taraf arasında uzlaşma sağlanmıştır. 28 Kasım 1972 tarihinde Libya girişimi ile Kuzey ve Güney Yemen Trablus'ta birleşme anlaşması imzalamıştır. Kuzey Yemen devlet başkanı Abdurrahman el-İryani kurulacak devletin sosyalist yönetime dayanabileceğine rıza gösterirken, Güney Yemen devlet başkanı Selim Rubai Ali de İslam'ın birleşik Yemen devletinin dini olabileceğini kabul etmiştir. Ancak kabile ve dini liderlerin hâkimiyeti altındaki Kuzey Yemen Danışma Meclisi'nin öngörülen devletin İslam'a bağlılığına dair yoksunluktan dolayı Kahire Anlaşmasını onaylamayı reddetmesi ile varılan mutabakat uygulamaya geçirilememiştir (Gause III, 1988).

1979 yılının Şubat ayında iki tarafın sınırları arasında 1972 yılını yansıtan bir savaş başlamıştır. Başlangıçta iki taraf da sınır hatlarında gerilla operasyonları yürütmek için muhalif grupları örgütlemiş ve desteklemiştir. Bu gruplar arasındaki çatışmalar düzenli birlikler üzerinde yoğunlaşmış ve sonuç olarak doğrudan YAC-YDHC çatışmasına yol açmıştır. SSCB destekli daha iyi eğitilmiş ve donatılmış olan Güney Yemen askerî güçleri ani bir saldırı ile YAC yanlısı muhalifleri Kuzey Yemen topraklarının derinliklerine itmiştir. Bunun üzerine Arap Birliği'nin aracılığıyla imzalanan anlaşma ile savaş sona ermiştir (Peterson, 1981).

29 Mart 1979 tarihinde Arap Birliği arabuluculuğunda yapılan zirvede buluşan Kuzey Yemen Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih ve Güney Yemen Devlet Başkanı Abdülfettah

İsmail Kuveyt Anlaşması'nı imzalamıştır. Söz konusu anlaşma ile 1972 yılında imzalanan birleşme anlaşmasının uygulanması ve yeni devlet için anayasa metninin yazılması kabul edilmiştir. Ama Kuveyt Anlaşması da 1972 yılında imzalanan birleşme anlaşması gibi uygulanamamıştır. Bunlara karşın planlanan anayasa metni 1981 yılının sonlarında yazılabilmektedir. Hatta iki tarafın da devlet başkanları, yönettikleri devletler farklı hükümetleri ve ideolojileri muhafaza etmelerine rağmen birleşik bir federasyon çatısı altında yer almayı kabul etmişlerdir. İki taraf arasında karşılıklı çıkarlar çerçevesinde sağlık, eğitim ve ekonomi alanlarında bütünleşme çabalarına girişilecektir. Anayasa taslağına göre parlamenter demokrasi esas alınmıştır. Birleşik devlet ortak bir ekonomiye dayanacak ve San'a ortak başkent olacaktır. Devletin dini İslam olacak ve Şer'i hukuka dayalı yargı sistemi takip edilecektir. Referandum öncesi anayasa her iki devletin yasama ve yürütme organlarıncay onaylanacaktır (Central Intelligence Agency, 1990).

İlki 16-18 Nisan 1988 tarihinde Taiz'de ve ikincisi 4 Mayıs 1988 tarihinde San'a'da gerçekleşen görüşmeler sonunda imzalanan Açık Sınır Anlaşması ile tartışmalı alanda tarafsız bölge kurulmuştur (Burrows, 1991). Bu anlaşma şartları altında askerî güçler daha önce belirlenmiş olan yerlere çekilecek ve potansiyel çatışmaların tırmandırılması durumu yatıştırılacaktır. Her iki devlet de petrol aramalarında bölgede ortak hareket etmek için mutabakata varmıştır. 30 Ekim 1989 tarihine gelindiğinde Aden'de birleşme sürecinin son aşamasına geçilmiştir. Birleşik Yemen'in anayasa taslağı San'a ve Aden'de altı ay içinde meclisin onayına sunulacak ve onaydan en az altı ay sonra referanduma gidilecektir. Aynı zamanda ortak idari kurumların çalışmaları da hızlandırılacaktır. Bu kapsamda kurulacak ortak siyasi örgütlenme komitesi, ülkenin siyasi geleceği adına bir plan hazırlayacaktır (Dunbar, 1992).

Yukarıda anlatıldığı şekilde iki Yemen arasında birleşme çabaları 1970'li yıllar boyunca söylemsel düzeyde kalmış ve başarısız olmuştur. Ancak 1980'lerde bölgede yaşanan bazı gelişmeler söz konusu birleşme fikrini güçlendirmiştir. Birincisi, 1980'li yılların ortalarında petrol fiyatlarının keskin bir düşme eğilimine girmesi ile bölge üzerinde ekonomileri bu sektöre dayanan devletlerde durgunluk yaşanmaya başlamıştır. Ekonomik durgunluk sırasında, Suudi Arabistan inşaat ve altyapı projeleri harcamalarını kısıtından Yemenli emek talebi de düşmüş ve bu göçmenlerin evlerine gönderilen kazanç miktarı 1980'de 1 milyar dolar seviyesinden 1986'da 527 milyon dolara kadar inmiştir (Okruhlik & Conge, 1997). Bu dönemde Suudi Arabistan'da 1,5-2 milyon Yemenli yaşamaktadır. Burada iş

bulabilen Yemenliler (Ağırlık Kuzey Yemen’de) monarşiye karşı muhalefeti destekleyebilecekleri endişesi altında var olan ekonomik durgunlukta ilk gözden çıkarılanlar olmuşlardır. Böylelikle fakir bir ülke olan kuzey ve güney yönetimleri tasarruflarını kendi ülkelerine gönderen işçilerin gelirlerinden mahrum kalmışlardır. İkincisi, SSCB ile yakın bir ilişkisi olan YDHC, bu ülkeden hem ekonomik hem de askerî yardım almaktadır. Soğuk Savaş’ın son döneminde Sovyet yardımları kesilmeye başlamış ve SSCB’nin dağılması ile alınan destek tamamen ortadan kalkmıştır (Katz, 1992). Böylelikle YDHC üzerindeki Doğu Bloku etkisi azalmaya başlamıştır. Üçüncüsü ise YAC’nin 1984 yılında keşfettiği petrol sahalarından birkaç yıl içinde petrol ihraç etmesi beklenmektedir. Bu açıdan Kuzey Yemen’de üretilen petrolün Aden limanı üzerinden ihracının her iki tarafın da ekonomik çıkarına uygun düşmesi taraflar arasında birleşme yönündeki arzuları güçlendirmiştir (Central Intelligence Agency, 1984). Nitekim 1987 yılından itibaren petrol ihracatı da başlamıştır.

1990 yılı itibariyle Batı yanlısı Yemen Arap Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği’nin güdümünde hareket eden Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti birleşim sürecini kolaylaştırmak için uzlaşmaya müsaittir. En önemli uzlaşma, silahlı güçlerin birleşmesini ertelemek olarak görülmüştür. Ancak bu politika, birleşme sonrası sürecin istikrarı için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü iki eski devletin mevcut silahlı güçlerinin varlığının tek nedeni diğerini tehdit etmektir. Birleşmeden sonra askerî güçler, kuzey ve güneydeki ilgili iktidar partilerinin elinde, yabancı ülkelere karşı birleşik ve savunmanın ulusal bir simgesi olmak yerine birbirlerine karşı taviz koparmak için kullanılacak kartlar olarak kalmıştır. Her iki taraf da silahlı birliklerini diğer devletin eski topraklarında konumlandırmıştır. Böylece birliğin yıkılması halinde askerî açıdan avantaj sağlayarak diğerinden taviz elde edeceklerini ummaktadırlar (Warburton, 1995).

Tüm bu hususlara karşın 1990 yılının Nisan ayında iki ayrı siyasi yapının hüküm sürdüğü Yemen’de birleşme anlaşması imzalanabilmiştir. Söz konusu anlaşma uyarınca 22 Mayıs 1990 tarihinde daha küçük ve daha az nüfuslu olan güney Yemen, daha kalabalık kuzey Yemen ile büyük ölçüde kuzey şartlarında uzlaşmıştır (Parodi, Rexford, & Davis, 1994). Her iki taraf da 22 Kasım 1992 tarihine kadar ki sürenin geçiş dönemi olarak kabul edilmesini, anılan dönemin bitiminde seçim yapılmasını ve geçiş dönemi sonrası idari mekanizmanın bu seçim sonuçlarına göre belirlenmesini öngörmüştür. Kuzey Yemen’den Ali Abdullah Salih geçici devlet başkanı ve onun yardımcısı olarak Güney Yemen Sosyalist Parti lideri

Ali Salim el-Beyd, başbakanı da Güney Yemen Devlet Başkanı Haydar Ebu Bekir el-Attas olması planlanmıştır. Hükümetin yürütme yetkisi üçü Kuzeyliler ve ikisi Güneyliler olmak üzere beş kişiden oluşmaktadır. Böylece Ali Abdullah Salih, önemli konularla ilgili karar alma mekanizması üzerinde hâkimiyet sağlamıştır. Bu düzenlemelere rağmen gerçek anlamda bir birleşme hiç sağlanamamıştır. (Day, 2010). Sosyalist Parti geçiş dönemi sonunda yapılacak seçimlerde bir başarı elde edemeyeceğini anladığından seçimin ertelenmesini ve kendisine seçim sonrası için bazı garantiler verilmesini istemiştir. Yapılan gizli görüşmeler sonunda seçimler 27 Nisan 1993'e ertelenmiştir.

Nisan 1993 seçimlerinde Güney Yemen'in eski iktidarı olan Yemen Sosyalist Partisi kuzeyli partilerin gerisinde üçüncü sırada yer almıştır. Güneyliler, siyasi engeller arttıkça; çıkarlarının ve Birleşik Yemen'e yönelik kendi vizyonlarının büyük bir çoğunlukla göz ardı edildiği iddiasıyla 1994 yılında kurulan birliği bozmaya yönelik başarısız bir girişimde bulunmuştur. Böylece yaklaşık 7.000 Yemenlinin hayatını kaybettiği ve güneydeki ayrılıkçıların kesin bir şekilde yenilgiye uğradığı on haftalık bir iç savaş süreci yaşanmıştır (Terrill, 2011). Güney Yemen tarafı 12 Mayıs 1994 tarihinde Kuzey'den ayrıldığını bildirerek bağımsızlığını ilan etmiş, fakat Kuzey Yemen yöneticileri bunu kabul etmeyerek isyancı Güney Yemen silahlı güçlerine yönelik saldırılarını şiddetlendirmiştir. 1994 yılının Temmuz ayı başlarında da Güney Yemen'in başkenti Aden'i ele geçirmiş ve böylece bütün Yemen'i yönetimleri altına almışlardır. Böylelikle Arap Birliği gözetiminde Kuzey Yemen ve Güney Yemen tek bir devlet olarak Yemen Cumhuriyeti adı altında birleşme süreci tamamlanmıştır.

4.1.3. İkinci Körfez Savaşı ve ABD'nin Irak'ı İşgali

ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Ortadoğu üzerinde bir takım çıkar tanımlamaları yapmaktadır. Özellikle bölgede kendisine düşman güçlerin ortaya çıkmasına engel olmayı hedeflemektedir. Diğer yandan, başta İsrail olmak üzere bölgede müttefiki olan ülkeleri korumak, petrol önceliğinde bölgedeki enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak, kitle imha silahlarının yayılmasına ve bu silahların düşman/öteki kabul ettiği güçlerin/unsurların eline geçmesine engel olmayı gerçekleştirmek ABD'nin çıkar tanımlamaları içerisinde yer almaktadır (Yılmaz T. , 2011: 329-330).

Bu açıdan Irak, ABD'nin bölgede tespit ettiği çıkarlara yönelik bir tehdit unsuru olarak algılandığı için Amerikan askerî müdahalesine maruz kalmıştır. Diğer yandan 11 Eylül 2001 olaylarını temel alan ideoloji “Teröre Karşı Savaş” da bir etkidir. Irak'taki savaşa karşı olmak, savaşan Amerikan askerlerine karşı olmaktır. Bu çıkarım yanlış olmakla birlikte aynı zamanda acildir. Çünkü dogma kabul edilebilecek bir görüşe göre Saddam Hüseyin, El Kaide'nin arkasındaki belirsiz güçtür ve dolayısıyla 11 Eylül saldırılarının sorumlusudur. Bu şekilde hareket eden Bush yönetiminin propagandası başarılı olmuş, muhalefeti susturmuş ve kamuoyunu yenilgiye uğratmıştır (Nuzzo, 2004). Ancak 2004 yılının Ekim ayı başında yayınlanan Irak'taki kitle imha silahları programını içeren “Kapsamlı Rapor”, ABD önderliğindeki işgalin meşruluğu ile ilgili daha fazla tartışmaya yol açmıştır. ABD'nin Irak Araştırması Grubu Başkanı Charles Duelfer tarafından Irak'ın kitle imha silahı kapasitesine ilişkin hazırlanan bu raporda, Saddam Hüseyin rejiminin kimyasal, biyolojik ya da nükleer silaha sahip olduğuna ilişkin herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Söz konusu raporda, 1991 Körfez Savaşı ve BM kontrol tedbirleri sonucunda Irak'ın kitle imha silahı üretebilme kapasitesinin ortadan kalktığı belirtilmiştir. Ancak Duelfer, Saddam Hüseyin'in kitle imha silahlarını üretme imkânına değil de niyetine sahip olduğu sonucuna varmıştır (Legality of U.S.-Led Invasion of Iraq, 2005). Raporun açıkladığı tüm bu hususlara rağmen George Bush, Irak'ın işgalini savunmayı sürdürmüştür.

2003 yılında ABD ve İngiltere'nin Irak üzerine başlattığı işgal hakkında Arap Birliği'nin kurucu anlaşmasının 2. ve 6. maddeleri dışarıdan gerçekleştirilebilecek bir saldırıya karşı ortak hareket etmeye değinmesine karşın üyelerden hiçbiri, birlik üyesi Irak'a herhangi bir yardımda bulunmamıştır (Pact of the League of Arab States, 1992). Ayrıca Irak'a yapılan saldırıya karşı birlik içerisinde herhangi bir eleştiri ya da tepki de gösterilmemiştir. Hatta Arap Birliği üyeleri olan Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan ABD öncülüğünde kurulan koalisyon güçlerine katılmışlar, yine birlik üyesi Irak'a karşı ortak güç kullanmışlardır. Bu boyutta sergilenen tutarsız ve pasif bir duruş birliğin kurumsal varlığını Arap halkları nezdinde anlamsız kılmıştır.

Irak işgalini “demokrasi teşvik” politikası adı altında tanımlayan ABD'nin inandırıcılığı sınırlı bir etkiye sahip olmuştur. Bunun üç ana sebebi bulunmaktadır. Öncelikle demokrasi; ABD'nin çelişkili olan çıkarları ve politikalarından daha geniş bir anlam ihtiva etmektedir. Bununla birlikte Arap coğrafyasında ABD'nin güvenilirliği de çok düşük seviyede olduğundan vermek istediği mesaj çoğunlukla reddedilmiştir. Bölgede aşırı seviyede İsrail

yanlısı tavır sergilenmesi ve Irak'ta yaşanan savaş, ABD'nin imajına yıkıcı etkide bulunmaktadır. İkincisi, ABD başkanı Bush ve onun yönetimi demokrasinin uygulamadan kaynaklı tüm sorunların çözümünü kendi içerisinde barındırdığını düşünmekle beraber bu uygulamanın nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda net bir yaklaşıma sahip değildir. Bu nedenle planlar kağıt üzerinde kalmakta, pratiğe geçirilememektedir. Üçüncüsü, uygulanan demokrasi teşvik politikalarının doğasından kaynaklanan sınırlı sonuçları vardır. Çünkü yerel nedenlere bağlı olarak siyasi anlamda tarafsız ve daha güçlü bir yaklaşım içermeyen reform girişimleri beklenenin tersine sonuçlar doğurabilmektedir. Bu açıdan bölgedeki sivil toplum kuruluşları ve insan haklarını savunan gruplar yeterince güçlü değildir ve toplumun geniş kesimi tarafından da temsil edilmemektedir (Dalacoura, 2005).

4.1.4. 2006 Lübnan-İsrail Savaşı

12 Temmuz 2006 tarihinde sürpriz bir hamle ile sınırı geçen Hizbullah birlikleri Zarit ve Shetula bölgeleri arasında devriye gezen İsraili iki askeri ve araçta bulunan diğer üç kişiyi öldürmüştür. Ayrıca iki İsrail askeri de Hizbullah güçleri tarafından kaçırılmıştır. Yaşanan krizin ardından İsrail birlikleri Lübnan'a operasyon düzenlese dahi beklenen başarıyı sağlayamadığı gibi dört askerinin daha hayatını kaybetmesine engel olamamıştır (Karam Z. , 2006). İsrail Başbakanı Olmert'e göre Hizbullah'ın yaptığı saldırılardan Lübnan hükümeti sorumludur ve bu tarz eylemlerin devam etmesi halinde söz konusu ülke bunun bedelini ödeyecektir (McGreal , 2006). Bu nedenle İsrail saldırıları Lübnan'ın güneyinde başlayıp geneline yayılarak cezalandırıcı bir etki yaratmıştır. 8 Ağustos 2006 tarihine gelindiğinde Arap Birliği yetkilileri, BM Güvenlik Konseyi üzerinde baskılarını artırarak ABD ve Fransa tarafından teklif edilen kapsamlı bir barış planı üzerinde çalışılmasını talep etmiştir. Bu noktada; İsrail'in derhal Lübnan'ın güneyindeki mavi hattın gerisine çekilmesi ve BM Barış Gücü oluşturularak bölgede güvenliğin sağlanması teklif edilen planın ana hatlarını oluşturmaktadır (UNSC 5508th Meeting, 2006).

Artan diplomatik görüşmelerin ardından BM Güvenlik Konseyi 11 Ağustos 2006 tarihinde 1701 sayılı kararı kabul etmiştir. Söz konusu kararda; taraflar arasında yaşanan çatışmalara son verilmesi, Güney Lübnan'da Lübnan ve UNIFIL (The United Nations Interim Force in Lebanon) askerlerinin konuşlanmasına müteakip İsrail'in Lübnan'da işgal ettiği bölgelerden çekilmesi, öncelik Hizbullah terör örgütünde olmak üzere Lübnan'daki bütün silahlı grupların silahsızlandırılması, Mavi Hattı bütünüyle saygı gösterilmesi ve uluslararası

toplumun Lübnan'a maddi ve insani yardımda bulunması yer almaktadır (UNSC Resolution S/1701, 2006). 2006 yılında yaşanan Lübnan-İsrail savaşında İsrail bir başka devletin sınırlarını uluslararası hukuka aykırı bir şekilde aşarak saldırılarda bulunmuştur. Söz konusu savaşta İsrail, uluslararası toplum tarafından herhangi bir yaptırıma maruz kalmadığı için Arap Birliği'nin en azından 1701 sayılı kararın çıkartılmasındaki çabası olumlu bir hareket tarzı olarak değerlendirilebilmektedir. Ayrıca Arap Birliği'nin arabulucu rolü oynaması sonucunda 2008 yılında Doha Anlaşması imzalanmış ve hükümet yanlısı ve karşıtı güçler arasında çatışmalar sonlandırılmıştır.

4.1.5. Sudan Krizi

25 Nisan 2003 tarihinde isyancı güçler ve Sudan hükümeti arasında başlayan çatışmalar neticesinde Darfur bölgesinde 30.000 insan hayatını kaybetmiş, 1,4 milyon kişi yerinden edilmiş, 100.000 kişi de sınırı aşarak Çad'a kaçmak durumunda kalmıştır. Bu gelişmeler üzerine Darfur'da yaşananlar 1 Haziran 2005 tarihinde ABD başkanı W. Bush tarafından soykırım olarak nitelendirilmiştir (International Coalition for The Responsibility to Protect, 2016). BM Güvenlik Konseyi 31 Mart 2005 tarihinde 1593 sayılı kararı ile Sudan'daki krizi soruşturmak üzere Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni (UCM) yetkilendirmiştir. UCM tarafından yapılan incelemelerde Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir, uluslararası hukuka aykırı olarak işlenen suçları doğrudan işlemekle değil, bu suçlara yardımcı olmakla suçlanmaktadır. Bu nedenledir ki UCM, BM Güvenlik Konseyi'nin 1593 sayılı kararına dayandırılarak ilk kez görevdeki bir devlet başkanı (Ömer el-Beşir) hakkında tutuklama kararı çıkarmıştır. Uluslararası örf-adet hukuku gereğince görevde olan bir devlet başkanının yabancı devletlerin yargılama yetkisine karşı bağımsızlığı olduğundan herhangi bir yaptırımda bulunulamamıştır (Çelik, 2007).

Bunlara ek olarak; Arap Birliği UCM'nin Ömer el-Beşir hakkında vermiş olduğu tutuklama kararına karşı çıkararak mahkeme ile işbirliği yapmayacağını açıklamıştır (BBC News, 2009). Böylelikle Arap Birliği, hakkında ağır suçlamaların ve UCM'nin tutuklama kararının olduğu Birlik üyesi Sudan Devlet Başkanını koruyarak bu konuda demokratik adımlar atabilme imkânından faydalanamamıştır. Aynı şekilde geçmişte ağır insan hakları ihlalleri ile uluslararası barışın ve güvenliğin bozulması durumlarında müdahalede bulunabilen ABD ve AB, ihtimaldir ki Sudan'da stratejik çıkarlarına uygun bir ortam göremediklerinden gerekli reaksiyonu göstermemişlerdir (Keskin, 2009).

İki tarafın çatışmalarının ardından Güney Sudan'da 09-15 Ocak 2011 tarihleri arasında gerçekleşen referandum sonucunda halkın % 99'u ayrılma yönünde oy kullanmıştır. 9 Haziran 2011 tarihinde az gelişmişlik ve etnik çatışmaların çözümü adına Güney Sudan bağımsızlığını ilan etmiştir (BBC News, 2011a).

4.2. Arap Baharı'nın Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Krizler

Soğuk Savaş sonrasında; Orta ve Doğu Avrupa'daki demir perde ülkeleri Avrupa Birliği desteği altında demokratik adımlar atarken otoriter Orta Doğu ülkeleri arasında bu doğrultuda herhangi bir çabada bulunulmamıştır. 21. yüzyılda, söz konusu ülkelerin demokrasi eksikliğini içeren bir karaktere sahip olmaları, onların "Orta Doğu İstisnacılığı (Middle Eastern Exceptionalism)" şeklinde literatürde anılmalarına neden olmaktadır (Salamey, 2015).

Kültürel istisnacılık; dini ve patrimonyal kültürün pratikleri etrafında otoriteyi güçlendirmektedir. Dini yönü ile devlete ve yöneticiye kutsiyet aşılıyarak halkın rızasını alabilmeyi amaçlar. Patrimonyal yapı ise baba figürü etrafında devleti ve onun vatandaşlarını kuşatarak iktidarın babadan oğula geçmesini ve otoriter bir biçimde sürdürülebilmesini sağlamaktadır. Bu yolla bireysel özgürlükler ve sınırlı devlet (yönetim) engellenmiştir. Diğer yandan, Arap devletlerinin sahip olduğu şura (danışma) ve icma (konsensüs) kavramları kapsamında demokrasinin temsil ve rekabet ilkeleri ile eşit ve uyumlu bir tanımlamaya sahip olduğu iddia edilmektedir. Bu konuda, Batı ve İslam toplumları arasındaki farklar genellikle rakip siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel çıkarlarla açıklamaya çalışmaktan kaynaklanmaktadır. Batı'nın İslam toplumlarında demokratik kurumlar yaratmaya girişmemesi ve modern dünyanın evrensel koşullarından biri olarak kabul gören demokrasinin evrimsel süreçte şekillenmesini takip etmesi gerekmektedir (Esposito & Piscatori, 1991). Yine de Arap devletlerinde yüksek okuryazarlık oranı, şehirleşme, geniş orta sınıf, gelişmiş ekonomi, kurumsallaşma, sivil toplum ve eşitlikçi kültür gibi demokratik gelişimin öncelikleri oluşmamıştır. Bu nedenle rakip güçleri ve güvenilir demokratik yeterliliğe sahip olan hareketleri iktidarlarını sağlamlaştırma amacıyla yok eden otoriter yönetimler (çoğunlukla sivil otorite haline gelen askerî elit) altında yapılan seçimler Arap devletlerindeki siyasi tekilliği ve yürütme organının aşırı gücünü tersine çevirmeyi ya da en azından frenlemeyi başaramamıştır. Özellikle Arap-İsrail savaşlarının iç politikadaki

manipülasyonu (şiddet, hile ve kara propaganda) ile muhalefetin temsil başarısızlığı ve eksikliği rutin haline gelmiştir.

Bölgede önemli miktarda petrol kaynağı bulunmaktadır. Çizelge 4.1’de görüldüğü üzere Arap Birliği üyesi 11 devlet dünya üzerinde kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin % 43’üne sahiptir. Böylesine bir imkân uluslararası yapının, “istikrar otoriter yönetimlerin altında dahi olsa sürdürülebilir” düşüncesi taraftarı olmasına neden olmaktadır. Çünkü Batılı devletler söz konusu yönetimler altında bölge petrolüne daha kolay ve risksiz ulaşabilmektedirler. Hâlbuki Batılı devletlerin kontrol altında tuttukları devletlerde yaşanabilecek herhangi bir değişim kendi çıkarlarına zarar verecektir. Otoriter ve monarşik bir karaktere sahip olan Arap devletleri ise kendi yönetimlerini kargaşa ve İslami radikalizme karşı bir sigorta olarak gösterip uluslararası alanda meşrulaştırmaktadırlar. Bu devletler petrol arzı ve/veya süper güç desteği ile rejimlerine daha fazla esneklik kazandırmışlardır. Bununla birlikte ekonomik ve dışsal varlıklar, toplumsal tabandan tamamen kopmuş olan rejimleri koruyamamaktadır (Lucas, 2004). Bu bağlamda söz konusu devletlerde yaşayan halkların petrol zenginliğinden yeterince pay alamadığı gibi bireysel hak ve özgürlüklere de sahip olamadığı göz önüne alındığında toplumsal tabanda olumsuz tepki birikmesinin varlığı son derece açık bir husustur.

Çizelge 4.1. Arap Birliği Üyesi Petrol Kaynağı Zengini Devletler

Üye Devlet	Kanıtlanmış Ham Petrol Rezervleri (Milyon Varil, 2015)	Dünya Çapında Alınan Pay %
Birleşik Arap Emirlikleri	97,80	5,89
Cezayir	12,20	0,74
Irak	142,50	8,69
Katar	25,24	1,52
Kuveyt	101,50	6,27
Libya	48,36	2,91
Mısır	4,40	0,27
Sudan	5,00	0,3
Suriye	2,50	0,15
Suudi Arabistan	266,46	16,17
Umman	5,31	0,31
	711,27	43,22

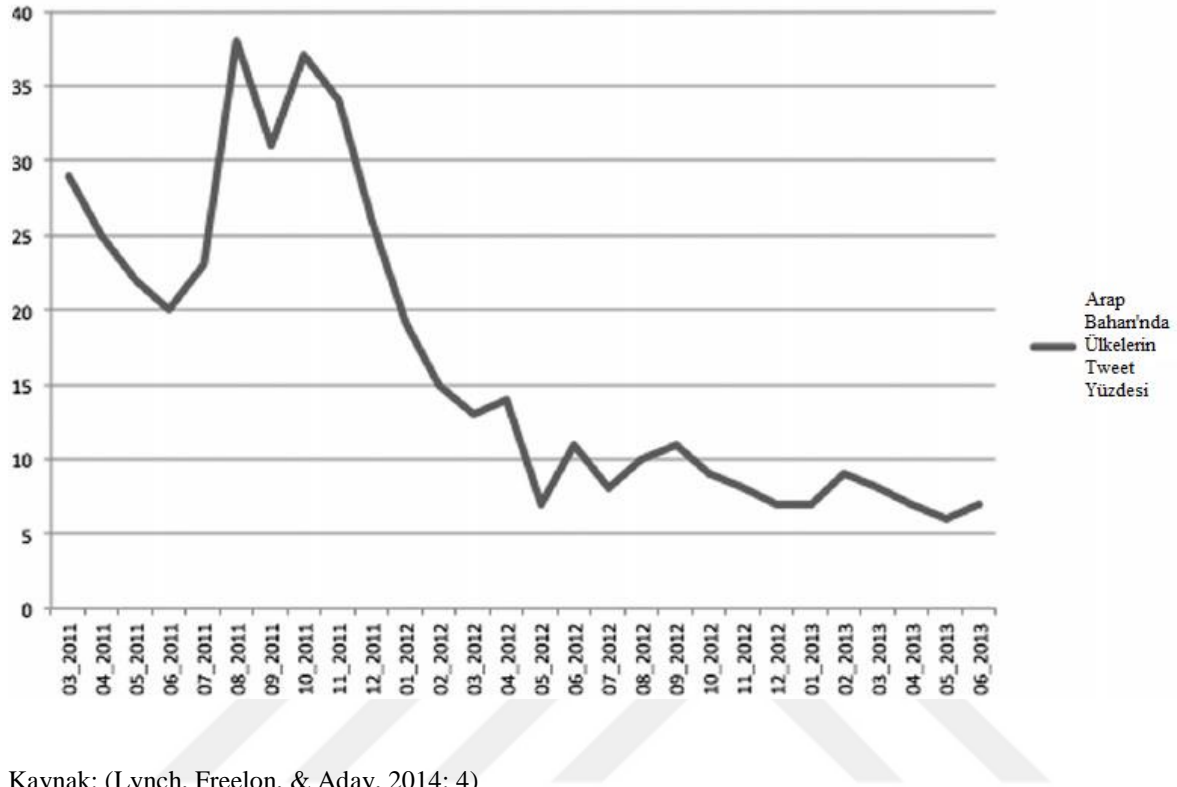
Kaynak: http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2016.pdf

Arap Birliği üyesi devletlerin rejimlerinin askerî yapı ile ne ölçüde patronaj ilişkisinde bulunduğu ve orduların özerkliklerini ne derece kaybettikleri ancak her bir üyenin tek tek incelenmesiyle anlaşılabilir. Bu konu hakkında mevcut literatür şiddet aygıtının az veya çok söz konusu devletleri etkisi altına aldıklarını göstermektedir. Bunun nedeni iktidarlarını garanti altına almak isteyen liderlerin kendi adamlarını kritik görevlere yerleştirerek rakip olabilecek bir güç merkezinin oluşmasını engellemeye çalışmalarında yatmaktadır. Suriye'de ordu ve bürokrasideki üst düzey görevlilerin neredeyse tamamının ülkede azınlık olan Nusayri kökenli (Alevi) nüfustan oluşması, Bahreyn'de nüfusun büyük bir kısmı Şii olmasına karşın bürokraside Sünni nüfusun baskın olması ve Ürdün'de Kral Abdullah'ın Filistin kaynaklı nüfusa duyduğu güvensizlik nedeniyle devlet kadrolarının Bedevi aşiret mensuplarına tahsis edilmesi gibi örnekler devletin kurumsal bütünlüğüne ve rasyonel işleyişe kavuşmasına engel teşkil etmektedir (Demirtaş, 2014: 111-112). Üyelerin bu durumu Arap Birliği'nin işlevselliğini örgütsel manada zayıflatmaktadır.

Arap devletlerindeki otoriter yönetimlerin stabil olduğuna dair varolan sarsılmaz inanç 2010 yılında Tunus'ta başlayan protestolar sonucunda sona ermiştir. Genç yaşta Tunuslu Muhammed Bouazizi, 200 dolar borçlanarak aldığı seyyar aracı ile ailesinin geçimini ve kız kardeşinin eğitim ücretlerini karşılamaya çalışmaktadır. Ancak yerel otoritenin onun aracına el koyup aşağılaması sonucunda kendini yakarak intihar etmiştir. Böylelikle M. Bouazizi, Arap Baharı'nın sembolü haline gelmiştir. Onun hikâyesi iyi bir eğitim almasına karşın işsiz kalan birçok Arap genciyle aynıdır (Salamey, 2015). Arap Baharı'nın başlaması ile 2011'de Tunus Devlet Başkanı Bin Ali devrilmiş ve bu durum domino etkisi yaratarak diğer Arap devletlerini de halkın öfkesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Sonrasında Mısır'da Mübarek rejimini bitiren protestolar NATO müdahalesi sonucunda Libya'da Kaddafi rejimini de alaşağı edebilecek fırsatı elde etmiştir.

Protestoların başlamasına halkın büyük bir bölümünün ekonomik sıkıntı içerisinde olmaları ve söz konusu sorunların devletin kudretli elitleri tarafından çözülmemesi neden olmuştur. Başlangıçta otoriter yönetimler altında başlayan protestolar mevcut durum üzerinde zayıf bir etkide bulunmuştur. Ancak bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı bir ortamda protestoların yayılması; bilişim teknolojisi ve sosyal medyanın etkin bir şekilde kullanılması ile mümkün olabilmıştır. Sosyal medya (Facebook, Twitter, YouTube) ve uydu üzerinden yayın yapan televizyon kanalları (el-Jazeera, el-Arabiya) aracılığıyla baskıcı ortamlarda şimdiye kadar olanaksız olan toplu hareket etmenin gerçekleşebilmesi sağlanabilmıştır. Her iki imkân da protestolara katılımı tetikleyen hikâyeleri ve sembolleri iletmek için geniş katılıma imkân veren bir platform yaratmıştır. Çünkü sosyal medya ve uydu kanalları, otoriter devletin kontrol ve kısıtlamalarından anonimliği ve kendiliğinden barındırdığı nitelikleri ile kaçınabilmıştır (Bellin, 2012). Yine de sıkı sansür ve denetimlere rağmen yaşanan birçok olumsuz tecrübe sosyal medya ve uydu yayını aracılığıyla dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Böylece örgütsel altyapının yokluğuna rağmen binlerce insan mobilize edilebilmiştir. Ayrıca yurtdışında düşüncelerinden dolayı sürgün yaşayan birçok Arap entelektüel otoriter yönetimlere karşı Batı'da lobi faaliyetlerine girişmişlerdir. Uluslararası tepkilere rağmen siyasi elitlerin kendi maddi varlıklarını artırma ve iktidarlarını sağlamlaştırma amacıyla protestoculara aşırı tepki göstermeleri ise mevcut protestoların ivmelerini artırmış ve daha sonra da iktidarların devrilmesine ya da iç savaşlara neden olmuştur.

Çizelge 4.2. Arap Baharı Sürecinde Bahreyn, Mısır, Libya, Tunus ve Yemen’de Gerçekleşen Tweet Yüzdesi Değişim Durumu

Kaynak: (Lynch, Freelon, & Aday, 2014: 4)

Ortadoğu’da uzun yıllardır bölgeyi yöneten tiranları devireceği beklentisi ile ortaya çıkan protestolar Batı tarafından “Bahar” olarak adlandırılmıştır. “Bahar” terimiyle 1848 Halkların Baharı, 1968 Prag Baharı ve 1980’lerdeki Doğu Avrupa Baharı gibi despotik rejimlerin seküler demokrasiye geçişinin sağlanması beklenmektedir. Fakat İslamcılarının yükselişi, seküler demokratları pasifize etmeleri ve neredeyse tüm seçimleri kazanmaları neticesinde adı geçen beklentilerin siyasi realitede ortaya çıkışı güçleşmiştir (Susser, 2012).

4.2.1. Libya’da Arap Baharı ve Kaddafi İktidarı’nın Devrilmesi

Libya adı eski Mısır tarafından Nil nehrinin batı kısmında yaşayan Berberiler için kullandıkları “Lebü” kelimesinden türetilmiştir (Bölme, Ulutaş, Özhan, Küçükkeleş, & Bektaş, 2011). İslam halifesi Hz. Ömer devrinde başlayan fetih hareketleri, 647 yılında Bizans İmparatorluğu’nun hâkimiyetine son vermek suretiyle tamamlanmış ve Müslümanlar bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. 1551 yılında Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçen bölge merkezden özerk bir biçimde “Dayılar” tarafından yönetilmiştir. Sonrasında 19. yüzyılda

ivme kazanan sömürgecilik faaliyetlerine karşı Libya, Osmanlı Devleti tarafından merkezileştirilmiş, silahlandırılmış ve hâkimiyetin devamı kapsamında bölgenin ileri gelen Senusiye Tarikatı ile işbirliğine gidilmiştir (Ceviz, 2011). Kuzey Afrika’da sömürgeleştirilmeyen tek yer olan Libya, diğer Avrupa ülkelerine nazaran geç bir dönemde birliğini sağlayan İtalya tarafından emperyalizm yarışında yer alabilme kaygısı altında 1911 yılında işgal edilmiştir. Her ne kadar işgal edilmiş olursa da İtalya’nın bölgede etkinlik sağlama çabası direnişin sembolü Ömer Muhtar’ın yakalanıp idam edildiği 1931 yılına kadar sürmüştür. İkinci Dünya Savaşı’nda mağlup olan İtalya ve onun ittifakı Almanya’nın bölgeden kuvvetlerinin çekilmesi ile büyük kısmı İngiltere, kalan küçük kısmı ise Fransa tarafından kontrol edilmiştir.

BM Genel Kurulu Siyasi Komisyonunun 9 Kasım 1949 tarihinde aldığı kararda Libya’nın 1952 yılından önce bağımsızlığını elde etmesi öngörülmüştür (Shapiro, 1951). Karara göre BM Komiseri ve Konsey (her ilden bir temsilci, biri Libya azınlıkları ve her biri Mısır, Fransa, İtalya, Pakistan, İngiltere ve ABD’den seçilecek) anayasa hazırlama ve idari geçiş süreci boyunca Libya’ya rehberlik edecektir. Anayasa, Aralık 1950 ile Ekim 1951 tarihleri arasında hazırlanmış ve bu süre içerisinde pek çok idari işlev de tedricen Libyalılara devredilmiştir. Nitekim 24 Aralık 1951 tarihinde Libya egemen bir devlet ilan edilmiştir (Collins C. , 1974). Ancak Libya’nın bağımsızlığını elde ettiği dönemde ekonomik yapısı oldukça zayıftır. 1958-1959 yılları arasında Zelten bölgesinde, sonrasında ülkenin kuzey batısı boyunca Esso ve Sirte’de büyük miktarda petrol yataklarının keşfedilmesi ile bu durum değişmeye başlamıştır (Clarke, 1963). Yine de petrol yatakları üzerinden ortaya çıkan rant ve gelirler yalnız kral ve yakın çevresini zenginleştirirken halkın hayat kalitesi üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır.

1953 yılında Arap Birliği’ne üye olan Libya’nın “Arap-İsrail Altı Gün savaşında (1967)” sessiz ve hareketsiz kalması birlik içerisinde tepkilere neden olmuştur. Bu tepkilerin gölgesinde 1969 yılında Mısır’daki Hür Subaylardan etkilenen Muammer Kaddafi öncülüğündeki askerî grup tarafından darbe yapılarak monarşi yıkılmış ve cumhuriyet rejimine geçiş yapılmıştır (Taşkesen, 2011).

Kaddafi; Mao Zedong ve Cemal Abdül Nasır’a duyduğu hayranlık etkisi ile İslam ve sosyalizmi harmanlayarak üç bölüm halinde “Yeşil Kitap” adı ile bilinen “Üçüncü Evrensel Teori”yi yazmıştır. Söz konusu ideolojide asıl ve geçerli olan kavram, dine ve doğal yaşamın

dışavurumu olan geleneklere dayanan doğal hukuktur. Bu kapsamda şeriat hukuku uygulamasına geçilmiştir (Doğan & Durgun, 2012). Eski rejimin bürokratları tasfiye edilmiş, parlamento kaldırılmış ve sosyalizm etkisi altında siyasi parti sömürücülüğüne karşı halk komiteleri kurulmuştur. Yeni sistemde Temel Halk Kongreleri kurularak halkın kendisini doğrudan yönetebilmesi amaçlanmıştır. Temel Halk Kongrelerinden bölgesel kurumları yöneten Halk Komiteleri ve Bakanlar Kabinesi yetkilerine sahip Sekreterlikler oluşturulmuştur. Sekreterliklerin birleşmesi ile Halk Kongreleri oluşmuş ve son olarak Halk Kongrelerinin birleşmesi ile Genel Halk Kongresi meydan getirilmiştir (Tanrıverdi Yaşar, 2013). Ancak Kaddafi tarafından başta petrol şirketleri olmak üzere kamulaştırma çabalarına girişilmesi ve nepotist uygulamalar çerçevesinde kendi kabilesinin üyelerine kilit roller verilmesi sonucunda ekonomik zenginlik halka yeterince ulaştırılamamış, sınıflararası farklar ortadan kaldırılamamış ve diğer kabilelerin hoşnutsuzluğu üzerlerine çekilmiştir. Kaddafi, özellikle güvenlik ile ilgili endişelerini kendi ailesinden ve kabilesinden seçtiği insanlara dayanarak çözmeye çalışmıştır.

İç politikada Arap milliyetçiliği söylemi ile mevcut rejimi kuvvetlendiren Kaddafi, küçük bir yüzölçümüne ve görece önemsiz bir statüye sahip olan Libya'nın Batı'ya karşı direncini artıracak yollar aramıştır. Bu noktada Kaddafi'nin uluslararası arenada öncelikli amacı Arap devletlerinin bir federasyon çatısı altında birleştirmektir. Bu amaçla 1969'da Mısır ve Sudan ile (Trablus Şartı), 1971'de Mısır ve Suriye ile (Bingazi Anlaşması), 1972'de tekrar Mısır ile, 1973'te Cezayir ile (Hassi Messaud Uzlaşması), 1974'te Tunus ile (Cerbe Anlaşması), 1981'de Çad ile (Trablus Bildirisi) ve son olarak 1984'te Fas ile (Ucda Anlaşması) yürütülen entegrasyon çabaları beklenen sonuçları vermemiştir. Tüm bu çabalara karşın Arap devletleri ile herhangi bir entegrasyon çatısı altında yer alamayan Kaddafi, Afrika Kıtası üzerinden yeni politikalar geliştirmeye başlamıştır (Vandewalle, 2006: 87). Diğer yandan Kaddafi, birleşmeyi reddeden Arap devletlerinde muhalif grup ve radikal örgütlere finansal destek sağlayarak istikrarlarını bozduğuna dair suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır.

Libya'da emperyalizm ve sömürgecilik döneminin yansımaları olarak görülen ABD ve İngiltere'nin askeri üsleri kapatılmış, Batılı devletlerin petrol şirketlerinin ve bankalarının faaliyetlerine son verilerek kamulaştırılmıştır (Bölme, Ulutaş, Özhan, Küçükkeleş, & Bektaş, 2011). Ayrıca Batılı devletlere karşı uluslararası terör örgütlerine asimetrik savaş eğitimi verilmesi, istihbarat paylaşımı, silah yardımı, lojistik destek, pasaport temin edilmesi, hücre evleri ayarlanması gibi olanaklar sağlanmıştır. Çünkü Kaddafi'ye göre

emperyalizm ile mücadele edebilmek ve uluslararası arenada sosyalizme ulaşabilmek adına kullanılacak yegâne yöntem terörizmdir (Davis, 1990: 10-11). Söz konusu terör, cihat anlayışı çerçevesinde radikal İslami grupları organize etmiştir. Buradaki cihat; İslam dinini yaymak adına değil emperyalizm ile mücadele etme amacıyla meşruiyet aracı olarak kullanılmıştır.

1980'li yıllar Libya ve ABD arasında gerilimli geçse de 1986 yılında yaşanan La Belle Disco saldırısı bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. ABD askerlerinin hedef alındığı Batı Berlin bölgesinde yer alan disko saldırısından sonra Amerikan savaş uçakları Trablusgarp ve Bingazi'yi bombalamıştır (Malinarich, 2001).

1988 yılında ise iki ülke arasındaki kriz en üst noktaya ulaşmıştır. 21 Aralık 1988 tarihli Pan Am havayollarına ait 103 uçuş sayılı Londra-New York seferindeki yolcu uçağı 2600 nüfuslu Lockerbie kasabasının üzerinde seyir halindeyken infilak etmesi sonucu 243 yolcu, 16 mürettebat ile patlamadan kaynaklı parçaların düşmesiyle 11 kasabalı hayatını kaybetmiştir (Black R. , 1999). Başlatılan soruşturmalar neticesinde olayın bombalı bir saldırı olduğu belirlenmiştir. Üç yıl boyunca sürdürülen istihbarat çalışmalarının ardından saldırıyı gerçekleştiren iki kişinin Libya Dış İstihbarat Servisi'nde görevli Abdel Bassett Al-Megrahi ve Khalifah Fhimah oldukları tespit edilmiştir (Taşdemir, 2006: 67). Bunun üzerine 27 Kasım 1991 tarihinde İngiliz ve Amerikan hükümetleri, Libya'dan üç talebi içeren ortak bir bildiri yayınlamıştır. Bu taleplerden ilki, olayla ilgili iki şüphelinin yargılanmak üzere teslim edilmesi ve Libya'lı yetkililerin eylemleri hakkında sorumluluk kabul etmesidir. İkinci talep, suçla ilgili her şeyin açığa çıkarılması ile tanıklara ve delillere tam erişim izninin verilmesidir. Son olarak, Libya hükümetinin tazminat ödemesi istenmektedir. Söz konusu bildiri üzerine Libya olayla ilgili bağıny inkâr etmiş ve talepleri de reddetmiştir. 20 Aralık 1991 tarihine gelindiğinde konu; İngiltere, ABD ve Fransa tarafından BM Güvenlik Konseyi gündemine getirilmiştir. Çünkü Fransa da 1989 yılında gerçekleşen başka bir uçak infilakının (UTA 772) sorumluluğunu Libya'ya atfetmiş ve Fransız soruşturmaları ile diğerlerinin koordine edilmesini talep etmiştir. (Lowe, 1992).

Sürecin belirtildiği şekilde ilerlemesi üzerine BM Güvenlik Konseyi, 21 Ocak 1992 tarihli 731 sayılı kararı almıştır. Kararda öncelikle uluslararası terörizmi ortadan kaldırmaya istekli olduğu vurgulanmıştır. Maddelerde ise Pan Am 103 ve UTA 772'nin seferlerinde uçakların imha edilmesi ve yüzlerce kişinin hayatını kaybetmesi kınanmış, Libya hükümeti

uluslararası terörizmin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak için istenen taleplere tam ve etkili bir yanıt vermeye çağırılmıştır (UNSC Resolution S/731, 1992). Fakat Libya 731 sayılı kararda geçen talepleri yerine getirmemiştir. Bu dönemde Libya'ya Arap Birliği, İslam Konferansı Örgütü ve İran'dan destek verilmektedir (Beveridge, 1992).

Sonrasında BM Güvenlik Konseyi'nin 31 Mart 1992 tarihli 748 sayılı kararıyla da insani yardımları ayrı tutmak üzere Libya ile yapılan uluslararası uçak seferlerinin durdurulması, her türlü askerî teçhizat ve uçak donanımlarının ticaretinin yasaklanması için ekonomik ambargo uygulanmıştır. Ayrıca bütün devletlerden Libya'daki diplomatik misyonlarında ve konsolosluk görev yerlerinde çalışan personel sayısını ve seviyesini önemli ölçüde azaltması ve kalan tüm personelin kendi topraklarındaki hareketini sınırlandırması veya kontrol etmesi talep edilmiştir (UNSC Resolution S/748, 1992). BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı söz konusu iki karar doğrultusunda Libya'nın beklenen adımları atmaması üzerine öncekilerden daha ağır yaptırımları içeren 11 Kasım 1993 tarihli 883 sayılı karar alınmıştır. Buna göre Libya'ya petrol ticareti ile petro-kimya endüstrisinde kullanılacak araç gereç satışı yasaklanmış ve BM üyesi ülkelerdeki ekonomik varlıkları dondurulmuştur (UNSC Resolution S/883, 1993).

Ambargo kararının uygulanması ile Arap Birliği üyeleri Kaddafi'ye beklediği desteği vermekten kaçınmış ve bunun yerine Trablus, Londra ve Washington arasında arabuluculuk yapmayı denemiştir. 1994 yılında Libya, Arap Birliği'ni Arap çıkarlarını ABD karşısında savunamamakla suçlamış ve birlikten çekilmekle tehdit etmiştir. Ancak 1996 yılında ise Arap Birliği zirvesine katılmak için Kaddafi bir Libya Havayolları uçağı ile Kahire'ye giderek hava ambargosunu ilk kez ihlal etmiştir. Bununla birlikte, Arap Birliği yaptırımları reddetmek için tekrarlanan Libya isteklerini geri çevirme kararı almıştır. 1997 yılına gelindiğinde Arap Birliği sadece Libya liderlerinin bölgesel konferanslara katılması ve tüm Libyalılara hac amaçlı seyahat etmesi hakkına izin vererek hava ambargosunu hafifletmek üzere bazı tedbirleri kabul etmiştir. Libya bu yaptırımlara ve ambargolara 1999 yılına kadar dayanabilmiş ve sonuçta adı geçen iki vatandaşının Lahey'de yargılanmalarını kabul etmiştir (Huliaras, 2001).

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de yaşanan terör saldırıları sonrası Libya, uluslararası toplumun yanında yer alarak ABD ile ilişkilerini geliştirme yoluna girişmiştir. Sonrasında Libya'nın 2003 yılında terör saldırısında hayatını yitirenlerin ailelerine tazminat ödemeği

kabul etmesi ile başlayıp yürüttüğü kitle imha silahı ve uzun menzilli füze projelerini durduracağını beyan etmesi (Libyan Payment to Families of Pan Am Flight 103 Victims, 2003) ile tamamlanan süreç sonunda Libya'ya getirilen yaptırımlar ve ambargolar 2006 yılı itibariyle tamamen kaldırılmıştır (Schwartz, 2007).

BM yaptırımlarının kaldırılması üzerine Libya geçmişten aldığı dersler doğrultusunda ulusal çıkarlarına ulaşabilme adına daha pragmatik politikalar belirlemeye başlamıştır. Bu anlamda Kaddafi, Avrupa ve Afrika'da Libya'nın ekonomik ve siyasi izolasyonunu sona erdirmeyi amaçlayan yeni girişimler yürütmüştür. Böylelikle yeni bin yılın başlangıcında Libya çok sayıda devletle ticari ve diplomatik ilişkiler kurmayı başarabilmiştir. Sonuç olarak 1999-2003 yılları arasında Libya'nın hidrokarbon esaslı gelirleri hızla artarak GSMH'nin % 50'sine, ihracatın % 97'sine ve devlet gelirlerinin de % 75'ine katkıda bulunmuştur. Yine de petrol ve gaz sektörüne büyük ölçüde bağımlı olan Libya ekonomisi; yüksek nüfus artışı ve düşük iş yaratma kapasitesiyle büyük bir istihdam sorunu ile yüzleşmek durumunda kalmıştır (John, 2008). Ekonominin bu kırılganlığı Arap Baharı sürecinde Libya halkının iktidara yönelik tavrında etkili olacaktır.

4.2.1.1. Arap Baharı ve Libya Müdahalesi

Arap Birliği'nin geçmişte tek bir ülkenin veya bir grubun nüfuzu altında politikalar üretmesi meşruiyet krizi ve maliyet sorunu ortaya çıkarmış olsa da, Arap Baharı gerçekleştiğinde bölgesel ihtiyaçlar ve uluslararası konjonktür birliğin yeni bir siyasal işlev ve rol üstlenmesi gerektiğini göstermiştir. Irak ve Afganistan işgalleri ile İslam coğrafyasında meşruiyetini koruyamayan ve güven eksikliği krizi yaşayan Batılı ülkeler bölgede amaçlarıyla uyumlu bir şekilde hareket edebilecekleri bir uluslararası örgütün varlığına ihtiyaç duymaktadır. Başka bir deyişle emperyalist suçlamalarla karşı karşıya kalan Batılı ülkeler, bölgesel bir örgüt ile eşgüdümlü çalışma niyetindedirler. Bu şartlar altında Arap Birliği, Libya'daki krizde daha önce görülmemiş bir biçimde bölgede etkin bir politika yürütme imkânı elde etmiştir.

15 Şubat 2011 tarihinde genç aktivist ve insan hakları savunucusu bir avukat olan Fethi Terbil'in Bingazi'de tutuklanması üzerine Libya'da Kaddafi yönetimine karşı protestolar başlamıştır. 17 Şubat'ta barışçıl göstericilere karşı güvenlik güçlerinin tazyikli su ve göz yaşartıcı bomba ile müdahalede bulunması sonucu gerginlik daha da artmış, göstericiler de molotof kokteyli atarak ve buldozer kullanarak söz konusu güvenlik güçlerine karşılık

vermişlerdir. Göstericiler Kaddafi'nin posterlerini yırtmış, ülkenin kurucusu Kral İdris döneminde kullanılan siyah, kırmızı ve yeşil renklerdeki bayrağı sembol olarak kullanmışlardır (Perito, 2016). Polis karakolları yakılmış, diğer kamu binalarına zarar verilmiş ve böylelikle protestolar iç çatışmaya giden süreci başlatmıştır. Kaddafi, protestoların başlaması üzerine göstericilere/isyancılara karşı savaş açtığını ilan etmiş, onları yok edeceğini açıklamıştır (Howorth, 2013).

15-20 Şubat tarihleri arasında süregelen protestolarda en az 173 kişinin rejim güçleri tarafından öldürüldüğü iddia edilmektedir. Bu gecede Kaddafi'nin oğlu olan Saif el-İslam, Libya kanalına verdiği demeçte eğer isyancıların protestolara devam etmesi halinde binlerce insanın daha öleceğine dair tehditte bulunmuştur. Kaddafi ise isyancılara en hafifi hainler olmak üzere çeşitli hakaretlerde bulunmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı'nın tahminlerine göre Şubat ayı boyunca tahminen 500-700 arasında sivil hayatını kaybetmiştir (Adams, 2012). Zamanla söz konusu durum uluslararası toplumun da dikkatini çekmeye başlamıştır. 20 Şubat'ta BM İnsan Hakları Yüksek Temsilcisi Navi Pillay, Libya'da halkı hedef alan saldırıların insanlığa karşı suç boyutlarına ulaşmış olabileceğinden uluslararası toplum tarafından soruşturulmasını talep etmiştir (Nebehay, 2011). Bunun üzerine 25 Şubat 2011 tarihinde BM tarafından sorunu araştırmak üzere bir komite kurulmuş ve 26 Şubat'ta BM Güvenlik Konseyi oybirliği ile 1970 sayılı karar almıştır. Kararda; BM Anlaşması'nın VII Bölümü 41. maddesi kapsamında Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) savcısıyla işbirliği yapılmasını, silah ve askerî mühimmat ambargosu, seyahat yasağı ve Kaddafi ile aile üyelerinin malvarlıklarının dondurulması hükümleri yer almıştır (UNSC Resolution S/1970, 2011).

Arap Birliği, Libya'da Kaddafi rejiminin kendi toplumu üzerinde uyguladığı şiddetten ötürü söz konusu devletin meşruiyetini kaybettiğini belirtmiştir. Bu ifadeyi 22 Şubat'ta Arap Birliği'nin, Libya'nın birlik toplantılarına katılmasını askıya alması takip etmiştir. Ancak 1970 sayılı karara uyulmaması üzerine 12 Mart'ta Kahire'de olağanüstü oturumla toplanan Arap Birliği, sivil halkın süregelen çatışmalardan korunabilmesi ve yabancı devlet vatandaşlarının tahliye edilebilmesi amacıyla BM Güvenlik Konseyi'ne Libya'da uçuşa yasak bir bölgenin oluşturulmasını önermiştir (The League of Arab States Resolution No. 7360, 2011).

Arap Birliği'nin uzun zamandır insani müdahaleye karşı olmasına karşı 12 Mart'ta aldığı kararın arkasında çeşitli faktörler bulunmaktadır. Birincisi, zirve ABD yanlısı Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'nde yer alan Arap Birliği üyeleri tarafından düzenlenmiştir. Ayrıca Hüsnü Mübarek'in devrilmesi üzerinden çok zaman geçmeden Kahire'de toplanılmıştır. Burada Obama yönetimi askerî müdahale konusunda hevesiz olsa da uçuşa yasak bölge konusunu onaylama aşamasındadır. İkincisi, Kaddafi yönetimindeki Libya, Suudi Arabistan ve diğer Körfez devletleri ile bölgede nüfuz sağlama rekabetine girişmiştir. 2003 yılında Arap Birliği zirvesinde Kaddafi, Suudi Prensi Abdullah hakkında hakaret içeren sözler ifade etmiştir. Bu yüzden Körfez ülkeleri önderliğinde Arap Birliği'nin Libya'ya karşı önlemleri desteklemesi daha anlaşılabilir olmaktadır. Üçüncüsü, kararın alınmasında insani dayanışma ve oportünizm önemli bir rol oynamıştır. Bu kapsamda El Cezire'nin Libya'nın ihlallerini yayımlaması ve muhalif grupları harekete geçirmesi Kaddafi'nin bölgede itibarını kaybetmesine neden olmuştur. Bunlara ek olarak bölgedeki bazı yönetimler uluslararası toplumun kendi sorunları yerine Libya'ya dikkatlerini yöneltmesini hesaplamış olması muhtemeldir. Diğer yandan, iç muhalefetin teşvik edilmesi ile insan haklarına engel olarak gösterilmekten endişe edilmesi de mümkündür (Bellamy & Williams, 2011). Arap Birliği'nin söz konusu tavrı her ne sebeple olursa olsun BM Güvenlik Konseyi'nin karar alma süreci üzerinde büyük bir etkide bulunmuştur.

İsyancıların Doğu Libya'da hâkimiyeti sağlaması üzerine Kaddafi rejimine karşı alternatif bir yönetimin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Nihayet 5 Mart 2011 tarihinde Kaddafi rejiminin eski Adalet Bakanı ve Halk Komitesi Genel Sekreteri Mustafa Muhamed Abdulcelil önderliğinde Bingazi'de rejimin eski askerî-siyasi atanmışlarını ve muhalefetin kontrolündeki şehirlerin (Ecdebiye, Zintan, Misrata, Nalut, Gat, Buntan, Gubbe) temsilcilerinin yer aldığı Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) kurulmuştur. UGK'nın önceliği uluslararası arenada Libya'nın yegâne yönetimi olarak tanınmaktır. Bu amaçla Arap Birliği'ne mektup yazılmış ve siyasi tanınma talebinde bulunulmuştur. Arap Birliği ise doğrudan tanıma yerine UGK'nın Kaddafi'nin hava kuvvetlerine karşı direnç gösterebilmesi adına “uçuşa yasak bölge” talebini desteklediğini ilan etmiştir. Ancak ABD'nin dışişleri bakanı Hilary Clinton'un UGK ile temasa geçmesi ve Fransa'nın UGK'yı Libya'nın meşru temsilcisi olarak tanıyarak Bingazi'ye büyükelçilik atayacağını açıklaması üzerine Batı tarafından UGK'nın tanınma sürecinde büyük bir adım atılmış bulunmaktadır (Ayhan, 2011). Bu durum Libya'da daha güvenilir ve halkın meşru taleplerine cevap veren bir geçiş

sürecinin oturtulabilmesi adına umut verici olmuştur. Yine de NATO'nun müdahalesine kadar UGK askerî sahada gözle görülür bir ilerleme kaydedememiştir.

UGK'nın kurulması ile dağınık ve düzensiz bir halde bulunan muhalefet toparlanma şansını artırmıştır. UGK'nın Libya halkı için yayınladığı beş amaca genel hatlarıyla bakılacak olursa; Saif el-Kaddafi'nin adil bir şekilde yargılanması, ülkenin daha güvenli hale getirilmesi, ülke çapında çevre temizliğinin yeniden sağlanması, yüksek oranlı işsizliğin azaltılması ve son olarak da adil ve serbest seçimlerin gerçekleştirilmesidir (National Transitional Council, 2011). Bu kapsamda UGK, Temmuz 2012'de ilk genel seçimlerin sonuçlanmasına kadar Libya'da varlığını sürdürmüştür.

16 Mart'ta Kaddafi radyo ve televizyon aracılığıyla ordunun söz konusu gece hiçbir şekilde acıma ve merhamet göstermeden Bingazi'ye saldıracağına dair göstericilere tehditte bulunmuştur (Karam S. , 2011). 17 Mart 2011 tarihinde sivillerin büyük bir kıyımaya uğrayacağı endişesi üzerine Arap Birliği'nin teşviki ile BM Güvenlik Konseyi, askerî tedbirlerin dâhil edildiği 1973 sayılı kararı 10 lehte ve 5 çekimser (Almanya, Brezilya, Çin, Hindistan ve Rusya) oyla almıştır. Söz konusu kararda; 1970 sayılı kararda olduğu gibi Libya'nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyulduğu vurgulanmış, rejim ve muhalifler arasında ivedilikle ateşkesin sağlanması ve başta sivillere yönelik olmak üzere çatışmaların sonlandırılması çağrısı yapılmıştır. Ayrıca önceki yaptırımların kapsamı genişletilmiş, uçuşa yasak bölge oluşturulmuş ve BM Anlaşması'nın VII. Bölüm 42. maddesi gereğince sivillerin korunması için tüm tedbirlerin alınmasını içeren askerî müdahalede bulunulabileceği belirtilmiştir. Uçuşa yasak bölge ile ilgili insani yardım yapılabilmesi ve yabancı devletlerin vatandaşlarının tahliye edilebilmesi istisna tutulmuştur (UNSC Resolution S/1973, 2011). Libya'ya müdahale ile ilgili de NATO yetkilendirilmiştir.

NATO müdahalesi; Birleşik Koruyucu Harekâtı (Operation Unified Protector) olarak adlandırılmıştır. İttifak misyonu ana hatlarıyla üç aşamadan oluşmaktadır: Silah ambargosu uygulama, uçuşa yasak bölgeyi temin etme ve sivilleri korumaktır. Her ne kadar hızlı bir şekilde kıyı şeridi abluka altına alınmış olsa da uçuşa yasak bölgenin temini gecikmiştir. Bu durumun arkasında rejim tesisleri, cephaneleri ve güçlerinin sivil altyapı tesislerine yakın olması, başlangıçta muhalif güçlerin kendisini savunmak için sınırlı kapasiteye sahip olması ve kalabalık nüfuslu bölgelerin rejim kontrolü altında bulunması yatmaktadır. Böylece

sivillere yönelik zararları en aza indirmek adına NATO müdahalesi tedbirli bir şekilde devam etmiştir (Daalder & Stavridis, 2012).

Uçuşa yasak bölge ilanının ardından 19 Mart 2011 tarihinde Fransa rejim güçlerini bombalamaya başlamıştır. Aynı gün Amerikan ve İngiliz uçakları da Fransa'ya katılmıştır (Yılmaz M. , 2012). Burada Fransa'nın pro-aktif davranmasının temelinde uluslararası sistemde etkinliğini yeniden artırma çabaları ön plana çıkmaktadır. 23 Mart'a gelindiğinde silah ambargosunun sağlanması adına NATO, Libya kıyı şeridini ve hava sahasını tam olarak kontrol altına almıştır. BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri olan Rusya ve Çin ise 1973 sayılı kararın uygulanmasına dair eleştiriler getirmişlerdir. Rusya'nın temsilcisi Churkin, özellikle Trablus olmak üzere Libya'daki NATO müdahalesinde sivil kayıpların meydana geldiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda 1973 sayılı kararın üzerine kurulan yetkinin ötesine geçen herhangi bir eylem, çözümlene veya orantısız güç kullanımına izin verilemeyeceğini de belirtmiştir. Çin temsilcisi Li Baodong ise Libya'nın egemenliği, bağımsızlığı, birliği ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda Libya'nın iç işleri ve kaderi için karar verme hakkı Libya halkına aittir. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi kararının öngörülenlerin ötesinde herhangi bir faaliyet için keyfi bir şekilde yorumlanmaması gerektiğini de belirtmiştir (UNSC 6528th Meeting, 2011).

Kaddafi yerel kabileleri yanına çekme çabalarına girişse de pek başarılı olamamıştır. Ayrıca rejimin askerî teknolojide koalisyon güçlerinden geride olması sebebiyle rejim güçleri şehirlerden çekilmeye başlamış ve muhalif güçler Ecnebiye, Brega, Ukeyla ve Ras Lanuf'u ele geçirmişlerdir. 20 Ekim 2011 tarihinde iki aylık kuşatmanın ardından Sirte şehri, UGK güçleri tarafından ele geçirilmiştir. Aynı gün konvoy ile kaçmakta olan Kaddafi de yakalanıp linç edilerek öldürülmüştür. Getirilen eleştiriler üzerine NATO yetkilileri; Kaddafi'nin kasıtlı bir biçimde hedef alınmadığını, çünkü saldırıya uğrayan konvoyda Kaddafi'nin yer aldığı bilinmediğini belirtmiştir (Gazzini, 2011). Kaddafi'nin öldürülmesiyle birlikte Libya'daki Ulusal Geçiş Konseyi ülkenin tek meşru otoritesi haline gelmiştir. Sonrasında 2012 yılının Temmuz ayında yapılan seçimler sonucunda iktidara gelen Milli Genel Kongre (MGK) çok geçmeden kendi içinde siyasal bölünme ve farklılaşmalara maruz kalmıştır. Bu esnada Libya'nın tamamına yayılan milis birlikler ile şehirlerdeki çıkar grupları iç içe geçmişlerdir. MGK içinde yaşanan söz konusu siyasi rekabetin sonucunda 11 Mart 2014 tarihinde Başbakan Ali Zeydan görevden alınmış ve sonrasında Libya -üç ayrı hükümet altında- yönetilemez bir hale gelmiştir (Kekilli, 2016).

4.2.1.2. Libya Krizi ve Uluslararası Hukuk

Geçmişte Irak, Somali ve Bosna Hersek'te uygulanan müdahaleler insani yardım amacını taşımaktayken Libya'daki müdahalede ilk defa sivil halkın korunması amaçlanmıştır (Donne & Gifkins, 2011). Bu müdahalenin ötekilerden diğer bir farkı ise BM Güvenlik Konseyi kararı ile uygulamaya geçirilmiş olmasıdır. Ancak NATO'nun tarafsızlığını kaybetmesi ve isyancılar ile beraber hareket ederek Kaddafi rejimini devirmesi 1973 sayılı kararda kendisine verilen müdahale hakkı yetkilerini istismar etmesi olarak değerlendirilmiştir. Başka bir deyişle, 1973 sayılı kararda sivil halkın korunması amaçlanmış olsa da uygulama rejim değişikliğine doğru evrilmiştir.

NATO'nun Libya müdahalesinin doğurduğu göze çarpan dört durum vardır. Birincisi, NATO müdahalesinde BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararı bazı devletlerce geniş kapsamlı değerlendirilmiş ve akabinde sivil kayıplara neden olduğundan eleştirilmiştir. İkincisi, sivillerin korunması ve diğer hedeflerin, özellikle de rejim değişikliği arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Onlara göre koruma meşru bir faaliyet olarak kabul edilirken, rejim değişikliği bunun dışında kalmaktadır. Üçüncüsü, ilgili kurumların kuvvet kullanımıyla ilgili farklı görüşlerinin yer aldığı durumlarda hangi bölgesel örgütlerin belirleyici bir rol oynayacağı üzerinde tartışmalar ortaya çıkmıştır. Son olarak, Kosova ve diğer yerlerden gelen geçmiş tecrübeler ve Libya'da uygulanan hava gücünün büyük çapta insan kayıplarını engelleme noktasında yardımcı olabileceği görülmüştür (Bellamy & Williams, 2011). Çünkü Libya'da Kaddafi'ye karşı yükselen protestoların bedeli olarak 50.000 sivil yaşamını yitirmiş ve binlerce kişi yaralanmıştır (Sadiki, 2012). Bu açıdan müdahalenin gecikmesi veya gerçekleşmemesi üzerine yaratılan kurgular can kayıplarının artmasına neden olabilecektir.

4.2.2. Çözölemeyen Mesele: Suriye Krizi

Birinci Dünya Savaşı sonrası döneme Suriye, Fransız manda yönetimi altında girmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı devam ederken oluşan uluslararası değişimler ve iç politikadaki bir takım gelişmeler nedeniyle Fransa, Suriye'den çekilmiş ve Suriye 1946 yılında BM'ye katılarak "Suriye Arap Cumhuriyeti" adını almıştır. Suriye, bağımsızlığını ilan ettiği 1946'dan 1970'e kadarki dönemde, darbeler ve bunlara karşı gerçekleşen karşı-darbelerin meydana geldiği, dolayısıyla istikrarın bir türlü sağlanamadığı bir evre geçirmiştir. 1966

yılında Suriye Savunma Bakanı olan Hafız Esad, 1969-1970 yılları arasında Baas partisinin sivil ve askerî kanatları arasında baş gösteren iktidar mücadelesinde etkin bir rol oynamıştır. Ürdün’de yaşanan iç savaşa müdahalenin ardından 13 Kasım 1970 tarihinde gerçekleşen darbeyle Hafız Esad Suriye’de iktidarı ele geçirmiştir. Mart 1971’de yapılan halk oylamasıyla da Esad devlet başkanı seçilmiştir. 1971-2000 yılları arasında Hafız Esad, Soğuk Savaş süreci boyunca dış politikada SSCB doğrultusunda yer almış, iç politikada ise katı bir istihbarat servisi oluşturarak muhalif siyasi hareketlerin yaşam alanını daraltmıştır. 2000 yılında Hafız Esad’ın ölümü üzerine ortaya çıkan boşluk oğul Beşar Esad ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Beşar Esad’ın seçilmesine engel teşkil eden maddelerde değişikliğe gidilmiş ve gerçekleşen oylama sonucunda oğul Esad Suriye devlet başkanı olmuştur (Buçukcu, 2012).

Yönetimi boyunca Beşar Esad, babasının uygulamış olduğu politikaların izinden gitmiştir. Bu kapsamda bölgede ve uluslararası ortamda ortaya çıkan kriz zamanlarında Suriye’yi izolasyondan kurtarabilmek ve İsrail’e karşı üstünlük sağlayabilmek adına çok boyutlu ittifaklar geliştirmeyi hedef olarak belirlemiştir. Yeni belirlenen dış politikada; ABD’nin 2003 yılındaki Irak işgalinden sonra ABD ve İsrail tarafından kuşatılan Beşar Esad, Türkiye ile yakınlaşma stratejileri takip etmeye başlamıştır. Ancak Mart 2011’de Dera’da ortaya çıkan protesto gösterilerinin Şam, Halep, Hama, Humus, Lazkiye, Banyas, Deir ez-Zor gibi önemli şehirlere yayılmasıyla Beşar Esad ile Türkiye devleti arasındaki ilişkiler de bozulmaya başlamıştır (Salık, 2011). Arap Baharı sonrası başlayan protesto gösterileri ve buna paralel artan sivil kayıplar uluslararası toplum nezdinde Suriye ve iktidardaki Beşar Esad’ın geleceklerini belirleyecektir.

4.2.2.1. Arap Baharı’nın Suriye’ye Etkisi

Tunus’ta demokrasi ve özgürlük talepleri ile başlayan halk ayaklanmaları Mısır, Libya ve diğer Arap ülkeleri üzerinde yayılmaya başlayarak “Arap Baharı”nı ortaya çıkarmıştır. Bölgede protestoların başladığı anlarda Suriye lideri Beşar Esad, The Wall Street Journal’da konu hakkında röportaj vermiştir. Burada Esad, Arap Baharı’nın Suriye üzerinde en ufak bir etkisinin olmayacağını, çünkü Suriye halkının taleplerini dikkate aldıklarını belirtmiştir (The World Street Journal, 2011). Ancak birkaç hafta sonra Esad’ın yanıldığı ortaya çıkacaktır. Suriye’de 2011 yılının Mart ayında başlayan protestolar kısa zamanda ülke genelinde yayılarak uluslararası toplumun gündemine girmiştir (Yazıcı, 2016).

Rejimin geçmiş hatalarından ders almadığının bir yansıması ise ordu birliklerinin göstericilere karşı aşırı güçle karşılık vermesi ve onların birçoğunu çekinmeden öldürmesi olmuştur. Bu süreçte; Türkiye'nin Suriye'yi kendi halkına karşı şiddet uygulamayı bırakmasına yönelik yoğun çabaları ve çıkışlarına karşın Arap Birliği harekete geçmemiştir. Ancak Libyalı direnişçilerin başkent Trablus'u ele geçirmeleri ve Libya'da Kaddafi'nin olmadığı bir geleceğin ortaya çıkması neticesinde bölgede devam eden Suriye Krizi üzerinde yeni bir süreç başlamıştır. Bu noktada Suriye'de kayıpların ciddileşmesi Arap Birliği'nin sessizliğini bozmasına neden olmuştur. Ağustos ayında Ramazan'a denk gelen katliamların gerçekleşmesi Katar ve Suudi Arabistan'ın büyükelçilerini geri çekmeleri ile sonuçlanmıştır. Dönemin ABD Başkanı Obama ise, 18 Ağustos 2011 tarihinde Esad'ın meşruiyetini kaybettiğini belirterek iktidardan çekilmesi gerektiği çağrısında bulunmuştur (Wilson & Warrick, 2011). Ancak Obama, Arap Birliği'nin teşvik ettiği Libya müdahalesinin aksine Suriye'de Esad rejimine karşı güç kullanma yoluna başvurmamıştır. Çünkü ulusal güvenlik gündeminin belirlenmesinde ABD'nin karşılaştığı ekonomik durgunluk ve gerileme ile mücadele etmesi etkili olmuştur (Gelb, 2012).

Suriye Krizi üzerinde BM Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesine dair gerçekleşen faaliyetlere geçmeden önce söz konusu konseyin yapısından bahsetmek gerekmektedir. BM Güvenlik Konseyi, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan konjonktürde küresel barış ve güvenliği temin etme amacıyla kurulan BM'nin en önemli mekanizmasıdır. BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi, on geçici üyesi bulunmaktadır. Konsey'de alınan kararlar tüm üye devletler için bağlayıcı niteliğe haizdir. Sunulan bir önerenin kabulü için; daimi üye olan ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa'nın vetosunun olmaması ve toplam dokuz üyenin onay vermesi yeterli olmaktadır (Çalış, Akgün, & Kutlu, 2006: 35-41). Suriye'de yaşanan Arap Baharı sürecinde de BM Güvenlik Konseyi'nin söz konusu yapısı krizin sonlandırılması adına kullanılabilecek en önemli mekanizmayı oluşturmaktadır.

5 Ekim 2011 tarihinde BM, BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye'nin göstericilere karşı kullandığı aşırı tepkiyi kınayan ve yaptırım uygulanmasına olanak sağlayan taslak kararı oylamıştır. Ancak karar tasarısı daimi üye olan Rusya ve Çin'in vetoları sonucunda reddedilmiştir. Bu noktada Rusya ve Çin'in veto etme gerekçeleri ise Suriye'de başlayan çatışmaların bir içişleri meselesi olduğu ve herhangi bir müdahalede bulunulamayacağıdır (UNSC 6627th Meeting, 2011).

16 Ekim 2011’de Arap Birliği’nin Dışışleri Bakanları Toplantısı’nda Suriye’ye uyguladığı şiddeti durdurması çağrısı yapılmış ve on beş gün içerisinde Suriye yönetimi ve muhalefeti arasında birlik gözetiminde yapılacak bir ulusal diyalogun başlatılması talep edilmiştir. Bazı delegeler ise Suriye’nin Arap Birliği yeliğinin askıya alınması çağrısında bulunmuş, fakat söz konusu çağrı henüz 2/3 çoğunluğu sağlayamamıştır. Ayrıca Katar başkanlığındaki komitenin bu süreci yöneteceği planlanmıştır (BBC News, 2011b).

2 Kasım 2011 tarihinde imzalanan ateşkes ile şiddetin sonlandırılması, siyasi tutukluların serbest bırakılması, ordunun şehirleri boşaltması ve birlik çalışanları ile uluslararası medya kuruluşlarının Suriye içerisinde serbestçe dolaşımına izin verilmesi noktasında mutabakata varılmıştır (Black I. , 2011). Ancak verilen süre içerisinde diyalogun başlamaması ve rejimin uyguladığı şiddet sonucu l sayısının 3500’ bulması zerine Arap Birliği 12 Kasım 2011 tarihinde acil bir toplantı düzenleyerek Suriye’nin birlik üyeliğini askıya almıştır (MacFarquhar, 2011). Geçmişten beri kendisini Arap milliyetçiliğinin öncüsü olarak adlandıran Suriye’nin birlik üyeliğinin askıya alınması birlik için önemli bir karar olarak grlmştir. Çünkü Arap Birliği geçmişte; Arap btnlyđn temin etme söylemleri altında otoriter üyelerin egemenliğinin devam etmesini sağlayarak kurumsal bir çapa vazifesi grmştir. Bu şekilde Arap liderler, Arap btnlyđn yerel ve devletlerarası muhalifleri gayri-meşru ilan eden bir araç olarak kullanmışlardır (Ahram & Lust, 2016). Ancak Suriye’nin Arap Birliği yeliğinin askıya alınması sonucunda hem toplumsal taleplerin dikkate alınması hem de birliğin etkinliğini artırabilmesi için önemli bir fırsat elde edilmiştir. Söz konusu fırsatın kullanılabilmesi insani krizlerde Arap Birliği’nin tutarlı politikalar takip etmesine bağlı bulunmaktadır.

27 Kasım 2011 tarihinde Arap Birliği, Suriye rejimine karşı siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulama kararı almıştır. Birliğin yaptırımları; rejim ile temel ürünlerde ticareti kesmeyi, üst düzey yöneticilerin mal varlıklarını dondurmayı ve bu kişilere seyahat yasağı getirmeyi, yatırımları durdurmayı ve Suriye Merkez Bankası ile mevcut ilişkileri kesmeyi içermektedir. Ancak Suriye'nin en büyük ticaret ortaklarından olan komşuları Irak ve Lübnan, potansiyel boşluklardan faydalanarak yaptırımlara katılmayacaklarını belirtmiştir (MacFarquhar & Bakri, 2011). Arap Birliği 1945 yılından beri verdiği en önemli kararlardan birini almıştır. Birliğin bu kararı, Arap Baharı süreci ile siyasi anlamda değişikliğe gidişi net bir biçimde göstermektedir. Artık Arap Birliği, yelerin aşırı egemenlik vurgularının aksine halkların temel hakları ve makul talepleri doğrultusunda ye devletlerin içişlerine müdahale

edebileceğini göstermiştir. Bu şekilde birlik-içi egemenlik anlayışının yeniden yorumlanması ile aynı zamanda bölgesel çatışmalarda etkinlik sağlayabilme adına birliğe uluslararası meşruiyet de sağlanacaktır. Bu şekilde muhaliflerin motivasyonları artırılmıştır. Ayrıca direnişe katılanların sayısı da artmaya başlamıştır. Bunlara ek olarak rejim üzerinde uluslararası baskı yoğunlaşarak Esad'ın görevi bırakması gerektiği yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır.

İç kargaşa içerisinde ekonomik krizle boğuşan Suriye rejimi, birliğin uyguladığı yaptırımlar ile ekonomik, diplomatik ve siyasi olarak bölgede izolasyona uğramıştır. Arap Birliği'nin önerisi ile Suriye rejimi, 19 Aralık 2011 tarihinde Arap Birliği gözlemcilerinin Suriye'de görev yapmalarına izin verilmesini içeren protokolü imzalamıştır (The Guardian, 2011). Ancak 165 üyeli gözlemci heyetinin başında Sudan'da soykırıma bulaştığına dair iddialar bulunan emekli General Mustafa el-Dabi'nin bulunması, heyetin güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır (Collins T. , 2011). Mustafa el-Dabi'nin kaygı verici bir şeyin olmadığına dair yorumları ve gözlemci heyetinin tarafsızlığına dair şüphelerden dolayı söz konusu heyetten istenen amaçlara ulaşamamıştır. Bu konuda Arap Birliği'nin yönetim mekanizmasının tecrübe eksikliği ve kurumsal işlevsizliği kaynaklı olarak kurulacak heyetin kadrosunu yeterince planlayamadığı ve uluslararası toplumun beklentilerini dikkate almadığı söylenebilir.

22 Ocak 2012 tarihinde Arap Birliği, BM'ye Suriye krizi hakkında bir barış planı sunmuştur. Planda Esad'ın görevi yardımcısına devretmesi ve erken seçimin yapılması önerilmektedir (Fahim, 2012). Arap Birliği'nin önerdiği planda yetki devrinden söz etmesi, birliğin geleneksel politikasından vazgeçip halkların taleplerinin gerçekleşebilmesi için sadece yaptırımlara başvurmayacağını, aynı zamanda rejim değişikliğini de destekleyebileceğini göstermiştir. Yani Arap Baharı ile üyelerinin içişlerine karışma pahasına üyeliklerini askıya alan, yaptırımlar uygulayan birlik, halkların ülke yönetiminde temsil edilmesine dayanan demokrasi anlayışı ile de kendi içerisinde yeni bir paradigma geliştirme imkanı elde etmiştir.

4 Şubat 2012 tarihinde Arap Birliği üyesi Fas'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu taslak karar görüşülmüştür. Karar taslağına göre rejimin şiddeti durdurması, keyfi tutuklamaların sonlandırılması, ortak bir diyalogun başlatılması, Esad'ın yetkilerini yardımcısına devretmesi, serbest seçimlerin yapılması ve Arap Birliği'nin önlemler almasının desteklenmesi talep edilmiştir. Ancak Çin ve Rusya, ülkedeki şiddetten sadece Esad

rejiminin sorumlu olmadığını ileri sürerek BM Güvenlik Konseyi karar taslağını veto etmişlerdir (MacFarquhar & Shadid, 2012). Bu durumda Arap Birliği ise Suriye'ye BM ve Arap Birliği ortaklığında bir barış gücünün gönderilmesini ve muhalefete finansal yardımın ve siyasi desteğin verilmesini önermiştir. Birliğin bu kadar hızlı bir şekilde Arap devletine karşı uluslararası müdahaleyi önermesi oldukça dikkat çekicidir. Suriye Krizi öncesinde Kaddafi rejimine karşı NATO müdahalesinin önünü açan birlik, Suriye'ye bir barış gücünün gönderilmesini önererek de dış müdahale tartışmalarını başlatmıştır. Ancak Rusya ve Çin'in onayı alınmadan böyle bir eylemin başlatılabilmesi mümkün gözükmemektedir.

Suriye ordusunun kitle imha silahlarını sivil halka karşı kullanması neticesinde ortaya çıkan katliamların 2011-2012 yılları arasında 7500 can aldığı bir dönemde BM-Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan, Suriye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Devlet Başkanı Beşar Esad ile görüşmüştür. Annan gerçekleştirdiği Şam ziyaretinde, Esad'a bir takım önerilerde bulunmuş ve Esad ile beraber bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Beşar Esad ise silahlı terör gruplarının bulunduğu bir ortamda hiçbir siyasi diyalogun başarılı olamayacağını iletmiştir (BBC News, 2012a). Bu noktada Arap Birliği'nin BM ile işbirliği içerisinde Suriye konusunda ortak bir temsilci belirleyebilmesi, birliğin Sudan'da yaşanan insani krizde adı geçen Mustafa el-Dabi başkanlığında kurduğu heyetten gerekli dersi aldığını ve uluslararası toplumla koordineli bir biçimde çalışmaya gayret ettiğini göstermesi açısından önemli bir husustur.

16 Mart 2012 tarihinde altı maddelik "Annan Barış Planı" Suriye rejimine bildirilmiş ve 27 Mart'ta Rusya'nın telkini ile Suriye devleti tarafından kabul edilmiştir. Çin'in Annan Planı'nı ilerleyen dönemde kabul etmesinin nedeni; bu planın Suriye'de Esad'ın iktidarının değişmemesi ve kınama ifadesinin BM Güvenlik Konseyi açıklamasında yer almamasıdır. Söz konusu plana bakılacak olursa; bu planda yer alan altı maddede çatışmaların durması için uygun ortamın oluşturulması hedeflenmektedir.

Annan Barış Planı;

- 1) Suriye öncülüğünde, Suriye toplumunun beklentilerine ve endişelerine yanıt verebilecek bir siyasi süreç,
- 2) Sivil halkın korunabilmesi amacıyla BM gözetiminde silahlı şiddetin her türünün sona erdirilmesi,

- a) Hükümet, yerleşim alanlarındaki asker sevkiyatını sona erdirip silah kullanımını durduracak ve söz konusu yerlerde bulunan askerleri çekecek,
- b) Muhalefet çatışmalara son vermeye dair garanti verecek,
- 3) İki taraf da çatışmaların yaşandığı alanlara insani yardımın ulaştırılmasına destek olacak ve insani amaçlarla her gün iki saatlik ateşkes uygulanacak,
- 4) Yetkililer, keyfi olarak tutuklanmış kişilerin serbest bırakılması sürecinin hızını ve kapsamını artıracak,
- 5) Bölgede gazetecilerin hareket etmesine engel olan kısıtlamalar kaldırılacak,
- 6) Suriye yönetimi, toplanma ve barışçıl şekilde gösteri yapma hakkına saygı gösterecektir (BBC News, 2012b).

Ateşkesin ilan edilmesinin ardından Suriye yönetimi karara uyacağını bildirmesine karşın sivil halka karşı aşırı güç kullanmayı sürdürmüştür. Rejim güçleri 2012 yılı Mayıs ayının son haftasında Hama yakınlarındaki Hule’de 90 kişinin öldüğü ve 300 kişinin yaralandığı saldırıda bulunmuştur (Milliyet, 2012a). BM ve Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan’ın altı maddeli barış planı kapsamında BM Güvenlik Konseyi’nin 2043 sayılı kararı uyarınca 2012 Nisan ayının sonundan itibaren ülkede görev yapan BM Gözlemci Misyonu’nun (UNSMIS), bölgede artan şiddetin yarattığı yüksek risk nedeniyle yürüttüğü faaliyetleri askıya alınmıştır (Milliyet, 2012b). Bu şekilde, Arap Birliği destekli Annan Planı fiilen devre dışı kalmıştır.

Esad uyguladığı iç strateji ile yönetimine karşı ortaya çıkan protestoları mezhepçi bir anlayışla Sünni-Alevi savaşına dönüştürmek için elinden geleni yapmıştır. Çünkü Esad’ın müttefiklerini yanına çekerek iktidarını koruyabilmesi için söz konusu mezhep savaşına ihtiyacı vardır. Böylece süregelen devrim, iktidar ve destekçileri için varoluşsal bir mücadeleye dönüşme imkânı bulmuştur. Esad’ın ailesi, klanı, neredeyse tamamı ona sadık olan ordusu, istihbarat teşkilatları ve Suriye nüfusunun % 12’sini oluşturan heterodoks dini bir azınlık olan Aleviler mezhepçi bir savaşta güvenli liman vazifesi görmüştür. Zaten kriz süresince Özgür Suriye Ordusu mensupları ve destekçileri tutuklanmış, öldürülmüş ve işkence görmüşlerdir. Bu nedenle Esad iktidarıyla hiçbir ilgisi olmayan Aleviler de dâhil olmak üzere bütün rejim yanlıları; ülkeden sürülmekten ya da Sünnilerin iktidarı kontrol etmeleri halinde en azından onlara zulmetmelerinden korktuklarından dolayı kanlı bir intikam almaya devam etmişlerdir. Krizin en başından itibaren Esad’ın uyguladığı dış strateji ise dünyanın geri kalanının terörle mücadele savaşıyla meşgul olduğunu düşünmesini

sağlamak olmuştur. Bölgedeki cihatçıların aktif varlığı da bu stratejiye dayanak sağlamıştır. Ayrıca çatışmanın uzun sürmesi de Esad'ın terör gruplarına karşı durma düşüncesini kısmi bir gerçek haline getirmiştir (Totten, 2013). Esad'ın uygulamış olduğu bu stratejilere karşın uzun süren bir mezhep savaşı, Alevi azınlık ve Şii İslamcılar (İran destekli Hizbullah) ile Sünni güçler (Katar, Suudi Arabistan destekli el-Nusra Cephesi) arasında bölgeyi bir bütün olarak yıkmakta olan daha geniş bir vekil savaşı ile karşı karşıya bırakmıştır (Tablet, 2013).

Cenevre'de 30 Haziran 2012 tarihinde gerçekleştirilen konferansta Kofi Annan; Suriye'de Esad rejimi yanlıları ve muhaliflerin katılımıyla oluşturulacak bir geçiş hükümeti kurulmasını önermiştir. Ayrıca, geçiş hükümeti için zaman verilmezken amacın yeni anayasa ile çıkılacak yolda özgür seçimler olduğu belirtilmiştir. Annan, yeni oluşturulacak yapıda Esad'ın yer alıp almayacağı konusunda iktidar partisinin temsil edileceği bir yol haritasından bahsetmiştir (Aljazeera, 2014a). Ancak Cenevre I'den somut bir sonuç alınamamıştır. Bu noktada; ABD'nin seçim sürecine girmiş olması, tarafların geçiş yönetiminin Esad'la veya onsuz mu olacağı konusunda farklı niyetlere sahip olması ve gerçekleşmesi mümkün bir yol haritası çizilememesi toplantının sonuçlarını etkisiz kılan faktörler olmuştur (Arı, 2014).

22 Haziran 2012 tarihinde Suriye rejimi askerî güçleri süregelen kriz içerisinde ilk defa asimetrik bir unsur (Özgür Suriye Ordusu) dışındaki güce karşı saldırıda bulunmuştur. Türkiye'ye ait F-4 Phantom tipi savaş uçağı sınır bölgesinde devriye gezerken Suriye rejimi tarafından ihtarsız bir şekilde düşürülmüştür (Blair & Henderson, 2012). Her ne kadar Suriye'nin özür dilediği belirtilse de yaşanan bu çatışma Suriye'nin gerektiğinde silahlı bir çatışmayı göze alabileceğini göstermiştir. Bu durum üzerine Türkiye yönetimi angajman kurallarını değiştirdiğini ve sınır ihlali olduğunda tüm Suriye unsurlarının vurulacağını ilan etmiştir. Buradaki önemli olan nokta ise Suriye dışında bir unsurun sınır ihlali yapması durumunda çatışan aktör sayısının artma riskidir. Nitekim 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Hatay ili sınırları içerisinde hava sahasını ihlal ettiği ve uyarılara da aldırmadığı için angajman kuralları çerçevesinde düşürülen Su-24 tipi Rus uçağı bölgede tansiyonun artmasına neden olmuştur (Shaheen, Walker, Borger, & Smith, 2015). Bu kapsamda Çin, İran gibi devletlerin veya herhangi bir yapının bölgeye yapacağı muhtemel etki de gelecekte çatışacak aktörlerin artmasına kaynaklık edebilecektir.

On gün içerisinde ağır silahların kullanılmasına son verilmemesi halinde BM-Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan'ın altı maddelik barış planına ve “Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler” başlıklı BM Anlaşması'nın VII. Bölümü'ne bağlı olarak Suriye yönetimine yaptırım uygulanmasını öngören karar tasarısı 19 Temmuz 2012 tarihinde Rusya ve Çin tarafından veto edilmiştir. Burada her iki devletin de çekincesi; siyasi ve ekonomik yaptırımların dâhil edildiği bu karar tasarısının askerî yaptırımların önünü açma ihtimalidir (UNSC 6810th Meeting, 2012). BM Güvenlik Konseyi'nin oylama sonrası, Batılı ülkelerden Rusya ve Çin'e karşı tepkiler yükselmiştir.

Suriye Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Cihad Makdissi'nin 23 Temmuz'da yaptığı konuşmanın Suriye'nin kimyasal silahlara sahip olduğunu ilk kez teyit ettiği yönündeki yorumlardan bir ay sonra ABD Başkanı Obama bu konudaki görüşlerini beyan etmiştir. 20 Ağustos 2012 tarihinde düzenlenen basın konferansında açıklamalarda bulunan Obama, kimyasal silahların kullanılması ya da en azından hareket halinde tutulmasının ABD askerî müdahalesini tetikleyebilecek kadar ciddi bir adım olarak görüleceği konusunda Suriye hükümetini uyarmıştır. Bu açıdan söz konusu silahların rejim güçlerince kullanılmasının hesaplamaları büyük ölçüde değiştireceği vurgulanmıştır. Ayrıca kimyasal veya biyolojik silahların yanlış kişilerin eline düştüğü bir durumun ABD'nin kırmızı çizgisi olacağını belirtmiştir (Davenport & Horner, 2012). Bu şekilde, bölgede önemli bir aktör olan ABD de Arap Birliği çizgisinde yer almaya başlamıştır.

Fas'ın Marakeş kentinde 12 Aralık 2012 tarihinde düzenlenen Suriye Halkının Dostları Grubu toplantısında ABD, İngiltere, Fransa, Türkiye ve Körfez ülkeleri Suriye Muhalefetini Suriye halkının meşru temsilcileri olarak tanımışlardır (BBC News, 2012c). Başka bir deyişle Suriye'deki savaşın rejim ile muhalefet arasında değil, diktatörlük ile halk ve demokrasi arasında olduğuna işaret eden söz konusu devletler Suriye rejimi üzerindeki baskıyı daha da artırmış bulunmaktadır. Bu şekilde iyiden iyiye köşeye sıkışan Esad'ın ordusu ise kimyasal silah kullanımına yönelmiştir.

BM tarafından sürdürülmekte olan soruşturmalar 13 Aralık 2013 tarihinde sona ermiştir. BM raporuna göre özellikle 2013'ün Ağustosunda olmak üzere Şam'daki siviller üzerinde sârin gazının kullanıldığına dair açık ve net veriler elde edilmiştir. Bunun üzerine BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon; uluslararası toplumu vakit kaybetmeksizin makul önlemler almaya davet etmiştir (UN News Centre, 2013).

İsviçre'nin Montrö şehrinde 22 Ocak 2014 tarihinde Cenevre II konferansı gerçekleştirilmiştir. İkinci konferansta, kimyasal silahların imha edilmesini kabul eden Suriye rejimi ile muhalefet arasında görüşmelerin gerçekleştirilmesi ve bir geçiş yönetimi kurulması planlanmıştır. Ancak taraflar arasında bir uzlaşmaya varılamamış ve hiçbir sonuç da elde edilememiştir. Suriye rejiminin sürdürdüğü insani kıyıma rağmen konferansa davet edilmesi, rejimin halen askerî üstünlüğünü koruduğuna dair bir işarettir. Ayrıca, rejim toplantıda bulduğu imkân ile ülkedeki iç savaşı terörle mücadele olarak yansıtmaya çabasına girişmiş ve Esad olmadan bir geçiş yönetiminin kurulmasının mümkün olmadığını belirtmiştir (Semin, 2014). Sonrasında Esad'ın hem kimyasal silah sahibi olduğunu hem de ülkenin bu silah stoklarını yok etmeyi kabul ettiğini açıklaması ile diplomasiye bir teşvik unsuru sağlamış ve kendi rejimine yönelik tehditleri geçici bir süre olsa da bertaraf edebilmiştir (Williams, 2014). Cenevre II konferansında gösterilen çabalara karşın barış görüşmelerinden bir sonuç alınamazken, yine de 2 Haziran 2014 tarihinde Suriye'deki tüm kimyasal silahlar BM önderliğinde temizlenmiştir (Jeavans, 2014).

Fransa'nın hazırladığı; Suriye rejiminin işlediği savaş suçları ve neden olduğu insan hakları ihlallerinin Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (UCM) sevk edilmesi doğrultusunda görüşülen taslak karar, on üç BM Güvenlik Konseyi üyesi ülkenin "Evet" oyuna rağmen, 22 Mayıs 2014 tarihinde iki daimi üye olan Çin ve Rusya devletlerinin vetosu nedeniyle kabul edilmemiştir. Bu şekilde, Rusya ve Çin, Suriye'deki krizin başlangıcından bu yana, BM Güvenlik Konseyi'nde dördüncü defa Suriye'yle ilgili bir tasarıyı daha veto etmişlerdir (Black I. , 2014). Rusya ve Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nin kararına karşı oluşu; tek taraflı bir askerî müdahalenin ya da uygulanacak yaptırımın mümkün olmadığını açıkça göstermiştir. Söz konusu iki ülkenin vetoya başvurmalarının en önemli sebebi ise Suriye'ye müdahaleyi destekleyen diğer güçlere (ABD, Arap Birliği, Avrupa Birliği) uluslararası toplumun tek elden yönetilemeyeceği mesajını vermektir (Tepeciklioğlu & Tepeciklioğlu, 2015). Rusya ve Çin, BM Güvenlik Konseyi vetolarıyla diğer yandan gelecekte kendi ülkelerinde yaşanacak krizlere karşı birlikte hareket edeceklerini ve karşılıklı çıkarlarını koruyacakları imajını da vermişlerdir.

Rusya ve Çin'in Suriye'ye yapılacak muhtemel müdahaleleri BM Güvenlik Konseyi üzerinden veto etmelerinin sonucunda krizin sonlandırılması muhalif unsurların kendini besleyebileceği yerel imkân ve kabiliyetlere bağlıydı. Ancak muhaliflerin güçlenmesinin önünde üç engel bulunmaktaydı. Birincisi, Suriye toplumu depolitize edilmiş bir haldeydi.

Öyle ki eğitim almak ve kamu görevine girebilmek için Baas partisinin üyeliği gereklidir. Seçimlerde gerçek bir rekabet yoktur ve diğer partilerin bir kısmı Baas partisiyle ittifak kurarak siyasi bir alternatif sunmayan uydular vazifesi görmekteydi. Bu şekilde alternatif hareketler sonlandırılmaktaydı. İkincisi, 1970'lerden beri kurumsal özerkliğin olmamasıdır. Rejim; mesleki örgütleri, kabileleri, ulemaları ve entelektüelleri kontrol etmekte ve kendine bağımlı kılmaktadır. Buna karşın Arap Baharı öncesi rejimin baskısı azalmış olsa da düşük kurumsal özerklik sürmekteydi. Üçüncüsü ise maksatlı baskı ve kitlelerin kontrolü mekanizmasıdır. Bu mekanizmanın unsurları olan güvenlik birimlerinin fazla oluşu darbeleri ve herhangi bir kitlesel eylemi önlemeyi amaçlamaktadır. Devletin tüm aygıtları mahalle düzeyinde idari yapılar (muhtar) da dâhil olmak üzere toplum üzerinde istihbarat toplamakla uğraşmaktadır (Baczko, Dorronsoro, Quesnay, & O'Mahony, 2013). Suriye'de rejimin bu özellikleri ile bir "polis devleti" kurduğu, aynı zamanda Kaddafi'nin aksine Esad'ın İran ve Rusya desteğini aldığı dış politikada yalnız olmadığını göz önünde bulundurduğumuzda iktidarını sürdürebilmek için yeterli imkâna sahip olduğu görülebilmektedir.

1960'ların Arap Soğuk Savaşı'nın; Nasır'ın yönettiği Mısır önderliğinde milliyetçi cumhuriyetler ile Körfez ülkelerinden meydana gelen geleneksel monarşiler arasındaki mücadelede temsil edildiği gibi yeni bir Arap Soğuk Savaşı ortaya çıkmaktadır. Arap Baharı taraftarları milliyetçilikten liberalizm, İslamcılık ve hatta daha ötesine kadar çeşitli siyasi görüşlerde yer alırken; Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ise geçmişte olduğu gibi statükonun savunucuları olarak görevlerini sürdürmektedirler. Başka bir seviyede ikinci bir bölgesel mücadele Suudi Arabistan ve müttefikleri ile İran ve onun himaye ettiği Arap devletleri arasında başlamıştır (Ismael & Ismael, 2013). Bu durum İran'ın bölgesel nüfuzu altındaki Suriye ve Bahreyn'de açık bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle mezhepsel bir bakış açısına sahip olan Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri Suriye'de Alevi Esad iktidarının devrilmesini desteklerken bir Körfez ülkesi olan Bahreyn'de ise Sünni Halife ailesini korumaya çalışmaktadırlar. Çünkü Bahreyn'de yapılmaya çalışıldığı gibi Arap coğrafyasında yerleşik monarşilere karşı başlayabilecek bir demokrasi dalgasının kendi mutlak rejimlerinin sona ermesine neden olacağına dair büyük bir endişe taşımaktadırlar (Al-Assad, 2012). Bu demokrasi dalgasının bir yansıması olarak 2012 yılında gerçekleşen seçimle Mısır'da iktidara gelen Müslüman Kardeşler, Körfez monarşileri ile aynı mezhepte yer almasına karşın Suudi Arabistan için demokratik olarak seçilen bir İslamcı rakip olarak algılanmıştır. Bu nedenle 2013 yılında Mısır'da Müslüman Kardeşlere karşı gerçekleşen karşı devrim sonucunda yönetime gelen askerî elitleri Suudi Arabistan ve (Katar hariç) diğer

Körfez ülkeleri tarafından istekli bir şekilde desteklenmektedir (Hassan, 2015). Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin söz konusu hareket tarzı sonucunda Arap Birliği insan haklarını esas alan Suriye politikası üzerinde kurumsal bütünlük sağlayamamakta ve uluslararası topluma karşı inandırıcılığını kaybettiği bir ikilem altında kalmaktadır. Bu açıdan Arap Birliği'nin Erken Dönem politikalarında görülen kurumsal boyutta birlikte hareket edememe sorununun Yakın Dönemde de devam etmekte olduğu söylenebilir.

Diğer yandan Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri tarafından mezhepsel çerçevede büyütülen İran tehdidi algısı Arap Birliği üyelerinin dikkatlerini İsrail tehdidinden uzaklaştırmaktadır. Geçmişte birliğin kuruluş amaçlarından biri olan ve kurulma süreci sonrasında gerçekleşen dört büyük savaşın sonucunda Arap Birliği üyelerini itibar kaybına uğratan ve halen uluslararası hukukta tanınmayan bir eylem olarak Arap toprakları olan Suriye'nin Golan Tepeleri, Filistin'de Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te bulunan Yahudi yerleşimlerinde işgalini sürdürmeye devam eden nükleer güç sahibi İsrail devletinin muhtemel tehdidi ile İran'ın kıyaslanması anlaşılması zor bir durum olmaktadır. Ayrıca Hristiyan dünyasında Reform hareketi sürecinde Katolik ve Protestanlar arasında yaşanan kanlı savaşların başta Sünni-Şii mezhepleri arasında olmak üzere İslam dünyasında yaşanmaması adına mezhepsel bakış açısından bağımsız ve rasyonel nitelikli politikaların takip edilmesine odaklanılması gerekmektedir. Bu strateji, Arap Birliği'nin üyeleri ile ilgili meselelerde daha az maliyetli çözümler üretebilmesinde ve aynı zamanda da birliğin bölgesel istikrarı temin edip sürdürebilmesinde önemli bir unsur olacaktır.

4.2.2.2. Suriye'de Yeni Aktörler: IŞİD'in Ortaya Çıkışı, ABD ve Rusya

Süreç kısmen olumlu bir hal almışken bölgede yeni bir aktör ortaya çıkmıştır. Kendisini Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD) olarak adlandıran Selefi isyancılar 30 Haziran 2014 tarihinde bölge üzerinde halifeliğini ilan etmiştir (Aljazeera, 2014b). Liderleri Ebu Bekir el-Bağdadi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi/halifesi adına Halep'ten Irak'ın doğusundaki Diyala'ya kadar ki bölgede hüküm sürdüğünü iddia etmiş ve tüm dünyaya meydan okumuştur.

David C. Rapoport terörizmi sınıflandırırken dördüncü dalga olarak Dini Dalgayı öngörmektedir. Ona göre 1979 yılında yaşanan üç kritik gelişme vardır: SSCB'nin Afganistan'ı işgali, İran İslam Devrimi ve İslami Radikalizmin Yükselişi. Bu üç gelişme içerisinde ABD'nin SSCB'ye karşı Yeşil Kuşak Projesi'ni başlatarak yükselen sosyalist

dalgaya karşı Radikal İslam'ı bir panzehir olarak kullanması günümüzde modern terörün oluşmasında başat rolü oynamıştır (Rapoport, 2002). 11 Eylül 2001'de ise geçmişte uygulanan ABD politikaları kendisini ve var olan uluslararası sistemi hedef almaya başlamıştır. Dini söylemlerle eylemlerini meşrulaştıran radikal İslamcı terör örgütleri Tanrı'ya karşı gelinemez anlayışı içerisinde üyelerini itaat ettirip terör faaliyetlerini uygulamaya itmektedirler. Doktrin olarak Kur'an ve hadislerden yararlanan İŞİD, bu kaynakların Selefî yorumlarından beslenmektedir. Böylelikle din dışı tüm aidiyetlerin yadsındığı radikal dini anlayış örgütün tüm hücrelerine nüfuz etmektedir.

Terörist üyelerin bireyselliklerini cemaat içerisinde kolektif bir unsura dönüştürmeleri teröristik eylemlerin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca millet vasfından ve ulusal değerlerden uzaklaşıp ümmet kavramına yaklaşan örgüt için de dünya Dar'ül İslam ve Dar'ül Harp olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrım Türkiye gibi halkının ezici bir çoğunluğu Müslüman olan bir ülke de NATO ve AB saflarında yer alan bir harp bölgesi olarak görülebilmektedir. Bu kapsamda İŞİD'in eleman profiline bakıldığında, tarihsel kimliklerini kaybeden üyelerin anonim bir kimlik edinerek mutlak bir disiplin içerisinde hareket ettiklerini görürüz. Dinin ortak payda olmasıyla etnik köken, ideolojik-kültürel ayrılıklar ortadan kalkmakta ve transnasyonal ilişkiler içerisinde örgütün coğrafi tabanı geniş bir alanda kendisine varlık sahası yaratabilmektedir.

İŞİD'in Suriye dışında Irak'ta güç kazanması üzerine ABD önderliğinde beş Arap İttifak'ı (Ürdün, Kuveyt, Katar, Bahreyn ve BAE) 23 Eylül 2014 tarihinde hava saldırıları başlatmıştır (Blair, 2014). Burada ABD'nin bölgede yer alan ülkeler ile operasyon başlatmasındaki amaç; sürece Batı kampanyası izlenimi vermemektir. ABD'nin öncülüğündeki kampanyadan bir yıl sonra ise Rusya hava saldırılarını başlatmıştır. Rusya tarafından Suriye rejimini korumak amacıyla İŞİD'e yönelik bir eyleme girişildiği iddia edilse de vurulan hedeflerin Suriye muhalefetinin hâkim olduğu noktalar olması Batı dünyasının tepkisini çekmektedir (Cooper, Gordon, & Macfarquhar, 2015). Burada iki konuya değinmekte fayda bulunmaktadır. Birincisi, Suriye müdahalesi Rusya'nın Ortadoğu'daki doğrudan ilk askerî müdahalesi olmaktadır. Çünkü eski Sovyet coğrafyası dışında Rusya'nın sahip olduğu önemli üslerden biri Suriye'de yer almaktadır. İkincisi ise Rusya için Suriye devleti, Soğuk Savaş'ın bitiminden beri daralan etki alanını genişletebileceği bir fırsata dönüşmüştür. Böylelikle 2008'de Gürcistan ve 2014'te Ukrayna (Kırım)'da olduğu gibi Rusya, NATO'nun karşısında kendi çıkarlarını korumaya

çalışmaktadır. Bu durumda uluslararası sorunları çözmeye NATO'nun tek aktör olduğu uluslararası sistem büyük bir meydan okuma ile karşı karşıyadır. Ayrıca Rusya'nın yanında Çin'in de veto hakkını kullanımı ve Esad rejiminin yanında duruşu dikkate alındığında Suriye'de Arap Birliği'nin beklenen etkinliği sağlayamadığını ve bölgedeki aktör sayısının arttığı/artabileceği net bir şekilde görülebilir.

4.2.2.3. Suriye Krizi ve Uluslararası Hukuk

Cenevre Sözleşmelerinde uluslararası silahlı çatışmanın nitelikleri belirtilmiştir. Söz konusu sözleşmede Ortak Madde 2; çatışmanın uluslararası nitelik taşıması için devletler-arasında meydana gelmesi şartını koymuştur. Çünkü uluslararası silahlı çatışma hususunda devlet yekpare süjedir. Günümüzde egemen bir devletin kendi sınırları içerisinde meydana gelen şiddet eylemlerinin uluslararası nitelikte olan veya olmayan bir çatışma olarak değerlendirilebilmek adına Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM) tarafından verilen Tadiç Kararı referans olarak alınmaktadır. Dava kararına göre uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmanın iki unsuru sağlaması gerekmektedir. Birincisi; mevcut çatışma süresinin belli bir uzunluğu aşması gerekir. İkincisi ise; çatışan taraflar örgütlenmiş olmalıdır (International Committee of the Red Cross, 2008). Öncelikle 15 Mart 2011 tarihinde başlayan çatışmalar 2016 yılı itibariyle devam ettiğinden, var olan çatışmalar belli bir uzunluk ve yoğunluk eşiğini aşmıştır. Ayrıca söz konusu bölgede başta Özgür Suriye Ordusu ve IŞİD olmak üzere ileri düzeyde örgütlenmiş yapılar bulunmaktadır. Böylece çatışan tarafların örgütlenmiş olma şartı gerçekleşmektedir. Suriye'deki çatışmalar devletlerarasında olmadığından uluslararası nitelikte olmayan çatışmalar olarak görülmektedir.

Literatürde silahlı çatışma hukukuna ait dört temel ilke bulunmaktadır. Bu ilkeler; ayırt etme, askerî gereklilik, gereksiz acıya sebebiyet vermeme ve orantılılıktır (Stimson, 2013). Suriye krizinde çatışan taraflar arasında sivil ve askerî varlıklar arasında ayırım yapılmamaktadır. Başka bir deyişle, taraflar sivil-asker ayırımını dikkate almayarak güç kullanmaktadırlar. Özellikle de barış görüşmelerinde avantajlı konuma geçme adına Suriye rejimi tarafından sivil halk katledilebilmektedir (Roth, 2015). Sivillerin bu şekilde can ve mallarına zarar verilmesi suçun manevi unsurlarından biri olan kastı içermektedir. Askerî gereklilik ilkesi ise kısaca, savaşta hedefe ulaşabilme adına gerekli eylemi yapma anlamına gelmektedir. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Madde 50'de işkence, insanlık dışı davranış, biyolojik deneyler

ve mülklerin yok edilmesi askeri gereklilik açısından meşru değildir ve kötü niyetli olarak değerlendirilmektedir. 17 Ağustos 2015 tarihinde Şam'ın banliyösündeki (Douma) pazar yerinde en az 300 sivil aşırı şiddet kullanımı sonucunda hayatını kaybetmiştir. Suriye rejimi her ne kadar BM tarafından kınansa da aşırı güç kullanmaktan vazgeçmemektedir (Aljazeera, 2015). Sivillerin bu şekilde çatışmalarda zarar görmesi orantılılık ilkesinin de yadsındığını göstermektedir. Ayrıca gereksiz acıya neden olan silahların ve metotların kullanılması örf adet hukukunda yasak olmasına rağmen Suriye rejimi tarafından kullanılabilir. İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch, HRW)'nün 2015 yılı raporuna göre uzuv koparan, görme kaybına neden olan, psikolojik travma yaşatan silah türleri olarak varil ve salkım bombası rejim güçleri tarafından kullanılmakta olup kimyasal silah (sarin gazı) mevcudiyetine dair güçlü işaretler de mevcuttur (Human Rights Watch, 2015). Süreç içerisinde de Esad, hem kimyasal silah sahibi olduğunu hem de ülkenin bu silah stoklarını yok etmeyi kabul ettiğini açıklamıştır (Williams, 2014). Yukarıda değinilen konular göz önüne alındığında işlenen suçların sonucunda meydana gelen yüksek can kayıpları ve hukuki mağduriyetler Suriye'de savaş suçu ve insanlığa karşı suç unsurlarının bulunduğunu göstermektedir. Süregelen çatışmada Cenevre Sözleşmelerinde yer alan ilke ve kurallar devam eden süreçte Suriye rejimi tarafından ısrarla çiğnenmektedir.

BM Anlaşması'nın 2/1. maddesinde devletlerin eşitliğine atıfta bulunulmuş ve 2/7'de içişlerine karışmama yasağı düzenlenmiştir. Ancak içişlerine karışmama yasağı ile ilgili VII. Bölüm uyarınca "uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir durum" oluşursa BM Anlaşması 24. maddede BM Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına dair yetki vermiştir. Bu noktada BM Anlaşmasınının 39. maddesi uyarınca BM Güvenlik Konseyi yetkilerini kullanabilecektir. Suriye krizinde her ne kadar uluslararası barış ve güvenliği tehdit edecek oranda ağır insan hakları ihlalleri yaşanmış olmasına karşın Rusya ve Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde alınabilecek müdahale kararını veto etmesi, BM Anlaşmasında yer alan sürecin işlemlerine engel teşkil etmektedir. Bu durumda koruma sorumluluğu bir seçenek olarak gündemde yer almaktadır.

21. yüzyılda devletlerin egemenlik haklarının vatandaşlarına karşı sorumluluk içerdiği kabul edilmektedir. Çünkü bireyler uluslararası hukukta bir süjedir ve ağır insan hakları ihlallerine maruz kalmaları halinde uluslararası topluluk harekete geçebilmektedir. Bu kapsamda uluslararası ilişkilerde söz konusu durum koruma sorumluluğu olarak değerlendirilmektedir. Egemenlik, devletlerin bir hakkı olarak değil sorumluluğu olarak algılanmaktadır.

1990'larda Ruanda ve Bosna Hersek'te gerçekleşen katliamlarda BM hareket kabiliyetinden yoksun kalmıştır. 1999'da Kosova'ya BM rızası olmadan gerçekleştirilen NATO müdahalesi BM çatısı altındaki kolektif savunma sisteminin sorgulanmasına neden olmuştur. Böylelikle insani müdahale doktrininin objektif kriterleri olmadığına dair var olan tartışmalar artmaya başlamıştır. Bu sebeple uluslararası topluluğun meşruluğunu kabul edebileceği bir hareket tarzına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreçte Kanada'da Devlet Egemenliği ve Müdahale Komisyonu (ICISS) kurulmuştur. ICISS'in 2001 yılında yayınladığı raporda; devlet egemenliği kendi sınırları içerisinde yaşayan insanları koruma yükümlülüğünü içermektedir. Ayrıca, eğer devlet kendi sınırları içerisinde yaşayan insanları katliamdan koruyamıyor ya da korumada isteksiz davranıyorsa devlet egemenliğinin yerini uluslararası koruma sorumluluğu alacaktır (ICISS, 2001). ICISS'in raporuna göre devletlerin birinci sorumluluğu içsel niteliklidir. Bu noktada devletler; vatandaşlarını etnik temizlik, soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlardan korumalıdır. İkinci sorumluluk ise nitelik olarak dışsal sorumluluktur. Devletler, diğer devletlerin egemenlik haklarına saygı göstermelidir. Son olarak başarısız devletlerin hesap verme sorumluluğu vardır. Şayet bir devlet kendi sınırlarını ve bu sınırlar içerisinde yaşayan insanları koruma imkân ve kabiliyetinden yoksun, baskıcı politikalar aracılığıyla iktidarını sürdürabiliyor, yoksulluk ve yolsuzluğa çözüm üretmeyip refahın paylaşımında belli grupları kolluyor ise söz konusu yapı başarısız bir devlettir (Rotberg, 2003: 5-11). Burada başarısız devlet olarak adlandırılan devletler hesap verme sorumluluğu ile karşı karşıya kalacaktır. Özellikle 2003'te Irak'ta ABD öncülüğünde bazı devletlerin BM Güvenlik Konseyi onayı alınmadan operasyon düzenlemesi sonrası yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. Sonrasında BM Güvenlik Konseyi de 2006 tarihli 1674 sayılı kararı ile koruma sorumluluğunu onaylamıştır (UNSC Resolution S/1674, 2006). Ancak koruma sorumluluğu doktrini henüz bir uluslararası hukuk kuralı haline gelmemiş olmasına karşın norm olarak kabul edilmektedir.

BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon öncülüğünde yapılan çalışmalar sonucu 2009 yılında kabul edilen Koruma Sorumluluğunu Uygulama (Implementing Responsibility to Protect) raporunda koruma sorumluluğu üç sütun içermektedir. İlk sütun önleyici sorumluluğa (responsibility to prevent) dair devletin kendi sınırları içerisindeki insanları etnik temizlik, soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlardan korumaya yöneliktir. İkinci sütun ise, koruma sorumluluğunu gerçekleştiremeyen ya da gerçekleştirilmede isteksiz davranan devletlere karşı uluslararası topluluğun tepki/reaksiyon sorumluluğu (responsibility to react) göstermesidir. Üçüncü sütun, sınırları içerisindeki insanları anılan suçlardan

korumayan/koruyamayan devletlere yönelik BM Anlaşmasının VI. Bölümünde öngörülen barışçıl önlemler ya da VII. Bölümde öngörülen kuvvet kullanımını içeren zorlayıcı önlemlere uygun olarak uluslararası topluluğun zamanında ve etkili bir müdahale başlatmasını içerir. Böylelikle son çare olarak askerî müdahale gerçekleşir ve yeniden inşa (responsibility to rebuild) sürecine girilmiş olur (Implementing the Responsibility to Protect, 2009). Bu şekilde içeriği kapsamlı bir sorumluluk ağı önerilmektedir.

ICISS, 2001 yılında yayınladığı raporunda zorunlu müdahale için evrensel manada kabul edilmesi hedeflenen altı kriter belirlemiştir. Birinci kriter, devletin vatandaşlarını soykırım, etnik temizlik gibi ağır insan hakları ihlallerinden korumaması/koruyamaması hakkındaki “haklı neden”dir. İkinci kriter, askerî müdahalenin sadece BM Güvenlik Konseyi kararı ile gerçekleşebileceğini kabul eden “doğru otorite”dir. Üçüncü kriter, ağır insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve ihlallere maruz kalan insanların acı çekmelerine son verilmesine dair “doğru amaç”tır. Dördüncü kriter, tüm diplomatik ve askerî nitelikli olmayan yöntemlerin tüketilmesinden sonra “son çare” olarak askeri müdahaleye başvurulmasını içerir. Beşinci kriter, askerî operasyonların kapsam ve yoğunluğunun amaçlara erişim ile paralel uygulanmasına dair “orantılılık”tır. Son olarak altıncı kriter, hareketsiz kalınması halinde ortaya çıkabilecek olumsuzları gidermeye yönelik, müdahalenin “olumlu gelişme beklentisi”ne sahip olmasıdır (Massingham, 2009).

Suriye rejimi birinci kriterde yer alan ülkedeki insan hakları ihlallerini önleme sorumluluğunu yerine getirememektedir. Şiddetin ve buna paralel olarak gerçekleşen can kayıplarının artarak devam etmesi üçüncü kriterde yer alan ağır insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve ihlallere maruz kalan insanların acı çekmelerine son verilmesine dair “doğru amaç”ın uluslararası toplumun zihninde varlığı mevcut bulunmaktadır. Suriye rejimine karşı siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulanmakta ve 2012 Annan Planı, BM Güvenlik Konseyi’nin 2042 sayılı kararı, BM Gözlemci Misyonu, Cenevre zirveleri gibi gerçekleştirilen diplomatik faaliyetlerden de bir sonuç alınamamaktadır. Böylelikle dördüncü kriterde yer alan askerî olmayan çözüm yolları da denenmiş/denenmekte bulunmaktadır. Altıncı kriterdeki hareketsiz kalınması halinde daha fazla olumsuzluğun ortaya çıkması ihtimali ise yaşanan tecrübeler ışığında günden güne artmaktadır. Bu şartlar altında ikinci kriterde yer alan “doğru otorite (BM Güvenlik Konseyi)”nin alacağı bir karar ile askerî müdahalenin beşinci kriter olan orantılılık ile uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği uluslararası toplumda ağırlık kazanan bir görüş haline gelmiştir.

4.3. Etkinliği Artırma Çabası Olarak Ortak Savunma Gücü

Arap kolektif savunma fikri 1950 yılında Arap Birliği üyeleri arasında "Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" ile somutlaşmıştır. Bu şekilde Arap Birliği üyeleri kurumun güvenliğini güçlendirmeyi ve aralarındaki dayanışmayı artırmayı planlamıştır (Cleland, 1960). Ancak Arap Birliği, Arap Baharı'na kadar bölgesel güvenlik meseleleri üzerinde ilgisi düşük ve etkin olmayan bir profil çizmektedir.

1964 yılının Ocak ayında Kahire'de düzenlenen ilk Arap Birliği zirvesinde Mısırlı Aly Amer komutanlığında, asker ve bütçe tahsis edilecek karargâhı BAC'de konumlanan "Birleşik Askerî Komutanlık"ın kurulması planlanmıştır. Bu plana göre her türlü askerî olasılık dikkate alınacaktır (Horton, 1964). Ancak kısa bir süre sonra başlayan iki çatışma, Birleşik Askerî Komutanlığın ortak savunmada etkisiz kaldığını göstermiştir. Ürdün Kralı Hüseyin'in yıllarca gizli görüşmelerde bulunduğu İsrail liderlerinden İsrail'in Ürdün'e saldırma niyetinde olmadığına dair güvence almasına karşın Kasım 1966'da başlayan Shredder Operasyonu ile İsrail, Ürdün kontrolü altındaki Batı Şeria'yı işgal etmiştir. Ertesi yıl Ortak Savunma Anlaşması'na göre Ürdün ve Mısır'da konumlanan Birleşik Askerî Komutanlığın İsrail'e saldırmasıyla başlayan Altı Gün Savaşı sonunda Gazze Şeridi, Sina Yarımadası ve Batı Şeria bölgeleri İsrail tarafından işgal edilmiştir. Ardından 1973'te Yom Kippur Savaşı sırasında Arap Birliği üyesi Mısır Süveyş Kanalı'na saldırmış ve Suriye de 1967 savaşı sırasında İsrail'e kaybedilen toprakları geri alma çabaları ile kuzeyden harekâta girişmiştir. 1974 ateşkesiyle İsrail, Süveyş Kanalı ve Doğu Şeria'nın bir bölümünden geri çekilmiş ve bazı toprakları Suriye'ye bırakmıştır. 2002 yılında Arap Birliği'nin Suudi destekli Arap Barış Girişimi ile ortak güvenlik konusunda görüş birliği sağlanmasına karşın 1990-1991 yılları arasında gerçekleşen Körfez Savaşı ve 2003 Irak Savaşı süreçlerinde politika koordine etme noktasında başarısız olunmuştur (Govern, 2015).

Arap Baharı'nın ortaya çıkışıyla birlikte Arap Ortadoğu'sunun bölgesel meselelerinde sürdürülebilir bir değişim olarak gözlemlenebilir iki gelişme vardır. Bunlardan ilki, bölgesel güçler arasındaki güç kapasitelerinin dağılımında Suudi Arabistan lehine önemli ölçüde değişimlerin yaşanmış olmasıdır. İkincisi, Suudi rejimi Arap ayaklanmalarının meydan okumalarına karşı aktif bölgesel politikalar başlatarak yanıt vermiştir. Bu iki gelişme sonucu son zamanlarda Suudi Arabistan'ın diğer önemli Arap devletlerine kıyasla Arap hegemon olma konumu bir derece daha yükselmiştir. Diğer adaylardan Irak, Arap Baharı'ndan on

yıllar önce gerçekleşen Amerikan savaş ve boykotları ile büyük ölçüde zayıflamıştır. Şam'daki bir diğer Baas rejimi olan Suriye ise 2011'den beri hayatta kalmak için mücadele etmektedir. Sisi'nin Mısır'daki askerî rejimi Körfez ülkelerinden sağlanan siyasi ve finansal rantlara oldukça bağımlı hale gelmiştir. Bütün bunların aksine Suudi rejimi ise Arap Baharı'nın zorluklarını gidermeyi başarmış ve sağlam bir yapıda olduğunu kanıtlamıştır (Beck, 2015). Suudi Arabistan'ın bölgesel meselelerde yükselen bu gücü Arap Birliği vasıtasıyla Libya'da uçuşa yasak bölge ilanının ve NATO müdahalesinin önünün açılması, Suriye'nin birlik üyeliğinin askıya alınması ve bir takım yaptırımların başlatılması ile Körfez İşbirliği Konseyi aracılığıyla Bahreyn'de mevcut rejimin devamı için güvenlik güçlerinin bölgeye sevk edilmesinde görülmektedir. Nitekim 70 yıldır Arap Birliği'nin gündeminde önemli bir yer teşkil etmeyen ortak bir savunma gücünün kurulması önerisi Suudi Arabistan'ın öncülüğünde dile getirilmeye başlamıştır.

Libya'da Kaddafi rejiminin bertaraf edilmesi noktasında Batılı güçler ile ittifak yaparak müdahalede bulunabilen Arap Birliği üyesi ülkeler, Suriye Krizi esnasında Batılı güçlerin müdahale etmede isteksiz davranmaları üzerine kendi imkânları ile söz konusu bölgede barış ve istikrarı sağlayabilecek kapasiteye sahip olamadıklarını anlamış bulunmaktadır. Bu nedenle birlik içerisinde herhangi bir çatışma bölgesine tek başına operasyon başlatıp güvenliği tesis edebilecek bir "ortak ordu" kurma fikri gündeme gelmektedir.

4.3.1. Arap Birliği Üyelerinde Ordunun Rolü

Arap dünyası 1936 yılında Irak'ta iktidar olan General Bekir Sıtkı'dan beri birçok asker kökenli yönetici tecrübesi yaşamıştır. Bu durum 1950'lerde Mısır'da devlet başkanlığı yapan Cemal Abdül Nasır ile büyük bir önem kazanmış; Sudan, Suriye, Irak, Yemen ve Libya'da da benzer yönetim modelleri ortaya çıkmıştır. Bu şekilde asker kökenli yöneticiler kendilerine karşı yapılabilecek muhtemel müdahalelere karşı iktidarlarını koruma altına almış bulunmaktadır. Ancak Mısır örneğinde, askerî kabiliyet yerine patronaj ilişkileri esas alan terfi sistemi sonucunda zayıflayan ordu ilk olarak 1962 yılında Yemen'de ve sonrasında 1967 yılında İsrail savaşında başarısız olmuştur. Suriye ve Irak'ta ise asker kökenli devlet başkanları, siyasi amaçlar için kullanılmaktan endişe eden ve büyük ölçüde politize olmuş subayları kontrol etmeyi başaramamıştır (Owen, 2011). Bu şekilde Arap Birliği üyeleri arasında askerî verimlilik azalmış, eski silah sistemleri ve niteliksiz personelin çalışması nedeniyle de gerekli askerî manevralar devam ettirilememiştir. Bu açıdan 2011 yılı

itibariyle başlayan Arap Baharı'nı ortaya çıkaran nedenlerden biri eski-yabancı egemen bir düzene karşı gerçekleştirilen devrim adına otoriter bir siyasi yönetim tarzı uygulayan asker kökenli/bağlantılı liderlerin başarısız yönetimleri olmuştur. Askerî yapının verimliliğinin sağlanması ve aynı zamanda ülke-içi istikrarın temini için bu otoriter yönetimlerin yerini çoğulcu ve sivil nitelikli demokratik rejimlerin alması gerekmektedir. Ancak geçmişte olduğu gibi sivil otorite haline gelen asker kökenli liderler ile demokrasiye geçilemeyeceğinden iktidarın sivil siyasi yönetimlere devredilmesi öncelikli koşul olarak görülmeli ve uygulanmalıdır.

2011 yılında protestolar başladığında sivil kayıpların engellenmesi konusunda ordunun tavrı belirleyici olmuştur. Mısır ve Tunus'ta ordu, şiddet içermeyen protestocularla birlikte hareket etmiştir. Çünkü her iki ülkedeki ordu liderleri de kurumlarının yeni rejimler altında önemli bir rol oynayabileceğini fark etmiştir. Dönem itibariyle Mısır ve Tunus orduları nispeten profesyonel ve yöneticisinin kişisel aracı olmayan konumdadır. Diğer yandan bu iki devlet büyük ölçüde Sünni olmakla beraber -Mısır'da Kıpti Hristiyan azınlığı çok az siyasi nüfuzla sahip- Arap dünyasındaki en homojen topluluklardandır. Ordunun yönetici ve ailesinin liderliği altında ve daha az kurumsallaşmış yapı arzeden Libya ve Yemen örneklerinde güvenlik güçleri popüler protestolar karşısında rejimlerin yanında yer almıştır. Petrol gelirleri ile desteklenen Körfez ülkelerinde ise artan devlet maaşları, tüketim ürünleri için daha yüksek sübvansiyonlar, artan memur sayısı ve vatandaşlara doğrudan kaynak dağıtım politikalarıyla potansiyel muhalefet etkisiz hale getirilmiş ve ordu bir seçim yapmak durumunda kalmamıştır (Gause III, 2011). Petrol geliri olmayan Arap Birliği'nin en uzak üyesi olan Fas'ta ise kral, kendi yetkilerini kısıtlayarak meclise daha fazla güç veren yeni bir anayasal süreç başlatmıştır. Bu şekilde Körfez ülkeleri gibi geleneksel bir monarşi olan Fas, anayasal monarşiye geçiş yaparak 2011 yılında başlayan Arap Baharı sürecinde güvenlik güçlerine dayanmadan iç-istikrarını korumayı başarabilmiştir (Totten, 2014). Fas'ta olduğu gibi Ürdün ve Umman da geleneksel monarşilerinden seçilmiş meclise yetki devrederek iktidarlarını korumayı başarmışlardır (Jones, 2013).

1971'den beri Sünni Halife ailesi tarafından yönetilen Bahreyn'de ordu rejime sadık kalma yönünde hareket etmiştir. Nüfusunun % 70'i Şii olan ülkede ordunun yaklaşık olarak yarısı başta Pakistan, Yemen, Suriye ve Ürdün olmak üzere Sünni göçmenlerden oluşmaktadır. Bu göçmenlerin hizmetlerine karşılık olarak onlara maddi menfaat sağlanmakla beraber vatandaşlık hakkı da verilmektedir. Bu kapsamda Sünni kesim ayrıcalıklarını yitirmemek ve

göçmenler de vatandaşlık haklarının ellerinden alınmasını engellemek için protestoculara karşı rejimin yanında yer almışlardır. 1970'ten beri Esad ailesi yönetimi altındaki Suriye'de ise ordu bölünmüş durumdadır. Bahreyn'deki mezhepsel duruma benzer bir şekilde Suriye nüfusunun % 11'ini oluşturan Alevi azınlık idarede önemli konumlarda bulunmakla beraber ordunun subay kadrosunun % 90'ını teşkil etmektedir. Alevilerin kaderleri Esad ailesi ile bağlantılı olduğundan rejim iktidardan düşürüldüğü takdirde kendi hâkimiyet ve imtiyazlarını kaybedeceklerini düşünmektedirler. Diğer yandan askerlik vazifesini ifa edenlerin büyük bir kısmı rejimin menfaat sağlamadığı Sünni kökenlilerden oluşmaktadır. Bu nedenle kendi insanları olan protestocuları bastırmakla görevlendirilen bir kısım askerler ahlaki bir ikileme karşılaşmakta ve tereddüt etmektedirler. Bu ahlaki ikileme daha fazla dayanamayan askerlerin bir kısmı ise Özgür Suriye Ordusu'na katılmaktadır. Ancak bu aşamada süreç barışçıl gösterilerden silahlı direnişe geçtiği için Esad kendi eylemlerini meşru görmekte ve şiddeti tırmandırmaktadır (Nepstad, 2013). Bu kapsamda Arap Birliği üyesi devletlerin askerî güçlerinin barışçıl gösterilere karşı verdikleri tepkilerin onların iç-istikrarları üzerinde kritik etkilerde bulunduğu görülmektedir.

4.3.2. Şarm el-Şeyh Zirvesi ve Muhtemel Sorunlar

29 Mart 2015 tarihinde Mısır'ın Şarm el-Şeyh kentinde düzenlenen 26'ncı Arap Birliği Zirvesi'nde buluşan birlik liderleri, "Barışa yönelik bölgesel bir güvenlik tehdidi durumunda devreye girmek üzere birleşik bir Arap gücü kurulması" noktasında anlaşmaya varmışlardır (Habertürk, 2015). Arap Birliği'nin bu kararı almasında; bölgede IŞİD benzeri asimetrik unsurların ve İran'ın hegemonik yayılma çabaları karşısında safları sıkıştırma, öncelikle ABD ve diğer büyük güçlerden (Rusya, Avrupa Birliği ve Çin) özerk bir strateji belirleme ve bölgesel krizlerde pro-aktif hareket kabiliyeti gösterebilme ihtiyacı etkili olmuştur.

Arap Birliği tarafından kurulması gündeme gelen ortak gücün önünde aşılması gereken birçok sorun barınmaktadır. Birincisi, ortak bir orduyu kuracak iradenin varlığı ortak bir siyasi yapının kurulmasına bağlıdır. Arap Birliği tarihi göstermiştir ki bölgesel krizlerde her üye devlet kendi çıkarlarına dayanarak reaksiyon göstermektedir. Örneğin, İsrail ile Arap Birliği arasında yaşanabilecek bir krizde kurulacak ordunun unsurları arasında yer alacak olan Mısır, Ürdün ve Suriye'nin çekimser kalması ağır basmaktadır. Bu noktada çoğunluğa dayalı oylar ile alınan kararların sadece kabul eden üye devletler nezdinde bağlayıcı oluşu özellikle güvenlik konularında ortak strateji belirlenmesine ket vurmaktadır (Pact of the

League of Arab States, 1992). Bunlara ek olarak; üye devletlerin aynı görüşü paylaştıklarını iddia ettikleri durumlarda dahi karşılıklı güvensizlik bunalımı var olmaya devam etmektedir. İkincisi, uluslararası bir örgütün kuracağı ordunun, üyelerin tamamının uzlaşmasına ve gönüllülüğüne dayanması gerekmektedir. Böylelikle kurulacak ordunun eğitimi, teşkilatlanması, lojistik desteği ve komuta edilmesi noktasında etkinlik sağlanmış olacaktır. Üçüncüsü, Arap Birliği üyesi devletlerden 16'sının kişi başına düşen GSMH'nin (Gayri Safi Milli Hasıla) 10.000 doların altında olması kurulacak ordunun finansmanında ve gönüllülükte sorun yaratacağı aşıkardır (World Bank, 2016). Diğer yandan sadece belli bir ekonomik olgunluğa erişmiş üyeler tarafından finanse edilecek bir ordunun da söz konusu devletler paralelinde yaklaşımlar sergilemesi kuvvetle muhtemeldir. Beşincisi, bir ordunun finanse edilebilmesi onun teknolojik seviyede çağın şartlarına uyduğu ve yetkin bir harekât gerçekleştirebilme kabiliyetine sahip olduğu anlamlarına gelmemektedir. Yani bölgesel krizlerde aktif bir aktör olarak yer alan ABD, Rusya, İsrail ve İran gibi devletlerin harekât kabiliyetleri ve askerî teknolojileri göz önüne alınarak hareket edilmesi geçmişte İsrail karşısında yaşanan acı tecrübelerin tekrarının önüne geçilmesinde önemli bir değişken olacaktır. Çünkü İsrail'in Batı (ABD ve AB üyeleri) kaynaklı askerî teknolojiye dayanan ordusu ve yayılcı politikaları Arap Birliği üyelerinin her zaman göz önünde bulundurmaları gereken bir tehdittir. Bu açıdan genel anlamda savunma malumatının ve silah kontrolü uzmanlığını sağlayabilme amacıyla Batılı ordular ile ortak tatbikat ve simülasyonlara katılım, eğitim ve kültür değişim programları düzenleme ve savunma şirketleri ile ortak girişim faaliyetlerine girişmek faydalı olabilecektir (Saab, 2013). Son olarak, öngörülen ordu Arap Birliği üyesi devletlerin daveti ile harekete geçecektir. Birlik üyesi devletlerin çoğunun otoriter rejimlere sahip olduğu göz önüne alındığında kendi devletinin kötü muamelesine maruz kalan halkların ezilmesinin önüne geçecek idari ve hukuki mekanizmaların da geliştirilmesi şarttır.

Genel itibarıyla Arap gücü oluşturulması amacıyla alınan kararın birliğin bütün üyeleri tarafından aynı seviyede desteklenmemesi ve mevcut ekonomik-kurumsal zafiyetler alınan kararın uygulanabilirliğini zorlaştırmaktadır.

SONUÇ

Arap Birliği, bölgede yer alan tüm Arap devletlerinin üye olduğu en eski bölgesel örgüttür. Örgütün oldukça geriye giden bu geçmişine karşın Batı'daki örneklerine nazaran kurumsal işlevsellik ve tutarlı hareket edebilme noktasında gözle görülebilir bir başarı ortaya konamamıştır. Nitekim iki kutuplu sistem içerisinde Arap Birliği; uluslararası siyasette ve bölgesel askerî çatışmalarda yeterince söz sahibi olamamış, üye devletlerin seküler veya teokratik nosyondan beslenen otoriter/totaliter rejimler altında, hamaset ve taassup nitelikli davranışlar sergilemelerinden dolayı çoğunlukla bölgesel krizlerde ortak bir tavır benimseyememiş, İsrail devletinin kuruluşunu ve onun Arap devletleri aleyhine genişlemesini engelleyememiş ve Filistin halkının sorunlarına kapsamlı bir çözüm üretememiştir. Yine de Arap devletlerinin bir birlik etrafında toplanmış olmaları uluslararası arenada Arapların etkin bir aktör olabilmelerinin temelini atan bir fırsat doğurmaktadır. Geçmişte bunun yansımaları ise Petrol Krizi (1973) ile Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesi süreçlerinde elde edilen başarılı sonuçlarda net bir şekilde görülebilmektedir.

Günümüzde teknolojinin dış politikadaki etkisi hızla artmaktadır. Hem devletlerarasında hem de hükümetlerle toplumlararası teknolojinin bütün imkânlarından faydalanmak için küresel çapta kıyasıya bir rekabet yaşanmaktadır. Dış ilişkilerin ağırlıklı olarak yönetildiği sosyal medya örneğinden hareket edilirse birçok devlet ve uluslararası örgüt politikalarını başka toplumlara duyurmak için kendi bünyesinde dijital diplomasi ya da bilim ve teknoloji diplomasi birimleri oluşturmaktadır. Ancak Arap Birliği ise sosyal medyadan yeterince faydalanamadığı gibi resmi internet sitesinde de Arapça dışında bir dilde hizmet sunamamaktadır. İletişimin bireyler, devletler ya da uluslararası örgütlerin dünyadaki konumunu belirlediği bir ortamda Arap Birliği'nin mevcut genel sekreterinin ve kurumsal anlamda örgütün aktif kullanılan birer sosyal medya hesabının varlığı teknoloji dalgasının kazananları arasında yer alabilmek ve kendi politikalarını daha geniş kitlelere duyurabilmek adına büyük bir öneme sahiptir. Böylece dijital arenada gündemi yaratmak ya da Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeleri yönlendirmek için stratejiler geliştirilebilecektir. Pro-aktif bir zihniyetin ürünü olarak dijital diplomasi, Arap Birliği'nin etkinliğini oldukça artıracak fırsatları içerisinde barındırmaktadır.

Arap Baharı ile birlikte Arap toplumunun daha fazla özgürlük ve refah talepleri karşısında örgütsel manada bir bilinçlenme meydana gelmektedir. Çünkü üye devletlerin halkları çok

partili sistemlerin tesisi, siyasi rekabetin varlığı, hukukun üstünlüğü, ifade hürriyetinin egemen olduğu, gelirin toplumun genelince paylaşıldığı, işe alımlarda liyakatin esas alındığı yönetimler talep etmektedir. Ortaya çıkan protesto gösterileri neticesinde özellikle de Libya'da yaşanan iktidar değişikliği ile Arap Birliği, geçmişe nazaran bölgedeki insanların taleplerini daha çok dikkate alan bir konumda yer alabilmiştir. Ancak bu sürecin devamlılığın sağlanabilmesi şüphelidir. Çünkü Libya'da protestolar başladığında Katar öncülüğünde Arap Birliği uluslararası müdahale çağrısına öncülük ederken, protestolar Bahreyn'e ulaştığında Suudi Arabistan önderliğinde aynı zamanda Arap Birliği üyesi de olan Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri karşı devrime yönelmiş, reform yanlısı Şii göstericilere karşı Sünni Bahreyn monarşisini desteklemek için askerî müdahalede bulunmuşlardır. Aynı şekilde Suriye'de de mezhep savaşı yaşanmaktadır. Bu durum propaganda ve manipülasyonla çevrili olası bir Arap Soğuk Savaşı'nın varlığına işaretir (Ryan, 2012). Bunlara ek olarak statükonun sağlanması adına karşı devrime yönelen söz konusu Arap devletleri, kendilerini koruduktan sonra servetlerini ve medya imparatorluklarını 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır'da darbe sonucunda yönetime gelen ordu ile ilişkileri yeniden inşa etmek için kullanmışlardır (Lynch, 2011). Darbe sonrası Mısır'a vaat edilen finansal yardımların 12 milyar dolarını Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt sağlamıştır (Hearst, 2013). Bu kapsamda Arap Birliği üyesi devletlerin bölgede tansiyonu artırmadan insan haklarını esas alan bir çizgide hareket etmeleri büyük önem arz etmektedir. Diğer yandan Arap Baharı sonrası eğer ulusal uzlaşma sağlanamazsa, siyasi öncüler kendi ülkelerinin mevcut sınırları içerisinde bile olsa bir arada yaşayamayacaklardır. Çünkü siyasi düşmanların aşagılanması veya yok edilmesi üzerine yapılan ısrarda yalnızca yeni baskı ve şiddet dönemleri için tohumlar ekilebilir. Bu kapsamda uzlaşma süreci; geçmiş üzerinde dışlayıcı, baskıcı ve meşru olmayan rejimlerin acı gerçeğini ortaya çıkarabilir, ancak daha da önemlisi ileriye dönük bir yeniden inşa sürecinin yolunu açabilecektir. Bu nedenle sağlanacak bir ulusal uzlaşma, Arap Baharı'nın ikinci gerçek devrimi olabilir (Romdhani, 2013).

Suriye krizinde koruma sorumluluğu kapsamında BM Güvenlik Konseyi kararı ile bir askerî müdahale yapılabilmesi; Libya örneğinde NATO'nun BM Güvenlik Konseyi'nin verdiği yetkiyi aşarak rejim değişikliğine gitmesi nedeniyle pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca orantısız güç kullanımı ve hava harekâtında sivillerin zarar görmesi iddiaları nedeniyle Libya müdahalesi taraflarca eleştirilmektedir. Çünkü Libya krizi için gerçekleştirilen BM Güvenlik Konseyi toplantısında Rusya ve Çin'in veto oyu kullanmamasındaki ana etken o dönemde bölge üzerinde devam etmekte olan ağır insan hakları ihlallerini önlemeye dönük bir

motivasyondur. Bunlara ek olarak, Rusya'nın deniz üssünün yer aldığı Suriye stratejik olarak ayrı bir öneme sahiptir. Suriye rejiminin, muhalifler ve IŞİD ile mücadelesinde Rusya'nın doğrudan müdahil ve rejimin destekçisi olması Kosova müdahalesinde (1999) olduğu gibi NATO'nun BM Güvenlik Konseyi onayı alınmadan benzer bir eylemi gerçekleştirilebilmesine mani olmaktadır.

Karşılaşılan sorunlar üzerine Arap Baharı'nın kaderi ile ilgili duyulan yaygın karamsarlık, yanlış bir değerlendirme yapmanın ürünü olmaktadır. Çünkü tarih, mevcut sorunlar ile yüzleşmeden toplumların bunların üstesinden gelemediklerini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda uzun süredir devam eden otoriter rejimlerin devrilmesi ahlaki bir zorunluluk olarak görülmesi gereken demokratikleşme sürecinin sonunda değil, bilakis başlangıcında meydana gelmektedir. Bu nedenle başarısız demokrasi deneyimleri bile siyasi gelişmede genellikle kritik olumlu aşamaları doğurmaktadır. Bu noktada Fransız Devrimi, iki savaş arası dönemde İtalyan ve Alman demokrasilerinin çöküşü ve Amerikan İç Savaşı gibi şiddetli ve trajik olaylar, söz konusu ülkelerin liberal demokrasileri yaratamadığı ya da devam ettiremediğinin bir kanıtı değil, onların bu tarz bir sonuca ulaşmalarının önemli bir parçasıdır (Berman, 2013). Başka bir deyişle demokrasiye; birikimli bilgi ve deneyim yoluyla ulaşılabilir. Bu nedenle çalkantılı geçen Arap Baharı sürecinde Arap Birliği üyesi devletlerin politik gelişme kurallarına kalıcı bir istisna teşkil etmesini beklemek için fazla bir neden yoktur.

Arap Birliği'nin daha etkili bir örgüt haline gelebilmesi için sahip olduğu insan haklarını koruyucu mekanizmaları ve kurumları daha tutarlı ve işlevsel bir hale getirmelidir. Yaşanmakta olan Suriye Krizi, birliğin bu konuda ilerleme kaydedebilmesi adına önemli bir fırsattır. Bu nedenle zarar gören sivil halka yardım yapılabilmesi maksadıyla Arap Birliği tarafından Suriye rejimi ve onun destekçisi Rusya ve İran devletleri ile diyaloglar açık tutulmalıdır. Ayrıca Brookings Institution, UNICEF, Uluslararası Af Örgütü, Freedom House gibi devlet-dışı örgütlerin yayınladıkları raporlar, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin hukuksuzluklar hakkında yapacağı soruşturmalar ışığında sorumluların mutlak surette tespit edilmesinin ve cezalandırılmasının yolları Arap Birliği tarafından aranmalıdır. Bu şekilde tek bir devlet altında bütünleşme amacı taşıyan Arap Birliği, Suriye örneğinde sivil vatandaşların zulme uğramalarını belirtilen mekanizmalar aracılığıyla engelleyerek üye devletlerin rejimlerini değil halklarını temsil ettiğini uluslararası kamuoyuna gösterecektir.

Bu politikanın uygulanması gelecekte gerçekleşmesi muhtemel insani krizlerde kurumsal tutarlılığın sağlanması adına önemli bir emsal teşkil edecektir.

Son olarak Arap Birliği'nin gündeminde büyük bir ağırlığa sahip olan Ortak Arap Gücü kurulması hedefi; birliğin askerî ve diplomatik gücü üzerinde çok önemli katkılar sağlayabilecektir. Ancak kurulacak ordunun yönetim kalitesini artırmak ve teknolojik yeniliğini temin edebilmek için rekabetçi ve nitelikli işçilerin bulunduğu, ticaret yapabilen ve yatırım çekebilen bir ekonomik altyapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Henüz Arap Birliği üyeleri arasında bu seviyede bir ekonomik yapıya sahip olan devlet sayısı yeterli seviyeye ulaşmamıştır. Diğer yandan üyelerin oturmuş bir ekonomiye sahip olmaları onların ortak orduya gönüllü bir şekilde destek olacakları anlamı taşımamaktadır. Bu nedenle Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi Arap Birliği'nin de ekonomik olarak ortak pazar olma sürecini tamamlaması ve siyasi boyutta bütünleşme çabalarına odaklanması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Achcar, G. (2004). *Kaynayan Ortadoğu*. (Çev. R. Şimşekel) İstanbul: İthaki Yayınları, 211.
- Açıklan, S., Coşkun, G., & Laçiner, S. (2010). *Yemen Dosyası*. Ankara: USAK Yayınları, 63-71.
- Adams, S. (2012). "Libya and the Responsibility to Protect". *Occasional Paper Series*, (3), 5.
- Ahmed, H. (1990). "From the Balfour Declaration to World War II: The U.S. Stand on Palestinian Self-determination". *Arab Studies Quarterly*, 12(1/2), 14.
- Ahram, A., & Lust, E. (2016). "The Decline and Fall of the Arab State". *Survival*, 58(2), 11.
- Ajami, F. (1979). "The Struggle for Egypt's Soul". *Foreign Policy*, (35), 4-6.
- Akalın, D. (2015). "Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (XXX/I), 6-28.
- Akhtar, S. (1979). "Egyptian-Israeli Treaty: An Appraisal". *Pakistan Horizon*, 32(3), 25.
- Akın, M. (2015). "Muhammed B. Abdülvehhâb'ın Tevhid Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 125.
- Aksakal, C. (2015). "Seyyid Kutub ve Müslüman Kardeşler". *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 2(3), 69-70.
- Al-Assad, R. (2012). "Syria and The Arab Spring: The Middle East on the Verge of War". *India International Centre Quarterly*, 39(1), 86.
- Al-Bazzaz, A. (1954). "Islam and Arab Nationalism". *Die Welt des Islams*, 3(3/4), 202-215.
- Aldoughli, R. (2016). "Revisiting Ideological Borrowings in Syrian Nationalist Narratives: Sati 'al-Husri, Michel 'Aflaq and Zaki al-Arsuzi". *Syria Studies*, 8(1), 26-29.
- Allon, Y. (1964). "The Arab-Israel Conflict Some Suggested Solutions". *International Affairs*, 40(2), 205.
- Amnesty International Public Statement. (2015). Egypt carries out first execution of Morsi supporter following controversial trial. MDE 12/1164/2015.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler*. (Çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis, 52-59.
- Andrews, F. (1932). "The Mandates". *The American Scholar*, 1(3), 314-316.
- Arafat, M. (1998). "Arap Birliği Örgütü". *Balkan Araştırmaları*, 98(1), 314-330.
- Arı, T. (2007). "Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün Mü?". *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 2(1), 21.
- Arı, T. (2014). "Cenevre II Neye Değiştirdi?". *Ortadoğu Analiz*, 6(61), 56-57.

- Armaoğlu, F. (1994). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 153-154.
- Armaoğlu, F. (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım, 841-842, 857, 876, 1043-1046.
- Arsan, A. (2015). *The First World War and Its Aftermath: The Shaping of the Middle East*. (Ed. T. Fraser), London: Gingko, 135.
- Ayhan, V. (2009). “Yemen’de İç Savaş: Aktörler, Amaçlar ve Bölgesel Etkiler Bağlamında Bir Analiz”. *Ortadoğu Analiz*, 1(10), 42.
- Ayhan, V. (2011). “Libya Savaşı, Uluslararası Etkileri ve Türkiye'nin Konumu”. *Ortadoğu Analiz*, 3(28), 10-11.
- Aziz, M. (1956). “The Origins of Arab Nationalism”. *Pakistan Horizon*, 9(1), 29-30.
- Baczko, A., Dorronsoro, G., Quesnay, A., & O'Mahony, M. (2013). “Mobilisations As a Result of Deliberation and Polarising Crisis: The Peaceful Protests in Syria (2011)”. *Revue française de science politique*, 63(5), 8-13.
- Balpınar, Z. (2012). “Yahudi Milliyetçiliğinin Güç Kullanımı Üzerinden İsrail’İN Güvenlik Anlayışına Olan Etkisi”. *Akademik ORTA DOĞU*, 7(1), 9.
- Baqai, I. (1948). “The Pan-Arab League”. *Regionalism and Security*, 2(2), 36.
- Beck, M. (2015). “Upgrading the Arab League by Establishing a Joint Military Force?”. *News Analysis*, Center for Mellomoststudier, 3.
- Bellamy, A., & Williams, P. (2011). “The new politics of protection? Cote d'Ivoire, Libya and the responsibility to protect”. *Royal Institute of International Affairs*, 87(4), 841-846.
- Bellin, E. (2012). “Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring”. *Comparative Politics*, 44(2), 138.
- Ben-Tzur, A. (1968). “The Neo-Ba'th Party of Syria”. *Journal of Contemporary History*, 3(3), 180.
- Berkes, N. (1979). *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 238, 247.
- Berman, S. (2013). “The Promise of the Arab Spring: In Political Development, No Gain Without Pain”. *Foreign Affairs*, 92(1), 74.
- Beveridge, F. (1992). “The Lockerbie Affair”. *The International and Comparative Law Quarterly*, 41(4), 910.
- Bingöl, O. (2013). “Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13(2), 28.
- Black, R. (1999). “The Lockerbie Disaster”. *Archiv des Völkerrechts*, 37(2), 214.

- Bodur, H. (2003). "Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör". *KSÜ ilahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 11.
- Bozarslan, H. (2015). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi*. (Çev. A. Berktaş). İstanbul: İletişim, 136-142.
- Bölme, S. M., Ulutaş, U., Özhan, T., Küçükkeleş, M., & Bektaş, E. (2011). *İsyân, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları*. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 8, 12.
- Buçukcu, Ö. (2012). "Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler". (Ed. B. Akgün). *SDE Analiz*, s. 4-7.
- Burrowes, R. (1992). "The Yemen Arab Republic's Legacy and Yemeni Unification". *Arab Studies Quarterly*, 14(4), 44-47.
- Burrows, R. (1991). "Yemeni Unification and the Next 25 Years". *International Journal of Middle East Studies*, 23(4), 500.
- Buzpınar, Ş. (2003). "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)". *İslam Araştırmaları Dergisi*, (10), 111-112.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik* (Çev. B. Sütçüoğlu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 3.
- Carey, R. (2002). *Yeni İntifada İsrail'in Apartheid Politikasına Direnmek*. (Çev. G. Koca). İstanbul: Everest Yayınları, 114.
- Ceviz, N. (2011). "Libya Tarihine Kısa Bir Bakış". *Oratdoğu Analiz*, 3(27), 82-83.
- Chamberlin, P. (2011). "Rethinking the Middle East and North Africa in the Cold War". *International Journal of Middle East Studies*, 43(2), 318.
- Clarke, J. (1963). "Oil in Libya: Some Implications". *Economic Geography*, 39(1), 46.
- Cleland, W. (1960). "The League of Arab States After Fifteen Years". *World Affairs*, 123(2), 50.
- Cleveland, W. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı, 217-233, 242-257, 417-419.
- Collins, C. (1974). "Imperialism and Revolution in Libya". *MERIP Reports*, (27), 11-12.
- Çalış, Ş. H., Akgün, B., & Kutlu, Ö. (2006). *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*. Konya: Çizgi Kitabevi, 35-41.
- Çeçen, A. (2000). "Arap Dünyasında Nasır Önderliği". *Avrasya Dosyası*, 6(1), 189-190.
- Çelik, Ş. (2007). "Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Tutuklama Kararlarıyla İlgili Bir Değerlendirme: Sudan Devlet Başkanı Ömer El-Beşir Örneği". *Güvenlik Stratejileri*, 7(14), 8-9.
- Daalder, I., & Stavridis, J. (2012). "NATO's Victory in Libya: The Right Way to Run an Intervention". *Foreign Affairs*, 91(2), 3.

- Daban, C. (2017). "Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmaların Yönteme Etkisi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(27), 196-197.
- Dalacoura, K. (2005). "US Democracy Promotion in the Arab Middle East since 11 September 2001: A Critique". *International Affairs*, 81(5), 972-978.
- Dalkıran, S. (2002). "Tarih-i Cevdet'te İslam Mezhepleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 220-226.
- Davenport, K., & Horner, D. (2012). "Obama Warns Syria on Chemical Arms". *Arms Control Today*, 42(7), 27.
- Davis, B. (1990). *Qaddafi, Terrorism, and the Origins of the U.S. Attack on Libya*. New York: Greenwood Publishing Group, 10-11.
- Dawisha, A. (1975). "Intervention in the Yemen: An Analysis Of Egyptian Perceptions". *Middle East Journal*, 29(1), 51-54.
- Dawisha, A. (1999). "Identity and Political Survival in Saddam's Iraq". *Middle East Journal*, 53(4), 555.
- Dawisha, A. (2003). "Defining Arab Nationalism". *Arab Nationalism in the Twentieth Century*. Princeton University Press, 2-4.
- Dawn, C. (1962). "The Rise of Arabism in Syria". *Middle East Journal*, 16(2), 147.
- Dawn, C. (1998). *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*. (Çev. B. Aydın, & T. Temiz). İstanbul: Yöneliş, 34-35, 36-45, 195.
- Day, S. (2010). "The Political Challenge of Yemen's Southern Movement". *Carnegie Paper Series*, (Number 108), 4-5.
- Dedeoğlu, B. (2002). *Ortadoğu Üzerine Notlar*. İstanbul: Derin, 92-93.
- Demir, H. (2014). "Selefiler ve Selefi Hareketi İşid ne kadar Sünnidir?", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, (Rapor No:21), 9-10.
- Demirtaş, E. (2014). *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar*. İstanbul: Metis, 111-112.
- Deniz, T. (2014). "İdeolojik Örgütlerin Çekişmesi Altında Mısır, Suriye, Irak ve İran'da Son Durum". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 317.
- Department of State Bulletin. (1947). The Alexandria Protocol. 16(411). Washington: Government Printing Office.
- Devlin, J. (1991). "The Baath Party: Rise and Metamorphosis". *The American Historical Review*, 96(5), 1402-1403.
- Djerejian, E. (2006). "From Conflict Management to Conflict Resolution". *Foreign Affairs*, 85(6), 47.

- Doğan, G., & Durgun, B. (2012). “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 67-68.
- Doğru, D. (2001). “I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin’in Siyasi Faaliyetleri”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 54.
- Donne, T., & Gifkins, J. (2011). “Libya and the state of intervention”. *Australian Journal of International*, 65(2), 8.
- Dunbar, C. (1992). “The Unification of Yemen: Process, Politics, and Prospects”. *Middle East Journal*, 46(3), 459-461.
- Ecer, A. V. (1985). *Üç Tebliğ Vehhabiler, İbn Sina, Mekke Şerifleri*. Kayseri: Renk Grafik, 15.
- Echevarria II, A. (2002). Clausewitz’s Center Of Gravity: Changing Our Warfighting Doctrine-Again. Strategic Studies Instiute, 6-16.
- Ehteshami, A. (1999). “Is the Middle East Democratizing?”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 26(2), 201.
- Eilts, H. (1988). “Egyptian Perspectives: Camp David A Decade Later”. *Harvard International Review*, 11(1), 6.
- El-Hodaiby, M. (1997). “The Goals of Egypt's Muslim Brotherhood”. *Harvard International Review*, 19(2), 21-23, 61-63.
- Erdoğan, M. (1999). “Milliyetçilik İdeolojisine Dair”. *Liberal Düşünce*, (15), 3-4.
- Erhan, Ç. (2001). “Kronik: Filistin-İsrail Barış Süreci Nereye Gidiyor?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(2), 173-174.
- Erkmen, S. (2008). “1945–1989 Yılları Arasında ABD'nin Kuzey Irak Politikası”. *Akademik Orta Doğu*, 88-90.
- Erkmen, S. (2009). “Filistin’de İktidar Mücadelesi: Hamas-Fetih İlişkileri”. *Ortadoğu Analiz*, 1(2), 17.
- Ertosun, E., & Toprak, P. (2016). “11 Eylül Sonrası Ortadoğu’da Din, Terör ve Siyaset: Müslüman Kardeşler Örneği”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (42), 563, 566-567.
- Esposito, J., & Piscatori, J. (1991). “Democratization and Islam”. *Middle East Journal*, 45(3), 427-440.
- Extraordinary Arab Summit Conference Resolution on the Gulf Crisis. (1991). *Arab Studies Quarterly*, 13(1/2), 167-168.
- Fadl, K. (2001). “Islam and the Theology of Power”. *Middle East Report*, (221), 32.
- Fall of the House that Nasser Built. (1974). *MERIP Reports*, (28), 25.

- Farah, C. (1963). "The Dilemma of Arab Nationalism". *Die Welt des Islams*, 8(3), 154.
- Farouk-Sluglett, M. (1993). "The Making of A Modern Dictator: The Irresistible Rise of Saddam Husayn". *Oriente Moderno*, Volume: 12 (73), No:(1/6), 75, 82-83.
- Farsoun, S. (1988). "Oil, State, and Social Structure in the Middle East". *Arab Studies Quarterly*, 10(2), 162.
- Fitzsimons, M. (1957). "The Suez Crisis and the Containment Policy". *The Review of Politics*, 19(4), 440.
- Fraser, T., Mango, A., & Mcnamara, R. (2011). *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*. (Çev. F. Doruker). İstanbul: Remzi Kitabevi, 86-87.
- Fromkin, D. (2016). *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Epsilon, 89-92.
- Fukuyama, F. (1989). "The End of History?", *The National Interest*, (16), 3-4.
- Fukuyama, F. (2012). *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (3. Baskı). (Çev. Z. Dicleli) İstanbul: Profil, 364.
- Galvin, R. (1975). *Aden under British Rule 1839–1967*. London: C. Hurst & Co, 40.
- Gately, D. (1984). "A Ten-Year Retrospective: OPEC and the World Oil Market". *Journal of Economic Literature*, 22(3), 1101.
- Gause III, F. (2011). "Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability". *Foreign Affairs*, 90(4), 84-85.
- Gause III, F. (1988). "Yemeni Unity: Past and Future". *Middle East Journal*, 42(1), 37-39.
- Gazzini, C. (2011). "Was the Libya Intervention Necessary?". *Middle East Report*, (261), 3.
- Gelb, L. (2012). "The Elusive Obama Doctrine". *The National Interest*, (121), 24-28.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (Çev. B. Ersanlı Behar, & G. Özdoğan). İstanbul: İnsan Yayınları, 47-57, 228-232.
- Ghosn, F., & Khoury, A. (2011). "Lebanon after the Civil War: Peace or the Illusion of Peace?". *Middle East Journal*, 65(3), 383-384.
- Goldschmidt Jr., A., & Davidson, L. (2011). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. (Çev. A. Güler). İstanbul: Doruk, 277, 279.
- Gordon, J. (1956). "Czechoslovakia". *The American Jewish Year Book*, (57), 442-443.
- Göka, E. (2000). "Arap Dünyasındaki Ana Psikolojik Motifler". *Avrasya Dosyası*, 6(1), 43-44.
- Görgün, H. (2009). "Arap Dünyasında Sosyalizm". *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 37). İstanbul: İSAM, 385.

- Green, S. (1984). "Camp David: Has It Become a Framework for War?". *World Policy Journal*, 2(1), 157-158.
- Güçtürk, Y. (2016). *Devrimden Darbeye Mısır'da İnsan Hakları*. Rapor. SETA Yayınları, 60.
- Gül, S. (2012). "Arap Ulusal Kimliğini Oluşturmada İslami Söylem". *Akademik Orta Doğu*, 6(12), 129.
- Güler, A. (2005). "Toplumsal Bilim Araştırmaları Nitel Olmalıdır". *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (17), 12.
- Günay, S. (1995). "II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28), 87.
- Gündüz, T. (2002). *Arap Birliği: Arap Devletleri Teşkilatı*. Ankara: Koza, 30-35.
- Haddad, M. (1994). "The Rise of Arab Nationalism Reconsidered". *International Journal of Middle East Studies*, 26(2), 204.
- Hallwood, P., & Sinclair, S. (1982). "OPEC's Developing Relationships with the Third World". *International Affairs*, 58(2), 276-279.
- Hanieh, A. (2001). "The Camp David Papers". *Journal of Palestine Studies*, 30(2), 79-95.
- Hasgüler, M., & Uludağ, M. B. (2014). *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*. İstanbul: Alfa, 31-32.
- Hashim, A. (2003). "Saddam Husayn and Civil-Military Relations in Iraq: The Quest for Legitimacy and Power". *Middle East Journal*, 57(1), 16.
- Hassan, O. (2015). "Undermining the transatlantic democracy agenda? The Arab Spring and Saudi Arabia's counteracting democracy strategy". *Democratization*, 22(3), 485-486.
- Heywood, A. (2016). *Siyasi İdeolojiler* (10 b.). (Çev. L. Köker). Ankara: BB101 Yayınları. 201.
- Himes, K. (2004). "Intervention, Just War, and U.S. National Security". *Theological Studies*, 65, 142.
- Hinnebusch, R. (1982). "Syria Under the Ba'th: State Formation in a Fragmented Society". *Arab Studies Quarterly*, 4(3), 184-185.
- Hobsbawn, E. J. (2010). *Milletler ve Milliyetçilik*. (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı, 55-56, 100.
- Horton, A. (1964). "The Arab Summit of January 1964: Some Observations on Inter-Arab Relations". *Northeast Africa Series*, 11(1), 201.
- Hourani, A. (2006). "Modern Ortadoğu'nun Osmanlı Geçmişi". (Çev. Ö. Baldık). *Osmanlı ve Dünya* (Ed. K. Karpat). İstanbul: Ufuk Kitap, 117.

- Hourani, A. (2014). *Arap Halkları Tarihi* (Çev. Y. Alogan). İstanbul: İletişim, 371-375, 467.
- Hourani, C. (1947). "The Arab League in Perspective". *The Middle East Journal*, 1(2), 133-134.
- Howorth, J. (2013). "Humanitarian intervention in the post-Cold War era: a provisional balance-sheet in light of Libya", Syria and Mali. *Fundacion Chile* 21, 2.
- Huliaras, A. (2001). "Qadhafi's Comeback: Libya and Sub-Saharan Africa in the 1990s". *African Affairs*, 100(398), 12-13.
- Hurewitz, J. (1956). "Resolution of the Arab-Syrian Congress at Paris". *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record: 1535-1914* (Volume 1). New York: D. Van Nostrand Company, 268-269.
- Hussein, A. S. (2001). "Jerusalem in Arab-Israeli Negotiations". *Islamic Studies*, 40(3/4), 544.
- Hut, D. (2016). "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(Özel Sayı), 118-119.
- İhsanoğlu, E. (1991). "Arap Birliği". *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3). İstanbul, 325.
- Implementing the Responsibility to Protect. (2009). (A/63/677), New York, 7-22.
- İnternet: Aljazeera. (2014a). "İlk Cenevre'den bugüne". Web: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ilk-cenevreden-bugune> adresinden 14 Şubat 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Aljazeera. (2014b). "Sunni rebels declare new 'Islamic caliphate'". Web: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/06/isil-declares-new-islamic-caliphate-201462917326669749.html> adresinden 2 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Aljazeera. (2015). "UN aid chief condemns civilian deaths in Syria". Web: <http://www.aljazeera.com/news/2015/08/aid-chief-condemns-civilian-deaths-syria-obrien-douma-150817073551392.html> adresinden 2 Şubat 2016'da alınmıştır.
- İnternet: BBC News. (2009). "Arab leaders back wanted Bashir". Web: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7971624.stm adresinden 2 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: BBC News. (2011a). "South Sudan referendum: 99% vote for independence". Web: <http://www.bbc.com/news/world-africa-12317927> 2 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: BBC News. (2011b). "Arab League calls for Syria dialogue within 15 days". Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15330296> adresinden 8 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: BBC News. (2012a). "Syria crisis: Assad issues 'terrorism' vow to Annan". Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-17323093> adresinden 8 Ocak 2016'da alınmıştır.

- İnternet: BBC News. (2012b). “Suriye Annan Planı'nı kabul etti”. Web: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120327_syria_annan.shtml adresinden 18 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: BBC News. (2012c). “US recognises Syria opposition coalition says Obama”. Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-20690148> adresinden 5 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Black, I. (2011). “Syrian acceptance of Arab League ceasefire plan met with scepticism”. Web: <http://www.theguardian.com/world/2011/nov/02/syrian-acceptance-of-arab-league-ceasefire-plan> adresinden 12 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Black, I. (2014). “Russia and China veto UN move to refer Syria to international criminal court”. Web: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/22/russia-china-veto-un-draft-resolution-refer-syria-international-criminal-court> adresinden 2 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Blair, D. (2014). “Syria airstrikes: America's Arab allies join campaign against Isil”. Web: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/11115306/Syria-airstrikes-Americas-Arab-allies-join-campaign-against-Isil.html> adresinden 2 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Blair, D., & Henderson, B. (2012). “Syria shoots down Turkish fighter jet”. Web: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/9349777/Syria-shoots-down-Turkish-fighter-jet.html> adresinden 12 Aralık 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Central Intelligence Agency. (1984). “Implication of a Significant Oil Discovery in North Yemen. Washington” Web: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T00287R001301320001-3.pdf> adresinden 24 Mart 2017'de alınmıştır.
- İnternet: Central Intelligence Agency. (1990). “North and South Yemen: In search of Unity”. Web: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000244584.pdf adresinden 10 Mart 2016'de alınmıştır.
- İnternet: Collins, T. (2011). “Atrocity-linked Sudanese General heads human rights observation mission to Syria”. Web: <http://www.sudantribune.com/spip.php?article41118> adresinden 18 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Cooper, H., Gordon, M., & Macfarquhar, N. (2015). “Russians Strike Targets in Syria, but Not ISIS Areas”. Web: <http://www.nytimes.com/2015/10/01/world/europe/russia-airstrikes-syria.html> adresinden 7 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: De Soto, H. (2011). “The Real Mohamed Bouazizi”. Foreign Policy, Web: <http://foreignpolicy.com/2011/12/16/the-real-mohamed-bouazizi/> adresinden 20 Ağustos 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Euronews. (2015). “Yemen'in Coğrafi Önemi”. Web: <http://tr.euronews.com/2015/03/30/yemen-in-cografii-onemi> adresinden 18 Mart 2017'de alınmıştır.

- İnternet: Fahim, K. (2012). "Arab League Floats Ambitious New Peace Plan for Syria". Web: <http://www.nytimes.com/2012/01/23/world/middleeast/arab-league-floats-new-peace-plan-for-syria.html> adresinden 18 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Govern, K. (2015). "The Arab League Joint Military Force: Countering Extremism and Political Instability". *JURIST*. Web: <http://www.jurist.org/forum/2015/04/kevin-govern-arab-league.php> adresinden 30 Eylül 2017'de alınmıştır.
- İnternet: Güven, E. (2013). "Arapların İsrail'e 'pes' dediği savaş...". *Atlas Tarih*. Web: <https://erdalguven.wordpress.com/2013/10/25/1206/> adresinden 21 Mart 2017'de alınmıştır.
- İnternet: Habertürk. (2015). "Suudi blokun devlet başkanları, 26'ncı Arap Birliği Zirvesi'nde buluştu". Web: <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1059703-suudi-blokun-devlet-baskanlari-26nci-arap-birligi-zirvesinde-bulustu> adresinden 30 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Hearst, D. (2013). "Why Saudi Arabia is taking a risk by backing the Egyptian coup". Web: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/aug/20/saudi-arabia-coup-egypt> adresinden 27 Eylül 2017'de alınmıştır.
- İnternet: Human Rights Watch. (2015). "World Report 2015: Syria". Web: <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/syria> adresinden 20 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: ICISS. (2001). "The Responsibility To Protect". Ottawa. Web: <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> adresinden 17 Kasım 2016'da alınmıştır.
- İnternet: International Coalition for The Responsibility to Protect. (2016). "The Crisis in Darfur". Web: <http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/crises/crisis-in-darfur> adresinden 30 Şubat 2017'de alınmıştır.
- İnternet: International Committee of the Red Cross. (2008). "How is the Term "Armed Conflict" Defined in International Humanitarian Law?". Web: <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/opinion-paper-armed-conflict.pdf> adresinden 25 Aralık 2016'te alınmıştır.
- İnternet: Jeavans, C. (2014). "Destroying Syria's chemical weapons". Web: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-25810934> adresinden 30 Aralık 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Karam, S. (2011). "Gaddafi tells Benghazi his army is coming tonight". Web: <http://www.reuters.com/article/us-libya-gaddafi-address-idUSTRE72G7B220110317> adresinden 1 Ocak 2017'de alınmıştır.
- İnternet: Karam, Z. (2006). "Hezbollah Raid Boosts Group's Image". Web: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/07/12/AR2006071201531.html> adresinden 30 Ocak 2017'de alınmıştır.

- İnternet: Langley, J. (2013). "Politics and Religion in Iraq and Syria: What is the Ba'ath Party?". *Global Research*. Web: <http://www.globalresearch.ca/the-baath-party-as-the-west-doesnt-want-you-to-know-it/5319120> adresinden 19 Ağustos 2017'de alınmıştır.
- İnternet: League of Arab States. (1967). "Arab League Summit-Khartoum 1967". Khartoum. Web: http://ecf.org.il/media_items/513 adresinden 5 Eylül 2017'de alınmıştır.
- İnternet: League of Arab States. (1974). "Seventh Arab League Summit Conference Resolution on Palestine". Web: <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/63D9A930E2B428DF852572C0006D06B8> adresinden 18 Eylül 2016'da alınmıştır.
- İnternet: MacFarquhar , N., & Bakri, N. (2011). "Isolating Syria, Arab League Imposes Broad Sanctions". Web: <http://www.nytimes.com/2011/11/28/world/middleeast/arab-league-prepares-to-vote-on-syrian-sanctions.html> adresinden 15 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: MacFarquhar, N. (2011). "Arab League Votes to Suspend Syria Over Crackdown". Web: http://www.nytimes.com/2011/11/13/world/middleeast/arab-league-votes-to-suspend-syria-over-its-crackdown-on-protesters.html?_r=0 adresinden 12 Ocak 2017'de alınmıştır.
- İnternet: MacFarquhar, N., & Shadid, A. (2012). "Russia and China Block U.N. Action on Crisis in Syria". Web: <http://www.nytimes.com/2012/02/05/world/middleeast/syria-homs-death-toll-said-to-rise.html> adresinden 18 Ocak 2017'de alınmıştır.
- İnternet: Malinarich, N. (2001). "Flashback: The Berlin disco bombing". Web: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1653848.stm> adresinden 10 Haziran 2017'de alınmıştır.
- İnternet: McGreal , C. (2006). "Capture of soldiers was 'act of war' says Israel". Web: <http://www.theguardian.com/world/2006/jul/13/israelandthepalestinians.lebanon1> adresinden 30 Ocak 2017'de alınmıştır.
- İnternet: Milliyet. (2012a). "Suriye'de korkunç katliam: Bir gecede 90 ölü". Web: <http://www.milliyet.com.tr/suriye-de-korkunc-katliam-bir-gecede-90-olu/dunya/dunyadetay/27.05.2012/1545569/default.htm> adresinden 18 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Milliyet. (2012b). "Suriye'de Annan Planı fiilen devredışı". Web: <http://www.milliyet.com.tr/suriye-de-annan-plani-fiilen-devredisi/dunya/dunyadetay/17.06.2012/1554823/default.htm> adresinden 18 Ocak 2016'da alınmıştır.
- İnternet: National Transitional Council. (2011). "5 Goals Set For the NTC by the Libyan People". Web: <http://ntclibya.org/5-goals-set-for-the-ntc-by-the-libyan-people/> adresinden 17 Aralık 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Nebehay, S. (2011). "Libya attacks may be crimes against humanity: U.N.". Web: <http://www.reuters.com/article/us-libya-protests-rights-idUSTRE71L4Z020110222> adresinden 18 Şubat 2017'de alınmıştır.

- İnternet: Roth, K. (2015). “Assad the Solution? Not As He Attacks Civilians”. Web: <https://www.hrw.org/news/2015/09/28/assad-solution-not-he-attacks-civilians> adresinden 28 Eylül 2016’da alınmıştır.
- İnternet: Schofield, R. (1999). “Negotiating The Saudi-Yemeni International Boundary, British Yemeni Society”. Web: <http://al-bab.com/negotiating-saudi-yemeni-international-boundary> adresinden 18 Mart 2017’de alınmıştır.
- İnternet: Semin, A. (2014). Suriye Krizi, PYD ve 2. Cenevre Konferansı. Web: http://www.bilgesam.org/incele/96/-suriye-krizi--pyd-ve-2--cenevre-konferansi/#.VsBQA_KLShc adresinden 14 Şubat 2016’da alınmıştır.
- İnternet: Shaheen, K., Walker, S., Borger, J., & Smith, D. (2015). “Putin condemns Turkey after Russian warplane downed near Syria border”. Web: <http://www.theguardian.com/world/2015/nov/24/turkey-shoots-down-jet-near-border-with-syria> adresinden 30 Eylül 2017’de alınmıştır.
- İnternet: Slackman, M. (2002). “Arab League Approves Saudi Peace Initiative at Beirut Summit”. Web: <http://articles.latimes.com/2002/mar/29/news/mn-35272> adresinden 5 Ağustos 2017’de alınmıştır.
- İnternet: Stimson, C. (2013). “Law of Armed Conflict and the Use of Military Force”. *Homeland Security*. Web: <https://www.heritage.org/testimony/law-armed-conflict-and-the-use-military-force> adresinden 30 Ocak 2016’da alınmıştır.
- İnternet: The Guardian. (2011). “Syria signs deal to allow Arab League observers into country”. Web: <http://www.theguardian.com/world/2011/dec/19/syria-to-admit-arab-league-observers> adresinden 30 Ocak 2016’da alınmıştır.
- İnternet: The World Street Journal. (2011). “Interview With Syrian President Bashar al-Assad”. Web: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703833204576114712441122894> adresinden 10 Mart 2016’da alınmıştır.
- İnternet: UN News Centre. (2013). “Those guilty of chemical weapons attacks in Syria must be held accountable–Ban”. Web: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=46739#.VINclfnhChc> adresinden 10 Aralık 2016’da alınmıştır.
- İnternet: Wilson, S., & Warrick, J. (2011). “Assad must go, Obama says”. Web: https://www.washingtonpost.com/politics/assad-must-go-obama-says/2011/08/18/gIQAelheOJ_story.html adresinden 6 Ocak 2016’da alınmıştır.
- İnternet: World Bank. (2016). “GDP per capita (current US\$) in Arab World”. Web: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2016&locations=1A&start=1968&view=chart&year_high_desc=false adresinden 30 Mayıs 2017’de alınmıştır.
- İnternet: Yazıcı, N. (2016). “Suriye Siyasi Tarihi”. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Web: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi> adresinden 20 Ocak 2016’da alınmıştır.

- İnternet: Yılmaz, S. (2017). “Ortadoğu’da İngiliz istihbaratı; 1914-1918”. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Web:http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/OD_%C4%B0ngiliz%20%C4%B0stihbarat%C4%B1%201914-1918.pdf adresinden 17 Haziran 2017’de alınmıştır.
- Ismael, J., & Ismael, S. (2013). “The Arab Spring and the Uncivil State”. *Arab Studies Quarterly*, 235-236.
- Israel-Palestine Liberation Organization Agreement on the Gaza Strip and the Jericho Area. (1994). *International Legal Materials*, 33(3), 629.
- Israel-PLO Agreements. (1994). *Journal of Palestine Studies*, 23(4), 103.
- Jabber, P. (1978). “Conflict and Cooperation in OPEC: Prospects for the Next Decade”. *International Organization*, 32(2), 377-378.
- Jackson, R. (2012). *İslam'da 50 Önemli İsim* (Çev. N. Koltaş). İstanbul: Ayrıntı, 176.
- Jillani, A. (1991). “Nasser, Saddam and Pan-Arabism”. *Pakistan Horizon*, 44(2), 85.
- Joffe, G. (1993). “Middle Eastern Views of the Gulf Conflict and Its Aftermath”. *Review of International Studies*, 19(2), 191.
- John, R. (2008). “The Changing Libyan Economy: Causes and Consequences”. *Middle East Journal*, 62(1), 80.
- Joint Defence and Economic Cooperation Treaty Between the States of the Arab League. (1955). *The American Journal of International Law*, 49(2), 51-54.
- Jonah, J. (2002). “The Middle East Conflict: The Palestinian Dimension”. *Global Governance*, 8(4), 414.
- Jones, S. (2013). “The Mirage of the Arab Spring: Deal With the Region You Have, Not the Region You Want”. *Foreign Affairs*, 92(1), 61.
- Kalawou, N. (2000). *The Struggle For Lebanon: A Modern History of Lebanese-Egyptian Relations*. London: I.B. Tauris Publishers, 107.
- Kalyoncu, D. (2017). “From Gamal Abdel Nasser to Abdulfettah El Sisi; the Historical Evolution of Muslim Brotherhood and Democracy in Egypt”. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 1(1), 67.
- Karataş, Z. (2015). “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 63.
- Karpat, K. (2010). *İslam'ın Siyasallaşması*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 593.
- Kasapoğlu, M., Tokdemir, İ., Çetin, S., & Özgen, Y. (2010). *Yemen'de Kırılma Yakın mı?* İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Analiz Merkezi, 16.

- Katz, M. (1992). "Yemeni Unity And Saudi Security". *Middle East Policy*, 1(1), 122-123.
- Kayalı, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*. (Çev. T. Yöney). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 238.
- Kayapınar, M. (2006). "İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (15), 109-110.
- Kekilli, E. (2016). "Haftar'ın Darbe Girişiminden BM Çözüm Taslağına Libya Siyaseti". *Analiz*, (152), 8.
- Kenny, L. (1963/1964). "The Goal of Arab Unification". *International Journal*, 19(1), 58.
- Keskin, F. (2009). "Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Bir İnceleme". *Uluslararası İlişkiler*, 6(21), 83-84.
- Khadduri, M. (1946a). "Towards an Arab Union: The League of Arab States". *The American Political Science Review*, 40(1), 98.
- Khadduri, M. (1946b). "The Arab League as a Regional Arrangement". *The American Journal of International Law*, 40(4), 770.
- Khalidi, R. (1998). "Attainable Justice: Elements of a Solution to the Palestinian Refugee Issue". *International Journal*, 53(2), 246.
- Khoury, P. (1991). "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries". *The American Historical Review*, 96(5), 1388.
- Khoury, P. (2003). *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920*. London: Cambridge University Press, 67-68.
- Kırcaali-İftar, G. (1999). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. (Ed. A. Bir). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 6.
- Kostiner, J. (2009). "Saudi Arabia and the Arab-Israeli Peace Process: The Fluctuation of Regional Coordination". *British Journal of Middle Eastern Studies*, 36(3), 423-425.
- Kral Abdullah. (2006). *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?*. (Çev. H. Özkan). İstanbul: Klasik, 61-63, 95-102.
- Kramer, M. (1993). "Arab Nationalism: Mistaken Identity". *Daedalus*, 122(3), 182-183.
- Kriesberg, L. (2000). "Negotiating the Partition of Palestine and Evolving Israeli-Palestinian Relations". *The Brown Journal of World Affairs*, 7(1), 65.
- Kurşun, Z. (1990). "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü". *Türk Yurdu*, 10(32), 12-17.
- Kurşun, Z. (1998). *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 20.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1982). *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 14.

- Laikin, J. (1949). "British Influence on the Arab League". *Columbia Journal of International Affairs*, 3(2), 102-103.
- Lavy, V. (1984). "The Economic Embargo of Egypt by Arab States: Myth And Reality". *Middle East Journal*, 38(3), 419-420.
- League of Arab States: The Beirut Declaration. (2002). *International Legal Materials*, 41(4), 1000-1001.
- Legality of U.S.-Led Invasion of Iraq. (2005). *The American Journal of International Law*, 99(1), 269.
- Lesch, A. (1991). "Contrasting Reactions to the Persian Gulf Crisis: Egypt, Syria, Jordan, and the Palestinians". *Middle East Journal*, 45(1), 37.
- Lewis, B. (1979). *Tarihte Araplar*. (Çev. H. Yıldız). İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi, 207.
- Lewis, B. (2009). "Free at Last? The Arab World in the Twenty-first Century". *Foreign Affairs*, 88(2), 80.
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. B. Turna). Ankara: Arkadaş, 91-92.
- Lewis, B. (2016). *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. (Çev. S. Kölay). Ankara: Arkadaş, 404.
- Libyan Payment to Families of Pan Am Flight 103 Victims. (2003). *The American Journal of International Law*, 97(4), 989.
- Little, T. (1956). "The Arab League: A Reassessment". *Middle East Journal*, 10(2), 139.
- Lowe, V. (1992). "Lockerbie. Changing the Rules during the Game". *The Cambridge Law Journal*, 51(3), 408.
- Lucas, R. (2004). "Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type". *International Journal of Middle East Studies*, 36(1), 117.
- Lynch, M. (2011). "The Big Think: Behind The Arab Spring". *Foreign Policy*, (190), 47.
- Lynch, M., Freelon, D., & Aday, S. (2014). "Syria in the Arab Spring: The integration of Syria's conflict with the Arab uprisings, 2011–2013". *Research and Politics*, 1(7), 3-4.
- Mackay, M. (1963). "Cairo and the Three Dreams". *African Affairs*, 62(248), 271-273.
- Maddy-Weitzman, B. (2010). "Arabs vs. the Abdullah Plan". *Middle East Quarterly*, 17(3), 10.
- Maksoud, C. (1991). "The Arab World's Quandary". *World Policy Journal*, 8(3), 552-553.
- Maksoud, C. (1995). "Diminished Sovereignty, Enhanced Sovereignty: United Nations-Arab League Relations at 50". *Middle East Journal*, 49(4), 585.

- Mann, J. (2006). "The Syrian Neo-Ba'th Regime and the Kingdom of Saudi Arabia, 1966-70". *Middle Eastern Studies*, 42(5), 761.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi* (1. Baskı). (Çev. Ü. Yolsal). İstanbul: Say Yayınları, 388-391, 461-463.
- Mardin, Ş. (2011). *Türk Modernleşmesi*. (Ed. M. Türköne, & T. Önder). İstanbul: İletişim, 94.
- Marsot, A.-S. (2007). *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*. (Çev. G. Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 55-59.
- Masalha, N. (1991). "Faisal's Pan-Arabism, 1921-33". *Middle Eastern Studies*, 27(4), 679.
- Massingham, E. (2009). "Military intervention for humanitarian purposes: does the R2P doctrine advance the legality of the use of force for humanitarian ends?". *International Review of the Red Cross*, 91(876), 807-820.
- Mohamad, H. (2007). "The Peace Process and the Palestinian Political Landscape". *Journal of International and Area Studies*, 14(1), 86-87.
- Mohamed, E., & Momani, B. (2014). "The Muslim Brotherhood: Between Democracy, Ideology and Distrust". *Sociology of Islam*, 2(3-4), 210.
- Mughal, N. (1975). "The Arab World between Unity and the Struggle for Power". *Pakistan Horizon*, 28(4), 75, 78-79.
- Mujahid, S. (1963). "Arab Nationalism : A Historical Analysis". *Pakistan Horizon*, 16(1), 41.
- Nepstad, S. (2013). "Mutiny and nonviolence in the Arab Spring: Exploring military defections and loyalty in Egypt, Bahrain, and Syria". *Journal of Peace Research*, 50(3), 342-345.
- Nevo, J. (1998). "Religion and National Identity in Saudi Arabia". *Middle Eastern Studies*, 38-39.
- Nisan, M. (2000). "The Syrian Occupation of Lebanon". *Peace with Syria: No Margin for Error*, (Policy Paper No. 96), 57.
- Nuzzo, A. (2004). "Reasons for Conflict: Political Implications of a Definition of Terrorism". *Metaphilosophy*, 35(3), 334.
- Okruhlik, G., & Conge, P. (1997). "National Autonomy, Labor Migration and Political Crisis: Yemen and Saudi Arabia". *Middle East Journal*, 51(4), 558.
- Olson, R. (1979). "The Ba'th in Syria 1947-1979: An Interpretative Historical Essay (Part Two)". *Oriente Moderno*, 59(6), 460-461.
- Omar, S. (1996). "Philosophical Origins of the Arab Ba'th Party: The Work of Zakial-Arsuzi". *Arab Studies Quarterly*, 18(2), 24.

- Oral, O. (2014). "Hayderizade İbrahim Efendi'nin Vehhâbîlik Adlı Makalesi". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 86.
- Orhan, D. (2013). "Ortadoğu'nun Krizi Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği". *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1-2), 23-24.
- Ortaylı, İ. (1984). "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar". *Osmanlı Araştırmaları IV*, (4), 111.
- Owen, R. (2011). "Military Presidents in Arab States". *International Journal of Middle East Studies*, 43(3), 395-396.
- Özcan, E. (2011). "İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet ya da Tarih Bilinci". *Tarih Okulu*, (11), 46.
- Özkoç, Ö. (2008). *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 33-34.
- Özkoç, Ö. (2009). "Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 177-178.
- Öztürk, T. (2012). "Dünden Bugüne Pan-Arapçılık ve Arap Baharı: Yeni Bir Pan-Arap Uyanış mı?". *Akademik Orta Doğu*, 7(13), 127.
- Pact of the League of Arab States. (1992). *Arab Law Quarterly*, 7(2), 148-152.
- Parlar, S. (2006). *Ortadoğu, Vadedilmiş Topraklar*. İstanbul: Mep Kitap, 134-135, 139.
- Parodi, C., Rexford, E., & Davis, E. (1994). "The Silent Demise of Democracy: the Role of the Clinton Administration in the 1994 Yemeni Civil War". *Arab Studies Quarterly*, 16(4), 68.
- Perito, R. (2016). "Libya: A Post-Arab Spring Test for Security Sector Reform". *CSG Papers*, (8), 9.
- Peterson, J. (1981). "Yemen Arab Republic And Politics of Balance". *Asian Affairs*, 12(3), 260.
- Pınar, F. (2015). "Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(5), 140.
- Podeh, E. (1996). "The Drift towards Neutrality: Egyptian Foreign Policy during the Early Nasserist Era, 1952-55". *Middle Eastern Studies*, 32(1), 171.
- Podeh, E. (2014). "Israel and the Arab Peace Initiative, 2002-2014: A Plausible Missed Opportunity". *The Middle East Journal*, 68(4), 584.
- Post, J. (1991). "Saddam Hussein of Iraq: A Political Psychology Profile". *Political Psychology*, 12(2), 280-281.
- Pressman, J. (2003). "The Second Intifada: Background and Causes of the Israeli-Palestinian Conflict". *The Journal of Conflict Studies*, 23(2), 114-118.

- Preston, L. (1967). "Marketing Organization in Arab Socialism". *Journal of Marketing*, 31(4), 4.
- Primakov, Y. (2010). *Rusların Gözüyle Ortadoğu*. (Çev. O. Tezcan). İstanbul: Timaş Yayınları, 62-64.
- Provence, M. (2011). "Ottoman Modernity, Colonialism, and Insurgency in the Interwar Arab East". *International Journal of Middle East Studies*, 43(2), 221.
- Quandt, W. (1986). "Camp David and Peacemaking in the Middle East". *Political Science Quarterly*, 101(3), 358.
- Quandt, W. (1990/1991). "The Middle East in 1990". *Foreign Affairs*, 70(1), 64.
- Rapoport, D. (2002). "The Four Waves of Rebel Terror and September 11". *Anthropoetics*, 8(1), 36-59.
- Romdhani, O. (2013). "The Next Revolution: A Call for Reconciliation in the Arab World". *World Affairs*, 176(4), 96.
- Rotberg, R. (2003). *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. Washington DC: Brookings Institution Press, 5-11.
- Roucek, J. (1967). "The Middle (Near) East and The Arabs". *Il Politico*, 32(4), 816.
- Rowley, C., & Taylor, J. (2006). "The Israel and Palestine Land Settlement Problem: An Analytical History, 4000 B.C.E.-1948 C.E.". *Public Choice*, 128(1/2), 73.
- Roy, O. (2005). *Siyasal İslam'ın İflası* (Çev. C. Akalın). İstanbul: Metis, 85.
- Ryan, C. (2012). "The New Arab Cold War and the Struggle for Syria". *Middle East Report*, (262), 30.
- Saab, B. (2013). "The Future of Arms Control in the Middle East". *Middle East Journal*, 67(3), 431.
- Sadiki, L. (2012). "Libya's Arab Spring: The Long Road from Revolution to Democracy". *International Studies*, 49(3&4), 299.
- Sakr, E. (2005). "The Politics and Liberation of Lebanon". *Meria Journal*, 9(4), 91-92.
- Salamey, I. (2015). "Post-Arab Spring: changes and challenges". *Third World Quarterly*, 36(1), 111-112.
- Salem, E. (1962). "Arab Nationalism: A Reappraisal". *International Journal*, 17(3), 297.
- Salık, N. (2011). "Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği". *Ortadoğu Analiz*, 3(35), 26-27.
- Salloukh, B. (2005). "Syria and Lebanon: A Brotherhood Transformed". *Middle East Report*, (236), 20-21.

- Sander, O. (2015). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi, 300, 485-487.
- Saud, M. (1954). "The Arab League and The Muslim World". *Pakistan Horizon*, 7(1), 20.
- Say, S. (2011). *İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*. İstanbul: Çelik, 501-523.
- Schneer, J. (2012). *Balfour Deklarasyonu, Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri*. (Çev. A. Akkoyunlu). İstanbul: Kırmızı Kedi, 79.
- Schwartz, J. (2007). "Dealing with a "Rogue State": The Libya Precedent". *The American Journal of International Law*, 101(3), 575-576.
- Shadid, M. (1988). "The Muslim Brotherhood Movement in the West Bank and Gaza". *Third World Quarterly*, 10(2), 659.
- Shapiro, L. (1951). "Libya". *The American Jewish Year Book*, (52), 434.
- Sharma, J. (1989). "Civil-War in Lebanon (1943-89)". *Proceedings of the Indian History Congress*, (50), 796-797.
- Siegman, H. (1962). "Arab Unity and Disunity". *Middle East Journal*, 16(1), 54.
- Sievers, M. (1980). "The Ideology of The Ba'th Party And Syrian Politics". *Journal of International Affairs*, 34(1), 189.
- Simon, R. (1974). "The Hashemite 'Conspiracy': Hashemite Unity Attempts, 1921-1958". *International Journal of Middle East Studies*, 5(3), 316.
- Singh, S. (1965). "The League of Arab States". *The Indian Journal of Political Science*. Mysore: Indian Political Science Association, 26(4), 203.
- Sırma, İ. (2008). *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 89-91.
- Sissons, M., & Al-Saiedi, A. (2013). A Bitter Legacy: Lessons of De-Baathification in Iraq. International Center for Transitional Justice, 3.
- Smith, A. (1994). *Milli Kimlik*. (Çev. B. Şener). İstanbul: İletişim, 155-157, 271.
- Sobhan, R. (1984). "OPEC as a Source of Capital for the Third World : The Current Perspective". *The Bangladesh Development Studies*, 12(4), 3.
- Sofer, N. (1976). "The Political Status of Jerusalem in the Hashemite Kingdom of Jordan, 1948-1967". *Middle Eastern Studies*, 12(1), 87.
- Sorby, K. (2005). "Arab Nationalism After The Young Turk Revolution (1908- 1914)". *Asian And African Studies*, 14(1), 18-20.
- Soy, H. (2004). "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 176-177.

- Sönmezoğlu, F., Güneş, H., & Keleşoğlu, E. (2015). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: DER Yayınları, 19.
- Stoakes, F. (1976). "The Civil War in Lebanon". *The World Today*, 32(1), 12-14.
- Susser, A. (2012). "The Arab Spring: Competing Analytical Paradigms". *Boston: The Middle East Book Review*, 3(2), 110.
- Şahin Mencütek, Z. (2014). "The Rebirth of a Dead Organization?: Questioning the Role of the Arab League in the Arab Uprising Process". *Perceptions*, 19(2), 88-89.
- Şahin, M. (2006). "Arap Birliği Örgütü". (Eds. Ş. Çalış, B. Akgün, & Ö. Kutlu). *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*. Konya: Çizgi Kitabevi, 535.
- Şen, S. (2004). *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*. İstanbul: Birey, 67.
- Tabler, A. (2013). "Syria's Collapse: And How Washington Can Stop It". *Foreign Affairs*, 92(4), 90, 99-100.
- Tanrıverdi Yaşar, N. (2013). "Libya'da Trablus-Bingazi-Fizan Üçgenindeki Federalizm Tartışması". *Ortadoğu Analiz*, 5(60), 91.
- Taşdemir, F. (2000). "İsrail-Filistin Sorununun Seldeterminasyon Hakkı Çerçevesinde Analizi". *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 213.
- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara: USAK Yayınları, 67.
- Taşkesen, A. (2011). "Arap Dünyası'nda Demokratikleşme Hareketleri". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(2), 267.
- Taştekin, F. (2016). *Karanlık Çöktüğünde, İŞİD: Din adına şiddetin dünü ve bugünü*. İstanbul: Doğan Kitap, 135-137.
- Teitelbaum, J. (2004). "The Muslim Brotherhood and the 'Struggle for Syria', 1947-1958 between Accommodation and Ideology". *Middle Eastern Studies*, 40(3), 135.
- Tepeciklioğlu, A., & Tepeciklioğlu, E. (2015). "Teoriden Pratiğe: Suriye Krizi ve Uluslararası Toplum". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(1), 176.
- Terrill, W. (2011). "The Conflicts in Yemen and U.S. National Security". *Strategic Studies Institute*, (17), 26-27.
- The Camp David Agreements for Middle East Peace. (1979). *Journal of Palestine Studies*, 8(2), 205-214.
- The Constitution of the Arab Resurrection. (1959). *Middle East Journal*, 13(2), 195-200.
- The League of Arab States Resolution No. 7360. (2011). The outcome of the Council of the League of Arab States on the implications of the current events in Libya and the Arab position.

- The Wye River Memorandum and Related Documents. (1999). *Journal of Palestine Studies*, 28(2), 135-146.
- Thompson, E. (2002). "Will Syria Have to Withdraw from Lebanon?". *Middle East Journal*, 56(1), 75-76.
- Tibi, B. (1998). *Arap Milliyetçiliği*. (Çev. T. Temiz). İstanbul: Yöneliş, 146-149.
- Torrey, G., & Devlin, J. (1965). "Arab Socialism". *Journal of International Affairs*, 19(1), 49.
- Totten, M. (2013). "Syria's Endgame: Prospects Dim, Options Narrow". *World Affairs*, 176(2), 30-31.
- Totten, M. (2014). "Year Four: The Arab Spring Proved Everyone Wrong". *World Affairs*, 177(2), 47-48.
- Traboulsi, F. (2007). *A History of Modern Lebanon*. London: Pluto Press, 21-22.
- Umar, Ö. (2002). "Suriye'de Fransız Emperyalizmi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 300-301.
- Umar, Ö. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 41.
- United Kingdom Government. (2002). The Iraqi Ba'ath Party-Its History, Ideology and Role in Regime Security. Politico-Military Memorandum, 7.
- UNSC 5508th Meeting. (2006). Addressing Security Council, Arab League Ministers Call For Comprehensive Ceasefire, Israeli Withdrawal From Lebanon. New York.
- UNSC 6528th Meeting. (2011). The situation in Libya. New York.
- UNSC 6627th Meeting. (2011). Security Council Fails to Adopt Draft Resolution Condemning Syria's Crackdown on Anti-Government Protestors, Owing to Veto by Russian Federation, China. New York.
- UNSC 6810th Meeting. (2012). Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Syria That Would Have Threatened Sanctions, Due to Negative Votes of China, Russian Federation. New York.
- UNSC Resolution S/1559. (2004). New York.
- UNSC Resolution S/1674. (2006). New York.
- UNSC Resolution S/1701. (2006). New York.
- UNSC Resolution S/1970. (2011). New York.
- UNSC Resolution S/1973. (2011). New York.
- UNSC Resolution S/731. (1992). New York.

UNSC Resolution S/748. (1992). New York.

UNSC Resolution S/883. (1993). New York.

Ülger, İ. (2016). "Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 134.

Vandewalle, D. (2006). *A History of Modern Libya*. London: Cambridge University Press, 87.

Warburton, D. (1995). "The Conventional War in Yemen". *The Arab Studies Journal*, 3(1), 23-24.

Wenger, M., & Denney, J. (1990). "Lebanon's Fifteen-Year War 1975-1990". *Middle East Report*, (162), 23.

Williams, U. (2014). "The Syrian Crisis: U.S. Credibility and the Use of Threats and Incentives in Crisis Diplomacy". *Georgetown Journal of International Affairs*, 15(1), 77.

Yalman, A. (1914). *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press*. New York: Columbia University, 118.

Yeşilbursa, B. (2009). "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi". *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(Özel Sayı II), 1317, 1326.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 39.

Yıldırım, K. (2010). "Nitel Araştırmalarda Niteliği Artırma". *İlköğretim Online*, 9(1), 83.

Yılmaz, M. (2012). "Peacebuilding in Libya". *International Journal on World Peace*, 29(1), 46.

Yılmaz, T. (2011). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*. Ankara: Barış Kitap, 257-258, 303-304, 329-330.

Yishai, Y. (1985). "Israeli Annexation of East Jerusalem and the Golan Heights: Factors and Processes". *Middle Eastern Studies*, 21(1), 45.

Yodfat, A. (1971). "The End of Syria's Isolation?". *The World Today*, 27(8), 331.

Younger, S. (1976). "The Syrian Stake in Lebanon". *The World Today*, 32(11), 400, 402.

Yörükan, Y. (1953). "Vahhabilik". *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 60-61.

Zabludoff, S. (2008). "At Issue: The Palestinian Refugee Issue: Rhetoric vs. Reality". *Jewish Political Studies Review*, 20(1/2), 44.

Zaidi, S. (2005). "Israel and the Future of the Palestine Issue". *Pakistan Horizon*, 58(2), 69.

Zeki, M. (1955). *Yeni Devletler Hukuku, Prensipler-Şahıslar* (Cilt 1). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 81.

Ziadé, N. (1988). "League of Arab States: Communiqués From Summit Meetings In Amman And Algiers". *International Legal Materials*, 27(6), 1651-1653.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Ay, Halil Uğur
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti
Doğum tarihi ve yeri : 1990 / İzmir
Medeni hali : Evli
e-posta : haliluguray@outlook.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet yılı
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı	Devam Ediyor
Lisans	İstanbul Ticaret Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü	2014
Lise	Yunus Emre Anadolu Lisesi	2008

Yabancı Dili

İngilizce

Yayınlar

AY, Halil Uğur. (2017). “Arap Baharı Sürecinde Arap Birliğinin Değişen Rolü: Libya ve Suriye Örneğinde”. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(1), 1-31. doi: 10.17134/khosbd.399936

AY, Halil Uğur. (2018). “Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği”. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 32-49. doi: 10.30784/epfad.382690

Hobiler

Yürüyüş yapmak, yüzmek, kickboks, gitar çalmak, film izlemek

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

